

Báránycsi művelődés

1972

MÁRCIUS

1. SZÁM

BARANYAI MŰVELŐDÉS

A BARANYA MEGYE TANÁCSA VB
MŰVELŐDÉSÜGYI OSZTÁLYA KIADVÁNYA

A szerkesztőbizottság tagjai:

BÁRDI LÁSZLÓ, LIPPENSZKY ISTVÁN, NÁGEL LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN,
DR. SZÁNTÓ KÁROLY, TIMÁR IRMA, DR. VARGHA KÁROLY

Szerkesztő:

ANTAL GYULA

Címlaprajz:

BÉRCZES GÁBOR

A kiadásért felelős:

BERNICS FERENC

a Művelődésügyi Osztály vezetője

Szerkesztőség:

Baranya megye Tanácsa V. B. Művelődésügyi Osztálya
Pécs, Széchenyi tér 9. Telefon: 22-10
Megrendelhető a Szerkesztőség címén.

RENÉ MAHEU

KÖNYVET MINDENKINEK!

1972 — A Könyv Nemzetközi Éve

Az 1972-es év kezdetén, – amelyet az UNESCO Közgyűlése egyhangúlag a Könyv Nemzetközi Évének nyilvánított, – felhívom a föld valamennyi országát, hogy csatlakozzék ehhez a nagy vállalkozáshoz – erőforrásai és szükségletei szerint –, s fogadja el az Év jelmondatát: „*Könyvet mindenkinek!*”

Évezredek óta az írott szó, s évszázadok óta a nyomtatott szó alapvető szerepet játszott a kultúra megőrzésében és megtartásában. Ezek jelentették az ember legjobb szövetségesét gondolatainak megformálásában és függetlensége kivívásában. Még ha bizonyos kultúrák a szavakkal és gesztusokkal történő kapcsolattartásra épültek is, a modern világban ezek sem reménykedhetnek a további fennmaradásukban vagy fejlődésükben az írott szó segítségével nélkül.

A könyv feltalálása óta a legmegbízhatóbb és legmegfelelőbb eszköze a közlésnek. Az emberi értelem a könyv segítségével képes volt meghódítani az időt, majd a teret. Az elmúlt negyedszázad alatt a könyvnek, mint a tömegkommunikáció eszközeinek a kibontakozását tanúsíthatjuk, s nem mulaszthatjuk el szerepének és helyének felismerését a közösség új szellemének szolgálatában.

Jelenleg világszerte óriási igény az olvasás. Olyan hatalmas ez az igény, hogy a világ népességének nagy részében valóságos könyvéhségről beszélhetünk. A technika forradalma, a könyvek előállításába és elosztásába is behatolt – s lehetővé tette, hogy állandóan növekvő számban kerüljenek piacra viszonylag nem drága és jó minőségű könyvek –, a fejlődő országok mégis könyvínségben szenvednek, s ez sokkal élesebb probléma, mint az oktatási lehetőségek lassú növekedése.

A fejlődő országok jelenleg a világon megjelenő összes könyvnek megközelítően egyötödét állítják elő, s így szükségleteiknek legalább részleges fedezetében a könyvek külföldről történő behozatalára kell hagyatkozniuk. Hosszabb távon azonban a fő megoldás csakis a saját könyvkiadó-ipar megteremtése lehet.

Az UNESCO-nak a könyvek támogatását célzó világprogramja elsősorban arra irányul, hogy orvosolja azt a komoly egyensúlykülönbséget, amely a fejlett és a fejlődő országok között áll fenn. De a probléma nem csupán mennyiségi jellegű.

Ezzel egyenrangú, vagy talán fontosabb, hogy a könyv – amely mással össze nem hasonlítható eszköze az emberi értelem és tudás létrehozásának – elősegíti az egyéni kiteljesedést és a társadalmi haladást; mindenkinek lehetőséget ad ahhoz, hogy érzékelje a legjobban, amit az emberi értelem nyújt az egész világon; szolgálja

a népek közötti jobb megértés létrejöttét, s szükségszerű lépés legyen az őszinte és tartós békéhez.

Azonban még azokban az országokban sem lett a könyv mindenki életének szerves része, amelyek virágzó könyvkiadással rendelkeznek. Ezekben az országokban, hála kiterjedt elosztói rendszerüknek, nem probléma eljuttatni a könyvet az olvasóhoz. Sokuk számára azonban sokkalta gyakrabban, most inkább az a valódi probléma – ámbár az is jelentősen eltérő, hogyan lehet eljuttatni az olvasót a könyvhöz. Ezt a nem olvasók magas aránya igazolja, amit a folyó kutatások tártak fel. Nincs még itt az idő a kiadás problémáinak átfogó számbavételére, hogy az elektronikus és audiovizuális technikák, amelyek növekvő befolyást gyakorolnak a könyvekre, hogyan állíthatók a kiadói világ szolgálatába. Amióta a könyv nem szigetelődhet el többé a többi fő információs formától, nem kellene-e most újra megvizsgálni a társadalomban betöltött szerepét?

E problémátípusokon való töprengésre kapott meghívást a világ közössége a Könyv Nemzetközi Éve alkalmából, s a megoldások kiművelhetők természetesen a hivatali hatóságok segítségével, de úgyszintén valamennyi intézménytípusával – bármilyen regionális, nemzeti vagy nemzetközi is legyen az – éppúgy, mint egyes személyekével.

Bár a Könyv Nemzetközi Évének mindenekelőtt nemzeti erőfeszítésnek kell lennie valamennyi közösségben, amely céljának tekinti az energiák és erőforrások mozgósítását, s konkrét kezdeményezéseket indít el – ugyanakkor a nemzetközi összefogás hatalmas mozgalmának is kell lennie.

Tekintettel a fejlődő országok óriási szükségleteire, a kormányzatok és testületek két- és többoldalú segélyprogramokat kötve lehetővé tehetik ezeknek az országoknak a szükséges technikai és pénzügyi segítségét a nemzeti könyvtermelés és terjesztés megteremtéséhez.

A Könyv Nemzetközi Éve folyamán természetesen azoknak a szervezeteknek kell uralkodó szerepet játszaniuk, amelyek a könyv világának hivatásos tagjai – úgy mint a szerzőknek, kiadóknak, könyvtárosoknak és könyvkereskedőknek –, akik szorosan kapcsolódnak a Könyv Nemzetközi Évének kezdeményezéséhez, s akik együttműködési készségüket egy közös Könyv-Charta kiadásával fejezték ki.

De a Könyv Nemzetközi Éve mindenekelőtt az egyszerű emberek millióira vonatkozik, akik számára a könyvolvasás a mindennapi tevékenységük része, személyes felvilágosodásuk eszköze, a menekülésnek és ábrándozásnak a forrása – egy szóval elválaszthatatlan a boldogságtól és a lét méltóságától.

Dolgozzunk valamennyien és tevékenykedjünk együttesen azért, hogy a „Könyvet Mindenki Számára!” valósággá váljon **MINDENKI SZÁMÁRA!**

(Ford.: Bárdi László)

Az UNESCO főigazgatójának a föld országaihoz szóló felhívását az UNESCO Courier 1972/1. száma közölte.

KOVÁCS JÓZSEF

A MOZGALMI MUNKA ÉS A HELYES TANÁRI MAGATARTÁS*

Az iskolai és mozgalmi élet demokratizmusa, ezen belül a szocialista tanár–diák viszony sokszor szerepelt vitatémaként diákszékeken, neveléssel foglalkozó folyóiratokban, tantestületi értekezleteken. Felszólalásomban ennek egyik területével, a *mozgalmi munka segítségével megnyilvánuló helyes pedagógus magatartás néhány kérdésével szeretnék foglalkozni.*

Előjáróban úgy vélem megfogalmazhatjuk, hogy e területen történt előrelépés. A KISZ középfokú tanintézeti irányelvei, az érdekvédelmi utasítások s természetesen szemléletéből adódóan az ifjúságpolitikai határozat eredményeként *javult az iskola és a KISZ partneri kapcsolata.* Baranyában például elvtve találkoztunk manapság olyan esettel, amikor a KISZ-vezetők nem vesznek részt tantestületi vagy iskolatanácsai értekezleten, s ott nem kapnak felszólalási lehetőséget. E fórumokon tapasztalataink szerint jól felkészülten, legtöbbször kollektív véleményt tolmácsolnak a KISZ-vezetők. Hozzászólásaik mondanivalójának értékét az őszinteség, a kritikusság, a problémafelvetés és a javaslattevés jellemzi.

Több iskola igazgatója rendszeresen folytat eszmecserét a diákokkal, kikéri véleményüket fegyelmi ügyekben, az iskola munkatervének összeállításakor. Évről évre szaporodnak az úgynevezett iskolai tanévelőkészítő táborok, ahol megvalósul a közös tervezés, a KISZ-vezetők megismerik az iskola munkatervét, figyelembe veszik véleményeiket, javaslataikat.

A KISZ-szervezet vezetősége hallatja szavát a jutalmak, szociális segélyek odaítélésében, véleményét figyelembe veszik a magatartás és szorgalmi jegyek elbírálásánál, megkérdezik a sportkörüli tagság engedélyezésénél, szakkörök szervezésénél. A KISZ-vezetők aláírása olvasható a jutalomkönyvekben, okleveleken, s ott ülnek az iskolai ünnepek elnökségében, alkalmanként annak szónokai is.

A helyes tanári magatartás frontján legtöbb gond az alapszervezetekben van az osztályfőnök, illetve tanárok és a diákok kapcsolatában. A pedagógiailag hibás szemlélet és gyakorlat sokszor okoz nehézséget. Nem ritka még, amikor az osztályfőnök dönti el, hogy ki legyen KISZ-vezető, ő gondolkodik a vezetők helyett, kiadja és számon kéri a feladatokat, s azt hiszi, hogy osztályfőnöki órákon, vagy azok mintájára megtartott alapszervezeti taggyűlésekkel jól végezte dolgát a KISZ-szervezet segítségével.

Meglévő probléma, hogy *sok pedagógus nem tudja elkülöníteni osztályfőnöki feladatait az ifjúságmozgalmi munka segítésének helyes módszereitől.*

* Felszólalás a KISZ VIII. kongresszusa középiskolai és szakmunkástanuló szekcióján.

Az Ifjúsági Magazin 1970. júliusi számában Vajó Péter két végletet bírál a tanár–diák viszonytal kapcsolatban.

Az egyik, amikor a tanár, különösen az osztályfőnök gyámkodik a KISZ-alapszervezet fölött, megsérti annak önállóságát, demokratizmusát.

A másik az a törekvés, amely ki akarja rekeszteni a felnőtteket az ifjúsági mozgalomból.

Nem kétséges; *a pedagógusok döntő többségét a jószándék vezeti a KISZ-szervezetek munkájának segítésében.* A nyilvánvaló jószándék azonban többet árt, mint használ akkor, ha ő dolgozik és gondolkodik a KISZ-vezetőség helyett. A tanárok túlzott gyámkodása semmiképpen nem helyeselhető. Ha ők az egyes megmozdulások szervezői, és így az ő gondolataik érvényesülnek, csorbát szenved az önállóság, ezáltal az ifjúsági szervezet veszít mozgalmi jellegéből.

Osztom azoknak a diákoknak a véleményét, akik úgy fogalmazzak, hogy a KISZ *nem lehet tanárellelens, ugyanakkor több bizalmat kér s megértést vár a felnőttektől, a pedagógusoktól.*

Jogos az igény: *a diákönkormányzat legyen valóság a középiskolában és ne csak látszat, mint sok helyen.* A problémát abban látom, hogy az ifjúsági mozgalom hatékonyságának növelését egyesek – még ifjúsági vezetők is – csak úgy tudják elképzelni, ha teljesen függetlenítjük a KISZ-t az iskola állami vezetésétől, a pedagógusoktól.

Hibásnak tartom ezt az álláspontot, még akkor is, ha védelmére példák sokaságát lehetne említeni.

Azt hiszem, közülünk senki nem vitatja, hogy a felnőtt, pedagógus, adott esetben az osztályfőnök segítése nélkül az iskolai és alapszervezeti KISZ-vezetőség szinte életképtelen lenne. Nemcsak azért, mert fiatal, kevésbé gyakorlott vezetők irányítanak a tanintézetekben, hanem azért is, mert *az iskola és az ifjúsági mozgalom céljainak azonosságából szükségszerűen következő összehangolt tevékenységet első sorban a pedagógiai tapasztalattal rendelkező felnőttek képesek megteremteni.*

Legutóbb a Népszabadság 1971. november 21-i számában is szó esett a közép-fokú tanintézeti KISZ-szervezetek munkájáról, a fiatalok öntevékenységről. E kérdésben azokkal értek egyet, akik úgy fogalmazzak, hogy tanítási időn kívül a *dolgozó fiatalokéhoz hasonló önálló mozgalmi életet éljenek a diákok, lényegében tanári felügyelet nélkül, de a pedagógusok, a kommunista tanárok, pártoló segítségével.*

Közismert, hogy *a helyes tanári magatartás egyik alapelve a demokratikus vezetési stílus.* Tapasztalataink szerint általában nem a tanár jelenléte az, amit kifogásolnak a diákok, hanem maga a tanári stílus. Az a tanár, aki parancsolgat, aki a diák véleményét figyelmen kívül hagyja, mindig kívülálló marad a tanulók számára, soha nem fogadja el tanácsadónak és főleg nem tekinti példaképének.

Ezért, véleményem szerint, *a pedagógiai irányítás akkor helyes, ha közvetett módon történik, ha az utasításokra szorító vezető helyett a segítséget, a tanácsadást állítja előtérbe,* ha a fiatalok nem érznek bizalmatlanságot vagy állandó kontrollt.

Mit jelent a helyes tanári magatartás? Többek között azt, hogy a pedagógus felkészíti a KISZ-tagokat vezetőik megválasztásának felelősségére, ismerteti a vezetővel szemben támasztott követelményeket, biztosítja a választás demokratizmusát, az osztályfőnök munkatervét egyeztetni az alapszervezet akcióprogramjával, segít a politikai oktatási forma megválasztásában, egy-egy vitakörön vitatkozni is hagyja a diákokat, s nem esik kétségbe, ha véleményük eltér az övétől.

Javaslaival gazdagítja a klub programját, de megadja az önálló program kialakításának lehetőségét. Javaslatot tesz arra, milyen követelményeket vegyen figye-

lembe a tagság az új tagok felvételénél, de *a döntés jogát megbagyja a KISZ-alapszervezeteknek.*

Az Ifjúsági Magazin 1970. májusi számában Kelemen Gábor így fogalmaz a diák szemével: „... a tanár a fiatalok rendezvényein ne mint tanár jelenjen meg, hanem, mint segítőkész ember, aki maga is igazodik a fiatalokhoz; ... az sem szükséges, hogy a tanár mindig megtartsa azt a bizonyos tisztos távolságot a diáktól”.

Ehhez hozzátenném még: a jó pedagógus csengetés után is törődik tanítványai-val, feloldódik kirándulásaikon, klubfoglalkozásaikon, segíti fejlődésüket, pozitív törekvéseiket, érvényesülésüket.

Az iskolai életnek olyan ideális modellje, amelyben a nevelői szándék és a fiatalok öntevékenysége egymásra talál, készen nem található. *A szocialista tanár–diák viszonyt a mindennapok munkájában meg-megújulóan kell építeni.* Olyan feladat ez, mely csak a tanár és diák közös munkálkodásával teljesíthető.

Mi befolyásolja jelenleg a helyes pedagógus-magatartás gyakorlatának kialakulását a mozgalmi munka segítségével?

A teljesség igénye nélkül kívánok utalni itt néhány fontos problémára:

– Az eredményes pedagógiai és mozgalmi tevékenység szükségszerűen megköveteli az *iskola és az ifjúsági szervezet viszonyának helyes értelmezését.* Kétségtelen, tettünk egyet s mást ennek érdekében, de sok még az elméletileg tisztázatlan és főképp a gyakorlatban megvalósításra váró feladat.

Így például: megoldott-e annak az új nevelési szituációnak tudományos feltárása és tudatosítása, hogy a spontán csoportosulások hogyan hatnak a diákifjúságra, vagy mondható-e, hogy iskoláinkban és a tanítási órán kívül megnyugtatóan kialakult a korszerű viszony a tanárok és diákok között?

A gyakorlat munkásai számára nincs kellő eligazodási pont abban sem, *mi pontosan a KISZ helye, szerepe az iskolában.*

Ezt erősítette meg Vajó Péter is, amikor az Ifjúsági Magazinban 1969 decemberében adott nyilatkozatában megfogalmazta: „... tisztázni kell: mi az állami, és mi a mozgalmi feladat”.

Erről sajnos most két év elteltével is csak úgy beszélhetünk, mint a holnap egyik fontos tennivalójáról. Az ifjúságpolitikai határozat alapján a KISZ vezetésének bármely szintjén megkérdezhetjük; felszabadítottuk-e az ifjúsági szövetséget minden olyan feladat alól, amely nem következik szervesen a KISZ alapvető hivatásából, vagy legalábbis mozgalmunk gyakorlatában törekedtünk-e erre?

E területen feltétlen szükséges lenne például a pedagógus közösség és az ifjúsági szervezet közti célszerű munkamegosztás elveinek kidolgozása és érvényesítése a hétköznapi gyakorlatában.

– *A helyes pedagógus magatartás kialakításához nélkülözhetetlen, hogy a pedagógusok szervezett továbbképzés keretében is hozzájussanak mozgalmi-pedagógiai ismeretekhez, s kaphassanak kellő információkat az ifjúságpolitika alapvető és időszerű kérdéseiből.*

További fontos feltétel, hogy az egyetemokről, főiskolákról kikerülő fiatal tanárok alaposabb ifjúságmozgalmi felkészítésben részesüljenek, és a helyes pedagógiai elvek mellett módszertanilag is képzettek legyenek. Ez az egyik legjobb segítség abban, hogy túlléphessenek a ma még elég sok vonatkozásban meglévő pedagógiai konzervativizmuson, sablonokon, rossz értelemben vett tanári rutinon, s így közelebb kerüljenek a tanulókhoz, az ifjúsághoz.

– Középfokú tanintézetekben az utóbbi időben *javult a pártszervezetek elvi, politikai irányítása.* Eredményeként az iskolák kommunista pedagógusai most a vezetőségválasztásoknál gondoskodtak például arról, hogy érvényesüljön

a demokratizmus, és a KISZ-tagság önállósága. Ugyanakkor *további lépéseket kell tenni a pedagógus közvélemény szemléletének alakításában, a KISZ mozgalmi munkastílusának formálásában.*

– Az ifjúságmozgalmi munka segítségével *példamutatóan dolgozó tanárok nagyobb erkölcsi és anyagi elismerése bizonyosan ösztönzően hatna pedagógusainkra.* Sokat javíthatna a jelenlegi helyzeten a túlterheltség csökkentése is.

– A mozgalmi munka segítségével megnyilvánuló helyes tanári magatartást befolyásolja, hogy *ma még nem alakult ki mindenütt ideális iskolai légkör, optimális pedagógiai atmoszféra sem.*

Ezzel kapcsolatban Aczél elvtárs a nevelésügyi kongresszuson így fogalmazott: „Ahol a pedagógus rosszul érzi magát, ott lehetetlen, hogy a tanulók jól érezzék magukat.”

A nevelési sikerek kulcsa a pedagógusok kezében van, nekik is nagyobb önállóságra és nagyobb bizalomra van szükségük ahhoz, hogy mind többen végezzék mozgalmi munkájukat belső indítékból, mind kevesebben egyszerűen hivatali kötelességből.

A NYELVTANÍTÁS TERVEZÉSÉRŐL

(Útmutató a Magyar Nyelvtani tanmenet és 5—8. osztály számára c. segédanyag használatához)*

Az V. *Nevelésügyi Kongresszus* a „totálisan fejlett, minden vonatkozásban társadalmasult individuumnak, a kommunista embernek” kialakítását jelöli meg a nevelés legfőbb feladatának. Ezt az embereszményt olyan általános műveltséggel kell felvérteznünk, mely a természettudományos-technikai és a társadalomtudományi-humán kultúrát egyesíti magában. Éppen ezért nagyon jelentős a kongresszus előkészítő bizottságának az a felismerése, ill. megfogalmazása, hogy *az általános műveltségnek alapja, feltétele viszont az anyanyelvi műveltség.* (Kongresszusi Híradó, 1969. 2. sz. 31.)

A *nyelvi jelrendszer szerepe* közismert. Segítségével ölt formát a gondolat. Esz-köz a gondolatközlésre és -cserére (kommunikáció), az ismeretek megszerzésére és tárolására. Átfogja az egyén és a társadalom minden megnyilvánulását. Az ember egész életében anyanyelvének hatása alatt él, ebben nyilvánul meg szellemi, erkölcsi, kulturális élete, ez irányítja társadalmi és termelő tevékenységét.

A nyelv kellő szintű birtoklása nélkül nem sajátítható el az emberi kultúra. Kutatók kiderítették, hogy a „*bátrányos helyzet*” nem kevésbé a *nyelvhasználat fejlettségéből is származik.* Az a tanuló, aki nem jártas az életkori fejlettségének megfelelő köznyelvi „kódrendszer” használatában, nehezebben sajátítja el a szak-tárgyi (földrajzi, biológiai, történelmi stb.) „kódrendszer”-eket is. (Vö. Bernstein, Basil: *Social Class and Linguistics Development.* Megjelent az *Education, Economy and Society* c. kötetben. 1969.; Kozák Gyula: *Nyelv-iskola-mobilitás.* Közn. 25./1969,21/:22–3.; Szende Aladár: *A magyar nyelvi nevelésről – a kongresszus előtt.* *Magyartanítás* 13/1970,1/:2–10.)

Mivel tehát a nyelvi képzettség a műveltség elsajátításának alapfeltétele, *társadalmunk egyre sürgetőbben követeli nyelvi nevelésünk megújítását.* (Vö. Fabricius Ferenc: *Anyanyelvi nevelésünk ügyében.* *Valóság* 12/1969,2/:65–74.; Nagy Kálmán: *Anyanyelvi nevelésünk ügyében.* *Vita Fabricius Ferencsel.* *Köznevelés* 25/1969,11/:8–10.; Fabricius Ferenc: *Nyitott kapukat döngöttek? Válasz Nagy Kálmánnak.* *Uo.* 10–2.; Hoffmann Ottó: *Még egyszer az anyanyelvi nevelésről.* *Uo.* 25/1969,19 /:11–4.; Pásztor Emil: *Hatékony-e anyanyelvi nevelésünk? Uo.* 14.; Bartók János: *Hogyan lesz az élet „tantárgya” a nyelvtan? Uo.* 26/1970,3/:35–6.; Lőrincze Lajos–Szende Aladár: *A Kodály Zoltán emlékpályázat eredménye.* *MNyr.*

* A szerző által összeállított tanmeneteket a Megyei Művelődésügyi Osztály 1970-ben bocsátotta a nevelők rendelkezésére. (A szerk.)

94/1970,3/:324-33.; Bárczi Géza: Anyanyelvi nevelésünk megújításáért. Kongr. Híradó 1970. 5. sz. 5-10., valamint a napisajtó cikkei.)

A nyelvtanítás egyik *fő hiányossága*, hogy főképp nyelvtant tanítunk, nem pedig nyelvet, nyelvhasználatot. A nyelvi-nyelvtani fogalmakat ugyan az élő nyelvi közegből alakítjuk ki, de utána teljesen *önálló életet élnek*. Azaz: megmaradunk az elemzés, a felismertetés és besorolás síkján (pl. megállapítatjuk, hogy ez ilyen meg ilyen szófaj vagy mondatrész), s nem jutunk el a művelleti szinthez, a nyelvi fogalom nem kerül vissza az élő nyelvbe, nem mutatjuk meg tartalomhordozó szerepét a nyelvi közlésben.

A nyelvtanítást éppen ezért tágabb értelemben kell felfognunk; nyelvi képzésről, sőt *anyanyelvi nevelésről kell beszélnünk*, vagyis: a tanulót személyiségének sokoldalú fejlesztése érdekében a nyelvi eszközrendszer kifogástalan használatára kell megtanítanunk. Ehhez a tanári szemléletnek is meg kell változnia, *funkcionális nyelv szemléletet kell magáévá tennie*. Ez azt jelenti, hogy a közlésnél *a tartalomból* kell kiindulnunk, mert ez mozgósítja a legmegfelelőbb szavakat és mondatépítő struktúrákat. (Vö.: Hadrovics László: A funkcionális mondattan alapjai. Bp., 1969.)

„Az anyanyelv tehát nem csupán tantárgy. Az egyes tantárgyak az emberi ismeretek egy-egy szelvényét tartalmazzák. A nyelvi nevelés pedig valamennyi tantárgy tartalmának *közös formájával* (saját kiemelés!) foglalkozik; arról kíván ismereteket nyújtani és annak használatára nevelni. Ilyen szempontból minden tantárgy sikere a nyelvi nevelés sikerétől függ. Ezért folyik nyelvi nevelés minden órán. („Jó lenne, ha folyna!” A cikkíró megjegyzése.) A magyarórán csupán ennek megalapozása és összehangolása történik.” (Szépe György: A nyelvi eszmény és az anyanyelv. Anyanyelvi örjárat. Szerk. Ferenczy Géza. Bp., 1971. 23.)

Félreértés ne essék! Nem az iskola feladata, hogy a gyermeket megtanítsa anyanyelvére, hisz azt már az iskoláskor előtt elsajátítja környezetétől, és többnyire helyesen is használja. *Az iskola feladata* viszont, hogy a tanuló birtokában lévő *ösztönös* nyelvi szabályrendszer alapvető részeit és azok felhasználását *tudatosítsa*, nyelvi szó- és kifejezőképességét („kódrendszer”) állandóan *növelje*, s ezzel párhuzamosan *megtanítsa* a legfontosabb gondolkodási műveletek és struktúrák alkalmazására.

Csak életkori fejlettségének *megfelelő szintű értelmi erő* (gondolkodóképeség, nyelvhasználat stb.) birtokában válik a tanuló alkalmassá a hallatlanul növekvő információtömeg felfogására, megértésére, bizonyos mérvű tárolására, a világ dolgaiban való tájékozódásra. Csak így lesz képes a legfontosabb törvényszerűségek és alapvető ismeretek megértésére, az ismereteknek és a törvények szabályainak gyakorlati felhasználására, és nem utolsó sorban az önálló ismeretszerzésre.

Tudomásul kell azt is vennünk, hogy „... az emberi beszéd grammatikailag strukturált, és ez a grammatikai elemek variálása révén *hallatlanul nagyfokú kifejezési lehetőséget rejt magában* (saját kiemelés!), már a nyelvtanulás legelemibb szintjén.” (G. A. Miller: The Psycholinguistics cs. dolgozata nyomán Büky Béla: A közlés és a beszélt nyelv. MPszichSzle. 24/1967,4/:612.) Éppen ezért arra törekszünk, hogy az ösztönös beszélő tudatos beszélővé váljék, hogy a köznyelvi közlésmód a szakértői kódnyelv kifogástalan használatával ötvöződjön össze, a mindennapi közlési szintet pedig igényes, esztétikai minőségű (tehát árnyalt, választékos) egyéni kifejezőmód váltsa fel, a beszélő személyiségtartalmának hibátlan kifejezésére.

Az iskola nyelvművelő hatása legyen olyan maradandó, hogy felvértezze a tanulót a rázúduló nyelvrontások ellen, sőt – kikerülve az iskolából – nyelvi önművelésre is ösztönözze.

A társadalmi igények kielégítésére valószínűnek látszik, hogy – a modern (strukturalista) nyelvészeti irányzatok, valamint az emberi kommunikációval foglalkozó vagy azt közvetve érintő tudományok (információelmélet, kommunikációelmélet, kibernetika, pszicholingvisztika, gondolkodáslélektan stb.) eredményeinek felhasználásával – a nyelvi képzés megújításának problémáival foglalkozók munkaközössége néhány éven belül új *tantervi koncepciót* fog kidolgozni. Ez minden bizonnyal a jelenlegi művelődési anyag (leíró nyelvtan) nagymérvű átcsoportosítását, ill. a modern nyelvészet részeredményeinek beépítését is szükségessé teszi.

A reformot persze csak több lépcsőben lehet megvalósítani. Addig is, az átmenet időszakában egyre sürgetőbb, hogy a *tanár nyelvszemlélete megváltozzék*, hogy megértve mindezek társadalmi jelentőségét, már most – a jelenlegi tanterv és tankönyvek művelődési anyagával – „*nyelvhasználat*” központú *nyelvi nevelést végezzen*, az eddigi – sok esetben öncélú – nyelvtan- vagy helyesírás-központú oktatás helyett.

A nyelvtani tanmeneteket *segédeszköznek* szántuk ehhez az *átálláshoz*, a tanári nyelvszemlélet átformálásához, a szélesebb körű nyelvi képzés hatékonyságának növeléséhez.

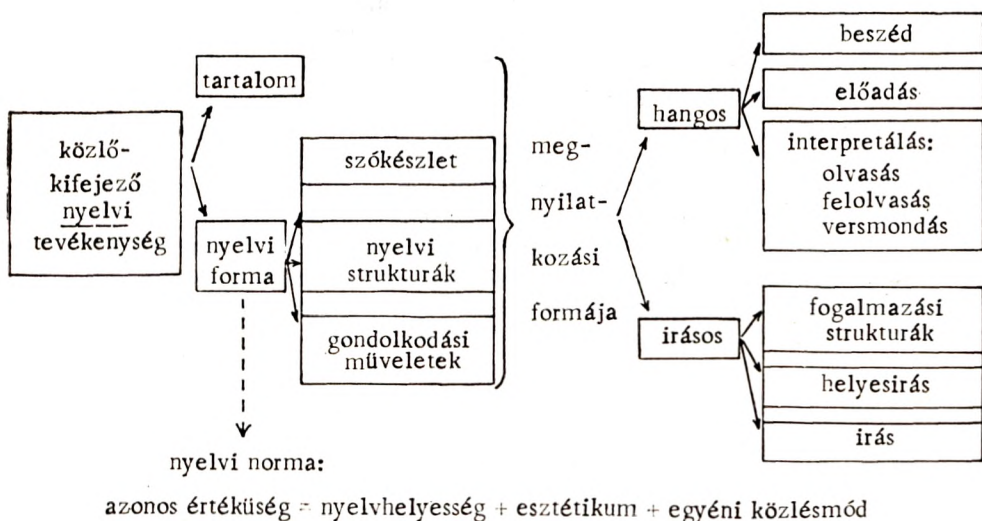
*

A *tananyag elrendezésében* csak kis mértékben tértünk el a *Magyartanítás* c. folyóiratban megjelent Útmutatók és a tanári kézikönyvek javaslataitól. (Magyartanítás 1964–1967., 3–4. sz.)

Tanmeneteink – az 1963–67-ig közreadott irodalmaikhoz hasonlóan – *négy rovatosak*, azaz négy részterületre bontják az elvégzendő anyagot – *tematikus elrendezésben*.

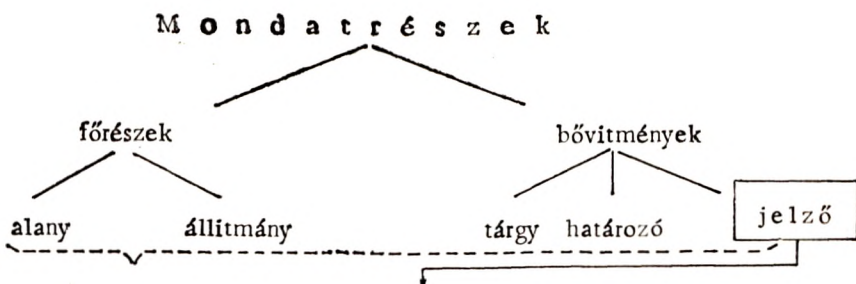
Tudjuk, hogy az anyanyelvi nevelés s ezen belül a nyelvtanoktatás jóval több tantárgyi ágazatra bontható, de csak absztrakció segítségével a kutatás, a tervezés, a rendszerezés kedvéért. A *szaktárgyi ágazatokat* ugyanis *egységben kell szemlélnünk*, mint ugyanannak a nyelvi jelenségnek más-más szempontú megközelítését, hisz a valóságban is, a nyelvhasználatban is összefonódnak, feltételezik egymást. A *szóbeli közlés* pl. a nyelvi szókészletet, a nyelvi struktúraalkotó szabályok ismeretét és a beszéd akusztikai tényezőit követeli meg; az *írással közlés* ehhez még a fogalmazási formákat, a helyesírást és az íráskészséget; a *helyesírás* akusztikai, vizuális és mozgási képzeteket stb. Ha tehát a készségfejlesztésben egyik-másik szükségszerűen előtérbe kerül vagy némileg elkülönül, a nyelvhasználatban eggyé ötvöződnek; nem beszélve arról, hogy – a tantervi anyag ütemezésétől függetlenül – a tanuló (de minden beszélő!) *minden megnyilatkozásában mindig a nyelv teljességét használja*, tehát a nyelvi elemeket (hang) a nyelvi jelek (szó, szórész-toldalék) megalkotásához, a nyelvi jeleket, a jelszerű kapcsolatokat (hangsúly, hanglejtés, szórend) és a nyelven kívüli eszközöket (szünet, tempó, hangfekvés, kifejező mozgások; beszédhelyzet) pedig a mondatalkotáshoz, a közlés megtételéhez.

A *nyelvi közlés* részrendszerének struktúráját, belső összefüggését az alábbi – még nem véglegesnek mondható – *modellel* szemléltetjük:

Tantárgyunkban a *nyelvhasználati szabályok kialakítása* s a hozzájuk kapcsolódó *készség- és képességfejlesztés* a jelenlegi tanterv szerint a nyelvtani fogalmakhoz és ismeretekhez kötődik. Anyagát is a Tanterv, didaktikai feldolgozását a tankönyvek és a kézikönyvek adják. Szükséges tehát, hogy a *tanár tematikusan tervezzen*, azaz: rendszerben gondolkodjék. Egy-egy tantervi témakörnél számba kell vennie, milyen nyelvtani fogalmakat, tényismereteket, nyelvhasználati törvények szabályait és tevékenységi formákat kell megtanítania (a részrendszer mennyiségi elemzése!), ezek milyen viszonyban állnak egymással, s mint részelemek vagy részrendszerek hogyan helyezkednek el egy magasabb szintű részrendszerben (strukturális elemzés!).

Példaként bemutatjuk a 7. osztály harmadik témakörének (A jelzők. A balmozott mondatrészek) „mennyiségi és strukturális elemzése” alapján elkészített „grafikus modell”-jét, „mely szemléletesen ábrázolja az ismeretek és tevékenységek hierarchiáját és kapcsolatrendszerét”. (Vö. Ágoston-Nagy-Orosz: Témazáró tudás-szintmérés. Közn. 26/1970,3/:16.

A halmozott mondatrészek

1. Fogalma (definíciószerű)

Szabály:

2. Összekapcsolásuk
3. A vessző használata (helyesírás)

A mondatrészek összefüggései

A szófajok és a mondatrészek összefüggései

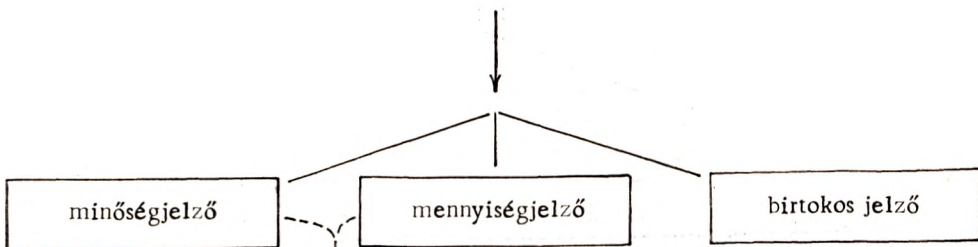
1. Fogalma (meghatározással)

Tényismeret:

2. Fajtái
3. Jelzős kif. = jelző + jelzett szó
4. Állandó jelzős kapcsolat

Szabály:

5. Jellemzői: általában megelőzi a jelzett szót; ragtalan
6. A jelző és a névszói állítmány megkülönböztetése

1. Fogalma
(meghatározással)

Tényismeret:

2. Kérdései
3. Kifejező eszközei
(szófaj)

Szabály:

4. Megelőzi
a jelzett szót
5. Ragtalan (kivétel: ez, az)
6. Megkülönböztetése
a névszói (mnévi)
állítmánytól
7. A szószaporítás
kerülése
(Nyelvhelyesség)
8. A melléknévi jelző
helyesírása (ism.)

1. Fogalma
(meghatározással)

Tényismeret:

2. Kérdései
3. Kifejező eszközei
(szófaj)

Szabály:

4. Megelőzi
a jelzett szót
5. Ragtalan
6. Megkülönböztetése
a névszói (számnévi)
állítmánytól
7. Jelzett szava egyes
számu (az összes után
egyes vagy többes szám!)
(Nyelvhelyesség)
8. Tőszámnev sorszámnév
helyén (Nyelvh.)
9. A két és a kettő
használata (Nyelvh.)
10. A számnév helyesírása
(ism.)

1. Fogalma
(meghatározással)

Tényismeret:

2. Kérdései
3. Kifejező eszközei
(szófaj + rag)

Szabály:

4. Megelőzi; követi
a jelzett szót
5. Ragos, ragtalan,
ragos
6. Megkülönböztetése
a részeshat. -tól
(birtoklás =
van + részeshat.)
7. A birtokszó birt.
személyragja
8. Többszörös birt.
jelzős kif. ragja
(Nyelvhelyesség)
9. A birt. személy-
rag helyesírása
(ism.)

értelmező

1. Fogalma (meghatározással)

Tényismeret: 2. Kérdései

Szabály:

3. Felveszi a jelzett szó toldalékait
4. Hangsúly, szünet a kiejtésben. (Nyelvh.)
5. A vessző használata. (Helyesírás)

Tanmeneteink *első rovata a nyelvtani ismereteket*, az óra legfontosabb didaktikai feladatait s a kialakítandó fogalmakat sorolja fel.

Nagyon fontos *a meghatározások logikai struktúrájának megtanítása* (vö. L. N. Landa: *Algoritmizálás az oktatásban*. Bp., 1969, 175–201.; Nagy József: *Algoritmizálás az oktatásban*. Köznevelés 26/1970,9/:35–7.), mivel ez megkönnyíti a nyelvtani (sőt más szaktárgyi) fogalmak tartalmi jegyeinek megértését és tartós emlékezetbe vésését.

A gondolkodásfejlesztéssel kapcsolatban – mely egyébként egész nyelvi képzetünket átszövi – *a gondolkodás algoritmizálására* is figyelmet kell fordítani, többek közt az ún. *felismerési és az alkalmazási algoritmusok* megtanítására. Ez a jövő oktatásának egy olyan eszköze, mely gondolkodási „mechanizmus”-t alakít ki a tanulóban, „felszabadítja az intellektuális erőket új, bonyolultabb feladatok – köztük alkotó jellegű feladatok – megoldása számára”, s így „a gondolkodás irányításának” hasznos eszközévé válik. (Landa: i. m. 12)

*

A második oszlop – a Tantervre és a Nevelési Tervre támaszkodva – a tananyagból adódó fontosabb *nevelési feladatokat* körvonalazza, egy-egy témakör egészére, ill. az egyes tanítási órákra lebontva.

Mindenkor konkrét nevelési területeket jelöltünk meg, hogy megelőzzük az óravázlatokban alig elkerülhető, frázisszerű megfogalmazást.

Minden nyelvtanóra számos nevelési lehetőséget kínál, mégpedig két forrásból. *A nyelvtan mint rendszer* önmagában is nevel. Amikor ugyanis a nyelvi jelenségek rendszerszerűségére, összefüggéseire, továbbá egymásra hatására, állandó mozgására, változásaira, fejlődésére világítunk rá, egyúttal *a dialektikus materializmus alaptörvényeit* illusztráljuk szemléleti fokon, s ezzel a tanulók nyelvszemléletét és világnézetét is alakítjuk.

A másik forrás *a tankönyvek szemléltető és példaanyaga* (az oldal- és a sor-számot feltüntettük) – elsősorban az erkölcsi és az esztétikai nevelés területéről. *A helyi jellegű* nevelési feladatokat a nevelő iktatja be.

A nevelés természetesen *nem külön szerkezeti szakasza az órának*, hanem szervesen beilleszkedik az oktató-munkáltató tevékenységbe.

*

Legrészletesebben a *harmadik rovatot* dolgoztuk ki, hisz anyanyelvi nevelésünk *a beszédművelésben és a kifejezőképesség fejlesztésében* csúcsondik ki.

Mivel tankönyveinkben többnyire nyelvtani és helyesírási fejezetek váltakoznak, s ezeket nem követi egy harmadik gyakorlatsor, mely *a nyelvi kategóriáknak a gondolatközlésben betöltött szerepét* is bemutatná, a kifejező tevékenység fejlesztését szolgáló szétszórt gyakorlatok így nem alkotnak egységes rendszert. Ezt próbáltuk a lehetőségekhez képest áthidalni.

Mindenekelőtt *a helyes és a szép kiejtés gyakoroltatását* szeretnénk sugalmazni. Sajnálatos, hogy míg az idegen nyelvek oktatásában fontosnak tartjuk a kiejtési gyakorlatok rendszeres beiktatását, a magnó és hanglabor felhasználását, többnyire nem jut eszünkbe, hogy pl. nyelvtanórákon is gyakoroltassuk a helyes hangképzést, vagy a helyesírás tanításakor a tanulók hallási érzeteit is segítségül hívjuk (pl. a hangok időtartama, az írásképek és a kiejtés eltérése stb. esetében).

Mindaddig, míg – *Fischer Sándor A beszéd művészete* vagy *Hernádi Sándor Beszédművelés* c. könyvéhez hasonló – általános iskolai beszédtechnikai gyakorlókönyv nem készül, legalább a tankönyv megfelelő gyakorlatait *hangoztassuk* akár az osztállyal, akár egyes tanulókkal (de magunk is összeállíthatunk hangoztatási példasorokat). Ugyanígy használjuk fel a tankönyvek szemléltető (vagy más tantárgy) szövegeit a közlés tartalmának megfelelő helyes *hanglejtés, hangszín, tempó* elsajátítására, ill. *a kifejező olvasás* gyakoroltatására.

Célszerű egy-egy tanuló kiejtési és beszédgyakorlatait magnószalagra felvenni, majd közösen elemezni. Hasznos szolgálatot tehetnek a TANÉRT tanszalai is a helyes kiejtés megtanítására.

A nyelvi közlő tevékenység irányítását, fejlesztését, a szókinccs gazdagítását és árnyalt felhasználását segítik a *szógyűjtési, szóértelmezési és mondat szerkesztési gyakorlatok*, valamint a néhány mondatos ún. nyelvtani fogalmazások. Az utóbbikkal éppen azt tanulják meg, *mi az adott nyelvi jelenség szerepe a gondolatközlésben*. Összefüggő szöveg fogalmaztatása a mondatfűzés szempontjából is tanulságos, hisz itt a „beszédmű” (szakasz) egészét kell tekintetbe vennünk, az egyes mondatnak *a szövegösszefüggésbe való beleágyazását* gyakoroltatnunk, tehát: a megelőző és a következő mondat, sőt az egész szakasz figyelembevételével. (Vö. Deme László: Mondatszerkezeti sajátságok gyakorisági vizsgálata. Bp., 1971. 380–3.)

A gyakorlati szóban és írásban is folyhat. Javasolt témáink konkrét, életszerű beszédhelyzetet próbálnak sugallni, melyben a kommunikációelmélet követelte „beszédpartner”, az ún. második személy szerepét is figyelembe kell vennünk. (Vö. Fabricius Ferenc i. m.)

A nyelvi kifejezés hajlékonyságának bemutatását és a tanulók esztétikai ízlésének fejlesztését szolgálja – az irodalomórakkal karöltve – az ún. *nyelvi* vagy *stílus-elemzés*. Ezzel a tevékenységgel nemcsak a marxista esztétika egyik alapelvét, a tartalom és a forma egységének látásmódját kívánjuk meggyökeresíteni, hanem egymáshoz közelebb hozni a „nyelvtani” és az „irodalmi” jelrendszert. Többek közt arra mutathatunk rá, hogy a nyelvtanórán tanult minőségjelző és a „költői jelző” ugyanaz a nyelvi jelenség, a kérdő, felkiáltó mondatokat pedig irodalomórán az „alakzatok” közé soroljuk; az utóbbiaknak csupán nagyobb az expresszivitásuk, a stílusértékük.

*

A tanmenetek *negyedik. helyesírási rovatát* részleteztük legkevésbé, mivel az ismeretnyújtás (szabályalkotás) és gyakorlás anyagát a tankönyvek részletesen tartalmazzák. A készségi pótló vagy a típushibák leküzdésére irányuló *ismétlő* gyakorlatokat esetenként a tanár tervezi meg.

Néhány gondolat a jelenlegi helyzetről: Talán már korszerűbb eljárásokkal, eszközökkel tanítjuk, gyakoroltatjuk a helyesírást; fel is mérjük bonyolult, rendkívül időigényes hibastatisztikákat állítunk össze, hibanormáink is vannak, csak éppen a tanulók helyesírása nem javul. Meglátásunk szerint nemcsak azért, mert a gyakorlásra szánható idő legkevésbé sem elegendő, vagy mert nem vesszük igénybe a hangoztatás, kiejtés és olvasás – íráskép értelmező és rögzítő segítségét, vagy mert a szétaprózódó szabályokat nem csoportosítjuk az „alapelvek” köré, hanem azért mert nem ismerjük *a helyesírási tevékenység lélektan*’-át. Azaz: milyen folyamatok játszódnak le a tanulóban, milyen műveleteket végez, ezekhez milyen képességekre van szüksége; miért ír le valamit jól, miért rosszul.

Pedig érdemes lenne egy-egy felmérés után elbeszélgetni a tanulóval, vagy adatgyűjtő lapot kitöltetni vele, *miért írt jól vagy rosszul bizonyos szavakat*. Pl. A gondolkodási műveletek szemszögéből:

Tudta és alkalmazta a szabályt? (Konkretizálás)
Elemezte a hang- vagy írásképet? Szótagolt? (Analízis)
Más hasonló szó alapján írta? (Analógia; hibás analógia)
A szabályokat nagyobb összefüggésben, rendszerben látja, pl. az alapelvek köré csoportosítva? (Szintézis)

A képességek szemszögéből:

Emlékezett az írásképre? Leírták az iskolában? Sokszor leírta már? Sokszor látta a szót? Sokat olvas? (Emlékezet)
A kiejtés alapján írta? (Zenei vagy beszéd- vagy belső hallás)
Könnyedén ír helyesen? (Automatizálódott készség)
Nem tudott odafigyelni? (A figyelemkoncentráció képesség hiánya)

A testi tevékenység szemszögéből (motorikus képzetek):

Benne volt a kezében? (A mozgásképzet bevésoódott, automatizálódott)
Nem volt elég ideje? (Íráskészsége fejletlen, írástempója lassú)
Elfáradt közben vagy a végén? (Írásgörccs; fáradékonyság)

Az etikai tulajdonságok szempontjából:

Akar-e egyáltalán helyesen írni? Törődik-e a helyesírással?
Megvan-e benne az önellenőrzés szokása és képessége?
Véletlenül írta jól?
Másról nézte le? Stb.

A válaszok alapján feltárulna előttünk *osztályunk helyesírási arculata*, s akkor differenciáltan, az egyes „helyesíró típusok”-nak megfelelő gyakorlatformákkal fokozni tudnánk az eredményt.

*

A *témazáró összefoglalás*, ill. *ellenőrzés* egyes mozzanatait *vetélkedőszerűen* is megoldhatjuk, hisz a tanulók hálásak mindenért, ami „formabontó”, ami eltér a mindennapitól, aminek a megoldása új problémát jelent, ami játékos és szellemes.

Az *év eleji tájékozódást és felmérést* részterületként (beszédtechnika, kiejtés, olvasás, kifejező tevékenység, elemzés, helyesírás stb.) több órára „húztuk szét”, hogy a tanárnak minél több alkalma nyíljon a sokoldalú információszerzésre, hisz mindezeket a tanév folyamán figyelembe kell vennie (pl. alapismeretek és -készségek pótlására, tipushibák leküzdésére). Hasonlóképp terveztük meg az év végi *eredményvizsgálatot*, ill. tájékozódást is.

Közöljük azt is, hogy a szegedi egyetem pedagógiai tanszéke *témazáró mérőlapok* segítségével országos reprezentatív felmérést végzett a nyelvtani ismeretek színvonalának megállapítására. Megyénk több iskolája részt vett a felmérésben. (Vö. Ágoston–Nagy–Orosz: i. m.) Az adatok és tanulságok az *Eredménymérés az iskolában* c. sorozatban kerülnek nyilvánosságra – a mérőlapok mintáival együtt.

*

Az egyes óráknál feltüntettük az anyagegységgel foglalkozó *módszertani szakirodalom* könyvészeti adatait is, a stíluselemzéshez pedig könnyen hozzáférhető műveket javasolunk (pl. az irodalmi szöveggyűjteményt, a Magyar versek könyvét, Az én könyvtáram sorozatot stb.). Egyes feladatokhoz a tankönyvek megfelelő példanyagának adatait is közöljük.

*

Befejezésül hangsúlyozzuk, hogy semmiképp sem akarjuk megkötni tanártársaink kezét, *csupán ötleteket kívánunk adni* és megkönnyíteni munkájukat a tervezésben. Éppen ezért nem jelöltük meg az ismeretnyújtás és készségfejlesztés logikai menetét, gondolkodási műveleteit, módszereit, szervezési formáit (frontális, differenciált, csoportmunka, programozás) stb., hisz mindezeket – a tantervi követelmények, osztályának adottságai és a helyi körülmények figyelembe vételével – *csak a tanár alkotó személyisége* határozza meg, megtervezésük pedig az „igazi” egyéni tervezés, az *órávázlat* keretében történik.

Tanmeneteink további kiegészítésére, javítására szívesen vennénk tanártársaink javaslatait, bíráló megjegyzéseit.

VÁRNAI FERENC

A GIMNÁZIUMI ÉNEK-ZENE TANTÁRGY HATÁSA AZ ISKOLÁN KÍVÜLI SZABAD IDŐ KULTURÁLT ELTÖLTÉSÉRE

„Hisszük, hogy az emberiség boldogabb lesz, ha megtanul a zenével méltóképpen élni” – vallja Kodály és vallják mindazok, akik a zene népszerűsítésén fáradoznak. Ének-zene oktatásunk egész rendszerének legfontosabb célja, hogy a jövő nemzedékét felkészítse a zene befogadására, interpretálására és hallgatására. A zenére nevelés szervezett keretek között az óvodákban kezdődik el, az általános iskolákban válik általánossá, kiegészül, teljesebbé válik a zeneiskolákban folyó oktatással és végül sokak számára – a zenei pályákra készülők kivételével – a gimnáziumokban fejeződik be. A gimnáziumi ének-zenei oktatást tehát összegező és részlegesen lezáró munkának is tekinthetjük. Egyebek között azért, mert sok olyan zenei összefüggés megvilágítására, amely bizonyos érettséget és tudást (pl. történelmi, irodalmi) igényel, csak itt és ekkor nyílik lehetőség. Nem mindegy, hogy miként, milyen zenei ismeretekkel lépnek a III. osztályba a gimnáziumi tanulók, illetve milyen kapcsolat alakult ki a gimnázium négy éve alatt a tanulók és a zene között. A pedagógusok jól tudják, hogy egyformán hatni minden tanulóra nem lehet. Vannak olyan tanulók, akiket végképp meg lehet nyerni a muzsika ügyének, vannak viszont olyanok is, akiket még – ezen a szinten és korban is – csak közelíteni lehet a zenéhez. Elmarasztalni azt a nevelőt kell, aki nem tesz eleget annak érdekében, hogy növendékei közelebb jussanak az igényes zenéhez. Munkáját úgy kell végeznie a gimnáziumi ének-zene tanárnak, hogy annak hatása az iskola falai között, az órákon, az osztályon, egy-egy tanulón és az iskolán kívüli szabadidő kulturált eltöltésében is mérhető lehessen.

A gimnáziumi ének-zene tanítás feladatai között ez szerepel többek közt: „Keltsen érdeklődést és szeretetet a művészet iránt, fejlessze a tanulók ízlését.” Ez órákon és órákon kívül valósulhat meg. A Tantervi utasítás a következőre hívja fel a figyelmet: „Az órán kívüli foglalkozások sokféle lehetőségét csak módjával alkalmazzuk, s főként sokfélét ne szervezzünk. Az igények reális felmérése alapján inkább kevesebb szervezeti keretben, de vonzóan tartalmas munkával tápláljuk tovább a tanulók zenei érdeklődését.”

Ez így helyes, mert nem minden esetben valós tényekre, a tantárgy által a tanulókra gyakorolt hatásra, a tanulók igényére alapozva szerveznek ének-zene foglalkozásokat és egyéb rendezvényeket. Csak olyan ének-zenei programoknak van létjogosultsága a gimnáziumi KISZ-mozgalom keretében és az iskolai klubéletben, amelyeket valódi igény táplál. Csak olyan önkéntes és alkalmi csoportosulásokat érdemes életre hívni, amelyek megalapozottak. Az a gimnázium viszont, amelyiknek az életé-

ben az ének-zene tantárgy nyomot nem hagy; hatása nem tapasztalható az imént említett szervezeti keretek bármelyikében, ott eredményes ének-zenei oktatásról aligha beszélhetünk.

Megyénk négy gimnáziumában végeztem látogatást, felmérést, az ének-zene tantárgy hatását vizsgálva, az iskolán kívüli szabadidő eltöltésével kapcsolatosan. Az ének-zene tantárgy hatását először a KISZ-mozgalmon belül vázolom.

Mindenekelőtt azonban tisztázásra szorulnak azok a lehetőségek és formák, amelyekben a zene helyet kaphat a KISZ-mozgalom szervezeti életének egészében. Egy-egy iskola KISZ-szervezetének tevékenysége egyrészt az iskola falain kívül, a város művelődési lehetőségeiben, másrészt az iskolában folyik. Az iskola falai között a KISZ-mozgalom keretében a következő alkalmak és lehetőségek állnak rendelkezésre a gimnáziumi tanulóknak az ének-zenével kapcsolatos – a tanóra ébresztette és egyéb – igényeik kielégítésére:

1. összejövetelek, gyűlések (közös éneklés, aktív zenélés),
2. rendezvények (diáknapokra, Ki mit tud? vetélkedőre válogató és akció műsorokon (pl. „Szovjet dalok” fesztiválja) részvétel.

A jelzett programok beépítése az iskolai KISZ-szervezetek munkaterveibe, illetve a programokon való aktivitás, részvételi szám már tükrözi egy-egy gimnázium zenei arculatának.

Az iskolai klubélet is bőven nyújt lehetőséget a szabadidő zenével kapcsolt, kulturált eltöltésére. Az iskolai klubokban zenei előadások, megemlékezések és könyvismertetések hangozhatnak el; zenei vetélkedőket tarthatnak és lemezhallgatásokra kerülhet sor. Az önkéntes és alkalmi csoportosulások közül:

1. az ének-zene szakkörök,
2. az iskolai és osztályegyüttesek, és
3. az ifjú zenebarátok köre létezésének és működésének feltételei adottak a gimnáziumokban.

Nézzük meg, hogy a vizsgált négy intézményben miként élnek az adott lehetőségekkel, illetve milyen formációkkal egészülnek ki azok, az iskolákban folyó ének-zene oktatás hatására. A *mohácsi gimnáziumban* nem egy KISZ-alapszervezet választott névadójának zeneszerzőt. Névadójuk életének és életművének megismertetését – tanári irányítással – maguk a tanulók végzik. Osztály-alapszervezetek rendezik és szervezik meg az iskolai társadalmi ünnepségek programjait, amelyeken az énekes és hangszeres számok sosem hiányoznak. A mohácsi gimnázium KISZ-szervezetén belül alakult meg az iskola „Zenebarát Klubja”. Célját így határozták meg: „1. A klubtagság érdeklődési körének megfelelően bővíteni kívánjuk az ének-zene órákon tanult, egyes korokról, stílusokról és művekről szerzett ismereteket. 2. A könnyűzenei érdeklődést olyan szinten elégitjük ki, hogy egyúttal bizonyos stílusismeretet, kritikai szemléletet kapjanak a kör tagjai. 3. Kibontakoztatni kívánjuk továbbá a tanulók öntevékeny munkáját az egyes foglalkozások tematikus anyagának meghatározásával, a zenei illusztratív anyag önálló kiválogatásával és a foglalkozások önálló levezetésével. 1968 óta működik az intézményben „Ifjú Zenebarát” csoport, amely tagja a világszervezetnek. A csoport képviselői a Budapesten megtartott világkongresszuson is jelen voltak. A mohácsi gimnázium énekkarosai rendszeresen vesznek részt közös hangversenylátogatásokon. Azok a kórustagok, akik tehetségesebbek, kisebb kamaracsoportokat (kamarakórus, ének-tercett, kvartett) alakítanak és tevékenységükkel a zenei ismeretterjesztő munkát is segítik.

A II. osztályokat elvégzett tanulóknak mintegy a fele igényli ebben a gimnáziumban a fakultatív ének-zenei foglalkozást a harmadik évfolyamban. A vázoltakon kívül bérleti hangversenyekre, zenés színházi előadásokra járnak az iskola tanulói.

Rendszeresen és igen eredményesen vesznek részt a diáknapon és a Ki mit tud? vetélkedőkön az iskola zenei csoportjai és szólistái is.

A *komlói Kun Béla Gimnázium* KISZ-alapszervezeteinek elmúlt évi programjaiban szép számban szerepeltek lemezhallgatással egybekötött klubdelutánok. Az iskola munkásmozgalmi dalversenyébe valamennyi osztály benevezett és lelkesen versenyzett a díjakért. Nagyszerű, az egész iskolát megmozgató Bartók-megemlékezést tartottak ebben az intézményben. Szép számban látogatták az iskola ének-zene tanára által tartott „Nagy mesterek, nagy előadóművészek” című előadásokat. Szívesen és érdeklődéssel jártak bérleti hangversenyekre ennek a gimnáziumnak a tanulói is.

A *siklói gimnáziumban* a KISZ-összejövetelek és gyűlések éneklés nélkül elképzelhetetlenek. Míg régebben ifjúsági összejöveteleken az éneklés és a hangversenyekre szervezés a „nehezen megoldható feladatok közé tartoztak” ebben az iskolában, ma már mindez a legtermészetesebb és a könnyen megvalósítható teendők közé sorolható. A siklói gimnáziumban iskolarádió működik. Ennek műsorában – amelyet tanulók állítanak össze – gyakran csendül fel klasszikus zene az iskola hanglemez-tárából. Klubfoglalkozásokon Vivaldi Négy évszakja és Bach D-moll toccatája és fúgája legalább olyan sláger, mint az Illésék. A gimnázium irodalmi szakköre, énekkara, énekes és hangszeres szólistái évenként nagyszabású zenés irodalmi műsort szerkesztenek és mutatnak be.

A *szigetvári gimnázium* tanulóifjúsága is lelkesen jár bérleti hangversenyekre. Több tanuló rendszeres résztvevője és hallgatója volt az elmúlt évben megtartott Beethoven- és Bartók-előadásoknak. Nagy érdeklődés kísérte az iskolában szervezett zenei író-olvasó találkozót. Ebben a gimnáziumban szintén működtek osztályegyesületek, és a III. osztályos tanulók vágya ének-zenei szakkört is létrehívott.

A vázolt tényekből jól érzékelhető az az *egészséges, pezsgő zenei tevékenység*, amelyet az ének-zene tantárgynak a gimnáziumok I–II. osztályaiba történt (heti 2, illetve 1 óra) bevezetése már most eredményezett. Az iskolák igazgatói segítik, támogatják az ének-zene oktatást, és az abból kisarjadó egészséges zenei munkát. Tekintélye van a tantárgynak, és ez köszönhető a tanulók szabad idejét eredményesen kitöltő zenei tevékenységnek is.

Nemcsak a tantárgy, a tanítási órákon folyó munka hat a fakultatív ének-zenei foglalkozásokra, hanem azok is visszahatnak rá. A tanulók többsége a gimnáziumi ének-zene órák során meggyőződik arról – a helyes tantervi koncepció nyomán –, hogy az értékes, a klasszikus zene birodalma nem bevehetetlen és a kodályi gondolat, hogy „Legyen a zene mindenkié!”, nem utópia. A gimnáziumi tanulók becsülik zenei anyanyelvünket, a magyar népzene, a népdalokat és szívesen éneklék azokat. Az I–II. osztály elvégzése után érezhetően más módon kapcsolódnak bizonyos zene-történelmi korok zenéjének aktív műveléséhez és hallgatásához is, mert nemcsak egyes műveket ismertek meg, hanem képet kaptak egy-egy korszak legalapvetőbb zenei és történelmi-társadalmi vonásairól is.

Bizonyára még eredményesebb lenne a tantárgy oktató-nevelő munkája, ha három évre bontanák az elvégzendő anyagot, egyrészt azért, mert annak elmélyítése – az éréshez idő kell – hosszabb távon történhetne, másrészt más művelődési körökkel jobban kapcsolatba lehetne hozni. Jelenleg ugyanis a komplexitás (történelemmel, irodalommal stb.) olyan szempontból oldható meg nehezen, hogy a kapcsolható általános ismeretanyag nagyon lassan követi az ének-zene tantárgy anyagát. De láthatuk, hogy a tanulók a jelenlegi körülmények között is kihasználják minden olyan lehetőséget, ahol a felébresztett és ismeretekkel felvértezett zenei érdeklődésüket,

igényüket, szabad idejükben, az iskolában és művelődési intézményekben kielégíthetik.

A tanulók szabad idejük nagyobb részét azonban nem az iskolában, hanem otthon, a szülői házban töltik el. Hogy tantárgyunknak milyen hatása van az otthoni zenehallgatásra, arra egy felmérés számadataival kívánok megfelelni, amelyet a már említett négy gimnázium egy-egy III. osztályában készítettem el. A feltett kérdések a következők voltak:

1. Több klasszikus zenét hallgat-e otthon (rádióban, tévében) az I–II. osztály elvégzése óta?
2. Másképpen hallgatja az egyes műveket, mint régebben?
3. A véletlenre bízta azt, amit hallgat, vagy kiválasztja, előre kijelöli?
4. Énekel-e otthon olyan zenei (énekes, hangszeres) szemelvényeket, amelyeket a gimnáziumban tanult?
5. Zenehallgatásának százalékos aránya: (beat zene ? %, komoly zene ? %).

Az első kérdésre *igennel* felelt

a mohácsi gimnázium	23 tanulója közül 20 tanuló,
a komlói gimnázium	26 tanulója közül 22 tanuló,
a siklói gimnázium	27 tanulója közül 23 tanuló,
a szigetvári gimnázium	23 tanulója közül 22 tanuló.

Nemmel felelt

a mohácsi gimnáziumból	2 tanuló,
a komlói gimnáziumból	4 tanuló,
a siklói gimnáziumból	2 tanuló,
a szigetvári gimnáziumból	1 tanuló.

Nem hallgat klasszikus zenét, mint azt a mohácsi gimnáziumba járó egyik tanuló írta: „ha csak nem muszáj” –

a mohácsi gimnáziumból	1 tanuló,
a siklói gimnáziumból	2 tanuló.

Hadd idézzek néhány *igennel* felelő (az 1. kérdésre) tanuló kiegészítő mondatából: „Több zenét hallgatok, mert megkedveltem.” „Inkább azok iránt érdeklődöm, amiket már tanultunk I–II. osztályban.” – „A gimnázium fokozta érdeklődésemet, olyannyira, hogy hanglezgyűjtésre inspirált.” – „Szívesebben járok hangversenyekre is.” (A mohácsi gimnázium tanulóinak válaszaiból.) – „Többet és szívesebben hallgatom a zenét.” (A komlói gimnáziumból.) – „Többet, mivel több komoly zenét adnak a tévében és a rádióban.” (A siklói gimnáziumból.) – „Igen, mert 2 év alatt nagyon megszerettem a komolyzenét.” – Igen, mert érthetőbbé vált számomra.” – „Igen, főleg azokat, amelyeket már az iskolában is hallottunk.” – „Igen, mert megszerettette a tanárom velem a komolyzenét.” – „Legtöbbször Beethoven-, Liszt- és Bartók-műveket.” – (A szigetvári gimnázium tanulóinak válaszából.)

Az 1. kérdésre adott megnyilatkozásokból az is kiderül, hogy a mohácsi és szigetvári iskolából két-két tanulóknak saját lemeztára, a mohácsi gimnáziumban pedig két tanulóknak klasszikus-zenei magnetofonfelvétele is van. A rádió műsorai közül a „Ki nyer ma?”, a TV zenei műsorai közül az „Interfórum 71” a legnépszerűbb jelenleg a tanulók körében, ezek rendszeres hallgatására többen kitértek.

A 2. kérdésre a válaszok a következő számadatokat adják:

Igennel felelt:

a mohácsi gimnázium	23 tanulójából	22,
a komlói gimnázium	26 tanulójából	26,
a siklói gimnázium	27 tanulójából	24,
a szigetvári gimnázium	23 tanulójából	20.

A *nem*-mel felelő tanulók felmérő lapjukat vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy a mohácsi, siklói gimnázium III. osztályos, „csak muszájból” hallgató három tanulóján kívül valamennyien már tudatos, értő és élvező hallgatói voltak az értékes zenének. Néhány idézet a 2. kérdésre adott válaszokból: „Igen, több hozzáértéssel, jobban tudom értékelni a műveket és a művészeket.” „A gimnázium ének-zene oktatása rendszerezte (számomra) a zene világát.” „Míg régebben csak a dallamot hallgattam, ma már a különböző hangszereket, a hangszerek szerepét is figyelem.” – „Régebben csak »hallgattam« (a komolyzenét), olvasás közben, munka mellett. Mostanában leülök (a készülék mellé) és csak a zenére koncentrálok, próbálom tudatosítani a zeneszerző szándékát, művészi eszközeit.” – „Igen, legalábbis a tanultakat.” „Természetesen. Többet értünk a zene lényegéből.” – „Nagyobb élvezettel hallgatom.” – „Igen, felhasználom az I–II. osztályban tanultakat.” – „Igen, mert itt a gimnáziumban kaptunk némi szempontot, hogy mi szerint figyeljük a zenét.”

a) a véletlenre bízva – b) előre kijelöli

az otthoni zenehallgatási programokat

a mohácsi gimnáziumból	a) 8	b) 15	tanuló
a komlói gimnáziumból	13	13	tanuló
a siklói gimnáziumból	15	12	tanuló
a szigetvári gimnáziumból	8	15	tanuló

A 4. kérdésre adott válaszok szerint a mohácsi iskola III. osztályából (23-ból) *tizenketten*, a komlóból (26-ból) *tizenhatan*, a siklósiból (27-ből) *húszan* és a szigetváriből (23-ból) *tizenketten* énekelnek otthon olyan énekes és hangszeres szemelvényeket, amelyeket a gimnázium I–II. osztályában tanultak. Az össz-tanulólétszám-ból, 99-ből tehát 60 fő (60%). A számadatok mögött ilyen mondatok húzódnak meg: „Nagyon ritkán éneklek bármit is.” – „Igen, roppant szórakoztatóak.” – „Igen, elég gyakran éneklek.” – „Szoktam, főleg, ha kirándulni megyek barátaimmal.” – „Nem szoktam semmit énekelni, még tánczenét sem.” – „Amikor senki se hallja.” – „Szoktam, csak akkor, ha szüleim nincsenek otthon.” – „Nem, mivel nincs megfelelő hangom.” – „Igen, például népdalokat.”

Az 5. kérdésre kapott válaszok így festenek:

Iskolák és osztálylétszám	Több beat-zenét hallgat	50–50% arányban hallgat zenét	Több klasszikus zenét hallgat
a mohácsi gimn. 23 tan.	21	1	1
a komlói gimn. 26 „	25	1	–
a siklói gimn. 27 „	22	2	1
a szigetvári gimn. 23 „	19	4	–

A több beat-zenét hallgató tanulók közül a mohácsi és a komlói iskolából legtöbben a 86:20%-os arányt; a siklói iskolából legtöbben a 70:30%-os arányt; és a szigetvári iskolából legtöbben a 60:40%-os arányt jelölték meg.

A látott számadatokból és az idézett mondatokból általános következtetéseket nem nehéz levonni. Néhánnyal magam is megpróbálkozom. Mindenekelőtt *megnyugtatónak találom a gimnáziumokban folyó ének-zene oktatást-nevelést*. A nevelők világosan látják a tantárgyi követelményeket, azokat a nevelői teendőket, amelyeket a Tanterv három összefüggő feladatcsoportban határoz meg: 1. zeneművek megismerését; 2. ismeretek elsajátítását és jártasságok kialakítását, és 3. nevelési feladatok elvégzését. A vizsgálódás és a felmérés azt is igazolta, hogy *a tantervi követelmények helyesek, reálisak és megvalósításuk eredményhez vezet. A tanulók számára a zeneirodalommal való foglalkozás öröm; igénylik és szívesen sajátítják el azokat az ismereteket, amelyek a zene mélyebb megismeréséhez szükségesek. Öntevékeny módon és alkalmi programokban is szívesen bővítik tudásukat. Örömmel kapcsolódnak be a muzsika aktív művelésébe is.*

Nagy felelősség hárul a gimnáziumokban tanító ének-zene tanárookra. Azokra a tanárookra, akik olyan eredménnyel végzik munkájukat, mint a tárgyalt négy gimnáziumban, méltán vonatkoznak azok a szavak, amelyeket Kodálytól idéztem írásom elején, és most a zárómondatnál együtt ismét idézni kívánok:

*„Hisszük, hogy az emberiség boldogabb lesz,
ha megtanul zenével méltóképp élni.
S aki csak valamit tesz ez irányban,
már nem élt biába.”*

TÖRTÉNELEMTANÍTÁS ÉNEK-ZENE ILLUSZTRÁCIÓVAL

A történelem ének-zene illusztrációja ma még elég ritka jelenség. Néha, ha az anyag jellege közvetlenül kínálja és pl. felhangzik egy-egy zenemű részlete az órákon.

Mit ír elő a Tanterv? Szocialista hazaszeretetet, a szocialista vilárendszer népeinek szeretetét, megbecsülését, szocialista nemzetköziséget, a világ népei közti barátságot kell kialakítani a tanulóknak. A Nevelési Terv szintén előírja a szocialista hazaszeretetre és internacionalizmusra nevelést, népünk kulturális alkotásainak megbecsülését.

Sajnos a zene érzelemkeltő hatását ma még nem használjuk ki eléggé, sem a tanórán folyó oktató-nevelő munkában, sem a tanórán kívül. Pedig egy-egy zenei illusztráció érdekesség, vonzóvá tehet a gyerekektől távol eső témát is. Elősegíti az érzelemkeltést, hisz a zene maga is létesít érzelmeket, a meglévőket pedig sokszorosára fokozza. Zenei illusztrációval, emberközbe kerül a gyerekek számára a száraz tényanyag, jobban megérzi, megérti a kor hangulatát, ezzel együtt a történelmi eseményeket, ott érzi mögöttük az embert, aki az események cselekvő részese volt. De, hogy ezt elérjük, nem lehet pusztán előzmények nélkül bevinni a zenét a történelemórára (vagy esetleg üttörőfoglalkozásra). A tanárnak néhány mondattal utalni kell a zenei mondanivalóra, mit kell „kihallani” a zenéből, s hogy miért, hogyan kapcsolódik a témához.

A zenei illusztrációkkal nemcsak az órát tesszük színesebbé, érdekesebbé, nemcsak érzelmileg hatunk a tanulókra, hanem eleget teszünk az esztétikai nevelés követelményeinek is. Ha következetesen alkalmazzuk a zenei szemléltetést, megértetjük tanítványainkkal, hogy egy kor arculatához hozzátartozik annak művészete, s hogy az a művészet hű tükrö az annak a kornak és társadalomnak, amelyben keletkezett.

A zenei szemléltetés csak akkor éri el célját, ha tervszerű. A tanmenet összeállításánál már meg kell tervezni a felhasználandó zenei anyagot, ki kell jelölni a nevelési célokat, meg kell tervezni a megvalósítás lehetőségeit. A művek történelmi illusztrációként való felhasználhatósága mellett figyelembe kell venni a fokozatosság elvét. Egy-egy történelmi témához esetenként több zenei mű is kapcsolható. Ezekből a tanmenet összeállításakor ki kell választani az osztály képességeinek, intelligenciájának legmegfelelőbbet.

Természetesen a zenei szemléltetést nem lehet túlzásba vinni, s kizárólagos eszközként alkalmazni. Ha nem kapcsolódik valamely zenemű a tárgyalt eseményhez, akkor felesleges megszólaltatni; célt nem érünk vele.

Példák a 8. osztályos történelemhez kapcsolódó zenei anyagból.

Történelem

A tanterv anyaga, fejezetei:

- I. Az imperializmus kialakulása a legfejlettebb tőkés országokban és hazánkban. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme.
a) Lenin és a bolsevikok

- b) A munkásosztály első forradalma Oroszországban

- c) Magyarország a XX. század elején.

II. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom

- a) A februári forradalom. Lenin és a bolsevikok harca a forradalomért.

- b) A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme.

- c) Az imperialista hatalmak intervenciója és a polgárháború.

- d) A Szovjetunió megalakulása.

III. A Magyar Tanácsköztársaság

- a) Az 1918. évi polgári demokratikus forradalom hazánkban.

Zenei szemléltetés

Holminov: Dal Leninről (Emlékezések Leninre című LPX 5008. számú lemezen található.)

Dal Leninről, ukrán népdal. (Ének-zene tankönyv, 5. osztály, 21. oldal.)

A rablánc a lábon. (Ének-zene tankönyv, 7. osztály, 21. oldal.)

Sosztákovics XI. szimfóniája. A négy tétel szinte elmeséli a forradalmat.

I. tétel címe: „A Palota tér”

II. tétel címe: „Január 9-nek napja”

III. tétel címe: „In memoriam...”

Tompa gyászzene, elsiratja a forradalom áldozatait.

IV. tétel: „Riadó!”

A „Bunkócska régi forradalmi dal. A cári Oroszország favágó munkásai énekelték először, majd a forradalom dala lett.

„Megérett már a klenóczi búza” kezdetű dal. (Fáklyavivők, LPX 5014. számú lemez a. oldal.)

„Élesd község határában” című dal.

A „Bunkócska”, „Emlékezés Leninre” című LPX 5008. számú lemezen.

„Fel vörösök, proletárok”

(Ének-zene tankönyv, 5. osztály, 72. oldal; hang-lemez: LPX 5016, vagy LP 5024.)

„Csapajev-dal” (Ének-zene tankönyv, 6. osztály, 18. oldal.)

Az „Amúri partizánok dala”. Aturov szerzeménye. (Ének-zene tankönyv, 5. osztály, 20. oldal.)

A „Poljuska” (Vár ránk a síkság). (Ének-zene tankönyv, 6. osztály, 19. oldal. – Ének-zene hang-lemeztár az Alexandrov együttes előadásában.)

Az „Internacionálé” 1943-ig a Szovjetunió **nemzeti** himnusza volt.

„Az éj messze tűnt...” című orosz forradalmi dal. (Ének-zene tankönyv, 5. osztály, 80. oldal.)

Mozgalmi dalok, forradalmi dalok, toborzók, katonanóták. Egy részük nemzetközi munkásdal magyar változata, másik részük pedig magyar népdal, vagy népies dal dallamára íródott.

A „Zengjük a dalt” a Proletárinduló mellett a Vörös Hadsereg legkedveltebb indulója volt.

(Ének-zene tankönyv, 5. osztály, 73. oldal.)

A „Munkás gyászinduló” (A zsarnokság dőzsölt.) (Ének-zene tankönyv, 8. osztály, 17. oldal.)

**IV. Ellenforradalmi korszak Magyarországon.
Fasizmus uralomrajutása Németországban.**

a) Nemzetközi helyzet az első világháború után. Az ellenforradalom uralomrajutása Magyarországon.

b) A nagy gazdasági válság hatása Magyarországon.

**V. A második világháború
(1939–1945)**

a) A második világháború előzményei és kezdete.

b) A Szovjetunió nagy honvédő háborúja.

c) A Szovjetunió felszabadító harcai és az ellenállási mozgalmak.

d) A második világháború befejezése.

e) Hazánk felszabadult!

**VI. A második világháború utáni nemzetközi helyzet.
(1945–1962)**

a) A gyarmati rendszer bomlása

b) A nemzetközi munkásmozgalom harca a kommunista jövőért.

VII. A népi demokrácia győzelme hazánkban.

„Latinka-ballada”. (Fáklyavivők c. hanglemez, IV. LPX 5017.)

„Krénuusz mester balladája” egy somogyi forradalmár néptanító elfogatásának éneke. (LPX 5017.)

A „Munkát! Kenyeret!” (Vörös Csepel.)
Az „Elöl járunk a harcban”. (Ének-zene tankönyv, 7. osztály, 89. oldal.)

„Madrid határán” (LPX 5018. sz. hanglemez.)

1941-ben a körülzárt Leningrádban írta Sosztákovics VII. ún. leningrádi szimfóniáját.

„Buchenwaldi riadó”. (Ének-zene tankönyv, 8. osztály, 99. oldal.)

„Francia partizándalt” (Ének-zene tankönyv, 5. osztály, 54. old.)

Penderecki „Threnos, Hiroshima áldozatainak emlékére”.

Rossa Ernő dala: „Munkával a békéért!” (Ének-zene tankönyv, 6. osztály, 66. oldal.)

Szabó Ferenc „Dal a felszabadulásról”. (Ének-zene tankönyv, 5. osztály, 75. old.)

Láng: „Dal a felszabadulásról”. (LP 5009. sz. hanglemez.)

A kubai forradalmárok dala az „Ay Cubano” az LP 5011-es számú lemezen található.

„Dal a népek egyetértéséről”. LP 5009. „Akar e Moszkva háborút” LPX 5011. „Békés baráti kézfogás” LPX 5011.

Szabó Ferenc: Munkásoké a jövő!” (Ének-zene tankönyv, 6. osztály, 70. oldal.)

Mihály András: „Védj a békét, ifjúság” (Ének-zene tankönyv, 6. osztály, 71. old.)

Sugár Rezső: „Építők”. Weöres Sándor verse. (Ének-zene tankönyv, 5. osztály, 82. oldal.)

Dr. SZEPEŠ LAJOS

PÁLYAVÁLASZTÁSI ÉS PÁLYAIRÁNYÍTÁSI NEVELŐMUNKA A FELSŐTAGOZATON

Szülők, hozzátartozók, nevelők és barátok gyakran kérdezik a felső tagozatosoktól: *mi leszel, mi szeretnél lenni?* Gyermekkorban még csak játékosan, a serdülő- és ifjúkorban egyre komolyabban hangzik el a kérdés.

A pályaválasztás probléma, gond a szülőknek, foglalkoztatja az iskolát, a társadalmat, de elsősorban magát a *serdülő fiatalt érinti*, hiszen jövendő életéről van szó.

A szülő – érthetően – arra törekszik, hogy gyermeke legalább annyira, de ha lehet, „*többre jusson*”, mint ő. Ez a „*többre jusson*” a szülő számára azt jelenti, hogy gyermeke lehetőleg jobb munkakörülmények között, könnyebb, tisztább munkát végeztesen, és legalább annyit, de inkább többet keressen, mint a szülő.

Az egyes életpályákkal, foglalkozásokkal kapcsolatban általában *ilyen elvárások* élnek szülőben, és rajta keresztül a gyermekben, ami önmagában természetes emberi törekvés.

A pályaválasztás azonban nem olyan egyszerű dolog, mint látszatra tűnik. Napjainkban a fő probléma abban rejlik, hogy *egyes pályákra túlságosan sokan jelentkeznek, míg más pályákra kevés a jelentkező*. Pedig az életpálya megválasztásának helyes megoldásánál *nem hagyhatjuk figyelmen kívül a reális lehetőségeket, a népgazdaság munkaerő-szükségeit*. Az egyik alapvető szempont tehát a pályaválasztásban az, hogy melyik szakmában milyen elhelyezkedési lehetőség nyílik. Erre a pályaválasztási kiadványok nyújtanak felvilágosítást.

Másképp az is igaz, hogy a népgazdaságnak és a pályát választó egyénnek egyaránt érdeke, hogy lehetőleg mindenki olyan pályára kerüljön, ami *egyéni adottságainak, hajlamainak, érdeklődésének és képességeinek a leginkább megfelel*, mert ezen tud a legtöbbet használni a közösségnek és ez nyújt az egyén számára megelégedettséget, munkaörömet. A munkaöröm pedig a jó munka fontos feltétele.

A pályaválasztás előtt álló *14 éves serdülők, de gyakran a 16–18 éves fiatalok sem ismerik azonban eléggé önmagukat, adottságaikat, képességeiket, sem az egyes életpályák, foglalkozások igazi arculatát, követelményeit*. Az egyes pályákról, szakmákról inkább ábrándkép, pl. a fehér köpeny, bizonyos munkaköri szerep él bennük, semmint a szakma alapos ismerete.

És ebben nem is hibáztathatók, mert a legtöbb serdülő, fiatal – különösen városban – *alig szerezhet konkrét szakmai munkatapasztalatot*, ismerkedhet egy-egy pálya munkakövetelményeivel.

Szerencsére azonban a legtöbb ember nemcsak egy meghatározott pályára, fog-

lalkozásra alkalmas, hanem *több, azonos adottságot, tulajdonságot, munkakövetelményt igénylő szakmára*, amint ezt a munkalélektani vizsgálatok és mindennapi megfigyelés is igazolják. Jó eladó nem lehet lassú, nehézkes egyén, mert ehhez a pályához mozgékony, ügyes, gyors felfogás, előzékeny magatartás szükséges. Hasonló pályakövetelmények szükségesek a gépíró, a sofőr munkájához, a traktorosnál a testi erő, edzettség, élénk figyelem, technikai képzettség fontos. Az állatgondozónál az állat szeretete, a gondos és pontos munkavégzés. *Minden szakma, foglalkozás meghatározott követelményeket támaszt a pályát választó egyénnel szemben.*

A pályát választó egyének éppen ezért tisztában kell lenniük a saját adottságaikkal, képességeikkel, tulajdonságaikkal és a választott szakma pályakövetelményeivel. Ezek szerencsés találkozása a helyes pályaválasztás fontos tényezője, mert ez biztosítja a választás helyességét, *a személyi alkalmasságot*, amiről egyes szakmák esetében alkalmasságvizsgálatokkal győződnek meg.

Mi a teendője mármint a pályaválasztás irányításában a *szülőnek, a nevelőnek* és mi a pályát választó egyéneknek, *serdülőnek*?

A helyes pályaválasztáshoz általában az egyén alábbi személyiségjegyeit kell figyelembe venni:

a) *Testi, egészségi, alkati, érzékszervi-idegrendszeri és vérmérsékleti adottságait.* Egyes pályákon a testi erő, a mozgékony, másokon a kedvező érzékszervi-idegrendszeri, vérmérsékleti adottság fontos.

b) *érdeklődését.* Miről beszél szívesen, mi a kedvenc tantárgya? Mivel tölti szabadidejét, mi a kedvenc foglalkozása, „hobby”-ja. Anyagi, kézzelfogható, gyakorlati dolgok érdeklik, vagy a könyvek, a technika, a művészet.

c) *kéz ügyességét.* Figyeljük meg különböző tevékenység elvégzése közben. Ha „ügyetlen”, miből ered? Mozgáskészség hiányából, értelmesség vagy alkalmazkodóképesség hiányáról van-e szó?

d) *megismerő-tevékenységét, értelmi képességeit.* Milyen a figyelme, az ingerekre adott válasza, alak-, szó-, számemlékezete, gondolkodásának jellege? Könnyen, vagy nehezen tanul, melyik szaktárgyat? A lényeges, vagy választás nélkül minden megtanulására törekszik.

e) *érzelmi, indulati megnyilvánulásait.* Társaival szépen együttműködik-e? Segíteni kész, vagy irányítani akar? Hogyan érzi magát a nyilvánosság előtt, műhelyben, természeti környezetben, siker vagy kudarc esetén?

f) *erkölcsi-akarati tulajdonságait.* Kitartó vagy szalmaláng természet, a nehézségeket leküzdő vagy meghátráló? Van aki kezdeményező, más inkább végrehajtó, de abban megbízható, rendszerető, lelkiismeretes.

g) *a választás indítékait.* Anyagi előnyök, külsőség, munkaköri szerep, vagy tényleges hajlam, vonzalom a választás alapja?

Ezeket a kiemelkedő jegyeket kívül vannak olyan általános személyiség-vonások, mint a szorgalom, a pontosság, a munkaszeretet, amely minden pályán egyformán fontos.

A pályaválasztásnál nem szabad figyelmen kívül hagyni még egy fontos körülményt, nevezetesen azt, hogy a serdülőkor mélyreható testi, élettani és lelki változások szakasza. *A pályát választó egyén esetében alakuló, változó fiatalról van szó, akinek adottságai, érdeklődése, képességei, erkölcsi-akarati tulajdonságai alakíthatók, fejleszthetők.* A kedvező adottságok azonban a választott életpálya szempontjából nagyobb eredményre vezetnek.

Az iskolában az osztályfőnök és a szaktanárok sok hasznos tanácsot adhatnak a serdülő pályairányításához. Folyamatos, *szakszerű pedagógiai megfigyelés alapján megismerik a fiatalok egyéniségét, adottságait.* Magyar, számtan, fizika, ének,

testnevelés stb. órán, gyakorlati foglalkozásokon ugyanannak a serdülőnek *más-más adottságai, képességei* bontakoznak ki, ami támpontokat nyújt a pályaválasztáshoz.

A pályairányításnál *fontos további feladat az egyes pályák, szakmák tüzetes ismertetése*. Sok nehézség származik ugyanis abból, hogy a szülők és a serdülő fiatalok gyakran csak *kevés szakmát* ismernek, és azokat is többnyire felszínesen. Ezen különböző pályaismertető kiadványokkal, a pedagógusok közreműködésével igyekeznek az illetékesek segíteni.

Sokat jelent már az is, ha a szülő saját munkájáról vagy más jól ismert szakmáról *elbeszélget gyermekével, tájékoztatja őt a szakma előnyeiről és nehézségeiről*. Az iskola is változatos eszközökkel és módszerekkel törekszik ezt a feladatot ellátni. Tüzetesen ismertetni kell a serdülőkkel a különböző életpályákat, szakmákat, mégpedig *a szakma tárgyilagos bemutatásával*. A szakma egy-egy dolgozója, film, szakmai ismertető cikk, munka-beszámoló érdekes és hiteles tájékoztatást adhat. Ismertetni kell a fiatalokkal továbbá a választott szakma elsajátításának módját, szakmai követelményeit, a szakma kedvező oldalait, előnyeit és nehézségeit, távolabbi perspektíváit.

Megfelelően szervezett látogatás *üzemekben, tsz-ekben és egyéb munkahelyeken, iskolákban*, munkaélmény és munkatapasztalat szerzése szempontjából, továbbá a tapasztalatok megbeszélése és értékelése, kedv-ébresztés is sokat jelenthet a fiatalok pályairányításában.

A helyes pályaválasztás szempontjából különösen fontos a fiatalok gyakorlati tevékenysége, munkája. Vegyenek részt otthon *fizikai munkában, nyáron a termelő munkában*, mert a munkatevékenység közben mutatkozik meg és fejlődik leginkább a különböző hajlam és képesség. Egyúttal „ízlelőt” szereznek egyes munkanemek követelményeiből.

A tevékenység fejlesztő hatásának érvényesítésére törekszik az iskola is *a gyakorlati és úttörő foglalkozásokon, a különböző társadalmi és szakköri munkában*. Ezért jól teszi az a serdülő, aki hajlamainak, érdeklődésének megfelelő szakköri és egyéb munkákban vesz részt.

A család, de a pályát választó fiatal számára a munka milyensége, követelményei és távlatai mellett a pályaválasztásban nagyon gyakran az is meghatározó tényező, hogy *mikor válik az egyén keresőképesse, gyakorlatilag nagykorúvá, illetőleg önállóvá*, és milyen lehetőségeket, keresetet ígér a választott pálya.

Mindez mutatja, hogy az életpálya-választás valóban bonyolult probléma, amelyet – a munkaerősükséglet figyelembe vételével – *sokoldalúan és körültekintően kell mérlegelnie szülőnek, iskolának és magának a pályát választó egyénnek*.

PÁLINKÁS GYÖRGY

A NEMZETKÖZI KÖNYVÉV ÉS BARANYA MEGYE KÖZMŰVELŐDÉSI KÖNYVTÁRHÁLÓZATA

Az UNESCO tizenhatodik közgyűlése az 1972. évet Nemzetközi Könyvvévé nyilvánította. „Könyvet mindenki kezébe!” – ezzel a jelszóval összegezték a tagállamok és az érdekelt szervezetek, így a magyar tagszervezet is, könyvévi tevékenységük célját.

Első pillantásra talán túlzónak hat ez a felhívás, hiszen a világ évi könyvtermése öt milliárd kötet, s ha a magyarországi adatokat tekintjük, évente több mint negyven millió kötet kerül kiadásra. De a megsokszorozódott kulturális tömegtermelés: napilapok, hetilapok, folyóiratok, könyvek hallatlan áradata kettős probléma elé állítja korunkat.

Egyrészt az információ-áradat, minőségi változást kíván – szükséges, hogy az emberiség mélységében is birtokában legyen az újabb és újabb ismereteknek. Sok szó esik napjainkban az írástudók felelősségéről s ennek kapcsán hivatkoznunk kell a tudás felelősségére is. Ezt célozza a felhívás egyik központi gondolata: „Mindenütt égető szükség van a nyomtatott szónak a tudás és a haladó gondolat átadásában játszott fontos szerepét elismerő nemzeti könyvpolitika kialakítására.”

Másrészt, ellentmondásossá teszi a helyzetet az a tény, hogy még a fejlett ipari országokban is a lakosság jelentős rétegének kezéből szinte teljesen hiányzik a könyv. Jóllehet a könyvkiadás és a könyvterjesztés módszerében bekövetkezett változások lehetővé teszik ennek elérhetőségét. (A magyarországi olvasás-szociológiai vizsgálatok is azt bizonyítják, hogy a nem-olvasók vagy a nagyon ritkán olvasók a népesség nagy százalékát képviselik. – Egy 1964-ben végzett felmérés során a megkérdezettek 40 százaléka nem-olvasónak mondta magát.) Elsősorban tehát ezen a területen nyilatkozik meg a felhívás evidenciája.

Felvetődhet a kérdés, hogy van-e remény az olvasók számának növelésére? Az e téren végzett felmérések igazolták azt a szociológiai tényt, hogy az olvasásigény felkeltésében is fontos szerepe van az egyén közvetlen környezetének, valamint az őt körülvevő közösségnek. Így a család, a lakóhely, a foglalkozás, az iskolázottság, a jövedelem – tehát a társadalmi szerkezetben elfoglalt hely az, ami meghatározza a könyvhöz való viszonyt. A társadalom kulturális intézményhálózatának is elsősorban ezekkel a hatóerőkkel kell számolnia a társadalmi-gazdasági csoportok művelődési szintjének emelésében.

Ha figyelembe vesszük, hogy a könyvek az olvasóhoz három forrásból:

- a könyvtárakból (évente 55 millió könyvet kölcsönöznek ki Magyarországon a közművelődési könyvtárakból);
- a könyvesboltok és a könyvterjesztő vállalatok készleteiből (az évi vásárlások a lakosság köréből 22 millió kötetet tesznek ki);
- és a családból, a közvetlen környezetből jutnak el, akkor kitűnik, hogy a legfontosabb szerep a közművelődési könyvtárakra hárul. Nem csak azon oknál fogva, hogy a legsűrűbben is e könyvtártípus könyvei jutnak el az olvasókhoz (évente átlagosan 24 kötet), de a szociológiai és a művelődéspolitikai irányítottsága is a legerősebb ennek az intézmény-rendszernek.

Mindezek tükrében érthetővé válik a Nemzetközi Könyvév felhívása, melynek *legfőbb célja az „olvasó ember” kialakítása. Az UNESCO az ezzel kapcsolatos tevékenység és részvétel típusait az alábbiakban csoportosította:*

- a könyvkiadás és a fordítás ösztönzése szerzői jogdíj-fizetéssel;
- a könyvkiadás és könyvterjesztés, valamint a könyvtárak fejlesztése;
- az olvasási igény növelése;
- a könyv szerepének növelése az oktatásban, nemzetközi egyetértés és békés

kooperáció szolgáltatásban. E témakörök művelődéspolitikánk egészét érintik s ezen belül is jelentős feladat vár a közművelődési könyvtárhálózatra.

Nem véletlen tehát, hogy a Megyei Könyvtár és a hálózatába tartozó könyvtárak is nagy gondot fordítanak a könyvévben a könyvtárak fejlesztésére, az olvasási igény felkeltésére és növelésére, a könyvtár és az iskola kapcsolatának erősítésére.

A könyvtárak fejlesztésében első helyen szerepel a körzeti könyvtárak tartalmi munkájának magasabb szintre való emelése. A Megyei Könyvtár ebben az évben készíti el e könyvtártípus gyűjtőkori tervezetét és – a korszerű tájékoztatásban nélkülözhetetlen – kézikönyvtári állományuk központi nyilvántartását. Fontos célkitűzés a körzeti könyvtárak működési feltételeinek javítása, – természetesen ez csak a társadalmi vezetés segítségével oldható meg eredményesen.

A könyvtári munka hatékonyságát növeli az új szolgáltatási típusok bevezetése. Itt említjük meg, hogy a szigetvári városi-járási könyvtár mellett Mohácson nyílik meg a megye második fonotékája. Ugyancsak az új mohácsi városi-járási könyvtárban létesül a megye délszláv nyelvű nemzetiségi báziskönyvtára is. Ezenkívül számos községben (Somberek, Magyarszék, Somogyapáti stb.) kerül sor új intézmény avatására.

Az olvasási igény felkeltésével és növelésével kapcsolatban a hálózat kiadványokat, reprezentatív kiállításokat, pályázatokat, könyvtárlátogatásokat és előadásokat rendez a megye területén. Ezek sorából csak a legjelentősebbeket említenénk meg: a könyvév tiszteletére a megyei, a városi és a szakszervezeti könyvtár közösen jelenteti meg az Olvasó Népert sorozat 3-as számú bibliográfiáját, amely a könyvvel és az olvasással foglalkozik. Ezenkívül a három könyvtár a könyvév célkitűzéseinek jegyében összeállít egy ünnepi Baranyai Könyvtári Híradót.

A Janus Pannonius évforduló kapcsán – mondhatjuk, hogy a maga nemében Magyarországon eddig páratlan – reneszánsz kultúrtörténeti kiállítás nyílik Pécsen. Az itt bemutatásra kerülő anyaghoz (könyvek, kódexek, írásos dokumentumok és tárgyi emlékek) a város nagy könyvtárai is hozzájárulnak.

A szigetvári városi-járási könyvtár érdekes nyomdatörténeti kiállítást rendez az év második felében a háború előtt működő helyi nyomdák termékeiből. Az anyag nagy része a lakosság köréből végzett gyűjtésből, valamint a könyvtár helytörténeti gyűjteményéből kerül ki. Így többek között láthatók majd a tízes-húszas évek újság-

jai: a „Szigetvár és Délsomogy”, a „Szigetvár és Vidéke”. E kiállítás már egy kicsit előre tekint az 1973-as évre, a magyar nyomdászat ötszáz éves évfordulójára.

Jól szolgálják az olvasóvá-nevelés ügyét a különféle pályázatok, szellemi vetélkedők. A tanulók körében kiírt pályázatok elsősorban az olvasmányélmény elmélyítését segítik elő. Csak néhány példát: „A könyv és én”, „Mit olvasok legszívesebben?”, „Rajzolj egy-két illusztrációt legkedvesebb könyvedhez, versedhez”. De hasznosnak ígérkezik a könyvtárosok részére tervezett pályázat is, mely a könyvvel, az olvasókkal és könyvtárral való kapcsolatukkal foglalkozik.

Hasonlóképpen jó alkalmat nyújtanak az olvasás népszerűsítésére az író–olvasó találkozók. A Megyei Könyvtár a könyvév folyamán a Dél-dunántúli Írócsoporttal együttműködve a Pécsen és Baranyában élő írók népszerűsítését tervezi. A találkozókra bibliográfiát készít, a könyvtárosok pedig a helyi irodalmi színpadok közreműködését biztosítják.

A könyvév egyik speciális programjavaslata *a könyv szerepének növelése az oktatásban*. Annak ellenére, hogy az audio-vizuális eszközök mind nagyobb méretű fejlődésének vagyunk tanúi, a könyv még mindig jelentős szerepet tölt be az oktatás folyamatában. Ennek érdekében *a könyvtárosok törekednek a kölcsönös együttműködés kialakítására – közművelődési hálózatról lévén szó – mind az általános, mind a középiskolákkal*. Tájékoztatót adnak az iskolásoknak a könyvtári munkáról, propagálják az olvasást. A lehetőségek figyelembevételével ezeket a tájékoztatásokat jól felszerelt könyvtárakban tartanák, ahol ez nem lehetséges, ott az iskolákban – mindkét esetben osztályfőnöki óra keretében.

Az eddig elmondottak azt bizonyítják, hogy a felvetett és megrendezésre kerülő könyvévi programok akciói túlmutatnak az alkalmi feladatokon. Az UNESCO felhívásának is ez a lényege, hogy ne egyszeri és pusztán kampányszerű megmozdulások legyenek, hanem kezdő lépések az átgondoltabb, célratörőbb és folyamatos könyvpolitika gyakorlatának kialakításához.

KÉT NEMZETKÖZI KONFERENCIA UTÁN

Abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy a múlt év végén két olyan egymást követő nemzetközi szemináriumon illetve konferencián vehettem részt, melyek népművelési kérdésekkel foglalkoztak. A következőkben vázlatosan szeretném ismertetni e két rendezvény problémafelvetéseit, valamint azokat az ajánlásokat, melyek a munkaértekezletek eredményeként születtek meg. 1971. okt. 4–9-ig, a Magyar Televízió, a Magyar UNESCO Bizottság, valamint a felnőttnevelésben érdekelt különböző magyar szervezetek együttműködve a Szülők és Nevelők Iskoláinak Nemzetközi Szövetségével és az UNESCO-val, rendezték meg „A televízió szerepe a szülők nevelésében” címmel azt a nemzetközi szemináriumot, melyen Sopronban 22 országból 160 küldött vett részt.

A szeminárium keretében megvizsgálták, hogy milyen segítséget nyújtott eddig és nyújthat a jövőben a televízió a szülők neveléséhez, valamint azt, hogy milyen nehézségek kiküszöbölése biztosíthatná a televíziós adások nevelési hatásának fokozását, különös tekintettel a szülők nevelési felelősségére. A szeminárium olyan időszakban ült össze, melyet egyrészt a változó világ, a tudomány és a technika gyors fejlődésének már előre látható következményei, másrészt a hatékony közlő eszközök nagy bősége együttesen jellemeznek.

A konferencia elnöke dr. Kiss Árpád, az OPI tanszékvezető tanára, alelnöke pedig André Isambert, a Szülők Iskolája Nemzetközi Szövetsége Végrehajtó Bizottságának elnöke (Franciaország) volt. Szervezetileg két szekcióban folyt a munka a plenáris ülés után. Az első munkacsoport a szülők nevelésével foglalkozó televíziós műsorok vizsgálatával foglalkozott Pierre Merien, a Francia Televízió Igazgató Tanácsa technikai tanácsadójának vezetésével, a második szekció Jadwiga Komorowska lengyel szociológus vezetésével arra a kérdésre keresett választ, hogyan fogadják a szülők a televízió műsorait? A két munkacsoportban folyó egyes vitakérdéseket az adott témák szakemberei összegezték (Eileen Molony a BBC Oktató Televízió producere, Anette Suffert a Francia Televízió Kutató Szolgálat Oktatási Csoportjának vezetője, Assefeh Assefi Khonsari iráni kivitelezési igazgató, Kelemen Endre a Magyar TV Oktató Televíziójának vezetője, és mások).

Az összegezés során kialakult pozitív megállapítások a következőkben fogalmazhatók meg. A televízió és a rádió a világ minden részében elterjedt, s ma már valóban tényezője lett a család belső életének is. Sok tény bizonyítja, hogy a gazdag információ-anyag, mely a televízió útján jut el a szülőkhöz, számos olyan problémára irányítja a figyelmet, melyekkel a gyermekek és a serdülők szembekerülnek. Egyre több olyan, a szülők számára készült nevelő célú adást láthatunk, amely több szak-

ember (pedagógus, pszichológus, szociológus, orvos) komplex együttműködésének eredménye. A televízió egyre következetesebben törekszik a visszacsatolás biztosítására, a nézők véleményének a kikérésére, javaslataik felhasználására. A televízió erőfeszítéseket tesz a televízió nézéssel eltöltött idő szabályozására, a túlzottan sok időráfordítás csökkentésére. Számos olyan műsort is sugároz, melyek ugyan nem közvetlenül nevelési célúak, mégis a családi élet alakulását a nevelés szempontjából is előnyösen befolyásolhatják. Az Iskolatelevízió adásait egyre rendszeresebben iktatják be a tervszerű tanulmányokba (iskola), gyakran tekintik meg a tanulónak szóló adásokat a felnőttek, akik így is tájékozódhatnak gyermekeik iskolai erőfeszítésének természetéről, sajátos problémáikról.

Milyen problémák adóttak még, milyen vonatkozásokban kell változtatni a műsorokon? Csak néhány lényegeset szeretnék kiemelni a sok közül.

Hiányzik még a kialakítható hatások egyeztetése. Közismert, hogy nem egy-egy közlésnek vagy műsornak van nevelő értéke, eredménye. Tehát az adások együttesében kiemelkedő értékeket kell mindig újból mérlegelnünk.

A szülők, illetve felnőttek nevelésének céljával készített műsorok gyakran nem vonzóak. Verbalizmus jellemzi őket, érdektelenség tükröződik bennük. Gondosabb tervezés esetén a nem pedagógiai műsorokkal is pedagógiai hatást érnek el. Általános tapasztalat, hogy sokkal hatékonyabb az indirekt út, mint a közvetlen hatás.

Többet lehetne tenni az adások együttes megtekintése után azoknak szervezett megvitatása érdekében (pl. klubokban, művelődési házakban). Az ilyen megbeszéléseken esetenként a televízió képviselője és a mű szerzője is jelen lehetne.

Igen kevés szó esett olyan kutatásokról, melyeket különböző szinteken kellene végezni az adások előkészítése érdekében. Ezek az előrelátható jövőre készítenének elő, egy kicsit átvezetné a nézőket a jövőbe is.

Nem volt szó a televízió helyéről az összes eszköz együttesében. Tehát, hogy milyen témákat tud a televízió a legnagyobb eredménnyel feldolgozni, mikor kell felhívnia a figyelmet olyan más forrásokra (rádió, sajtó, könyvek, diapozitív sorok, hangfelvételek stb.), amelyek pótolhatják illetve kiegészíthetik a tv adásait.

Gyakorlati és igen lényeges problémaként jelentkezett a szülőknek szóló nevelő célú adások kedvezőtlen műsorideje is. Végül kihangsúlyozta a szeminárium annak fontosságát, hogy a nézők ne tévesszék össze a nevelési célú adásokat az Iskolatelevízióan az iskolai oktatást-nevelést elősegítő adásaival.

Az ajánlások közül talán egyik legérdekesebb a nevelés előtt álló közeli és távoli célok problémájának a felvetése.

Javasolni kell, – hangsúlyozta a szeminárium –, hogy nemzeti szinten a kormányok, nemzetközi fórumon pedig az UNESCO behatóan foglalkozzanak a tudományos-technikai forradalomnak, a gazdasági élet átalakulásának hatásával, az emberi életformával, a családok jövőjével, az iskolakötelezettség időtartamával s más fontos problémával.

Az Országos Népművelőképzési Konferenciát 1971. november 9–12 között Debrecenben a Kossuth Lajos Tudományegyetem Felnőttnevelési és Közművelődési Tanszéke, a Népművelési Intézet és a Debreceni Tanítóképző Intézet közösen rendezték. A konferencia vitatémái: a népművelővel szemben támasztott társadalmi követelmények és ezek realizálódása a népművelőképzés különböző szintjein, valamint a népművelési gyakorlati képzés problémái, intézményi és személyi feltételei, továbbá a népművelőképző intézmények népművelési kutatási feladatai és ezek feltételei, végül a népművelőképző intézmények feladatai végzett hallgatóik továbbképzésében. Sorrendben a témák előterjesztői: dr. Durkó Mátvás tanszékvezető egyetemi

docens, Genkin Dimitrij Mihajlovics docens, a Leningrádi Krupszkaja Kultúra Intézet Népművelési Tanszékének helyettes vezetője, dr. Samolovcev Borivoj rendkívüli egyetemi tanár, a Belgrádi Katonai Akadémia Andragógiai Tanszékének vezetője, Maróti Andor egyetemi adjunktus, az ELTE Népművelési Tanszéki Csoportjának vezetője.

A rendkívül sokoldalú megközelítésből most csak néhány olyan problémát szeretnék kiemelni, melyek szűkebb munkaterületemet, a Pécsi Tanárképző Főiskolán folyó nem-szakos népművelőképzést érintik.

A népművelési pályakép képzettségi és neveltségi követelményei különös gondalal követelik a képzésben az elméleti és gyakorlati oktatás egységének megvalósítását. Ki kell építeni a gyakorlati képzés szisztematikus rendszerét, úgy, hogy abban különös szerepet kapjon a hallgatók önkéntes, társadalmi népművelői munkája, a város és terület kulturális életébe való aktív bekapcsolódás.

Kiemelkedően jelentős szerepet kell biztosítani a hallgatók diplomamunkáinak. Ennek érdekében a témák kitűzésénél nagyobb mértékben kell figyelembe venni a közművelődés helyi vagy országos gyakorlati szükségletét. Hasznos lenne erősíteni a főiskola és a népművelési intézmények konzultációját, kooperációját, tapasztalatcseréit. Biztosítani kellene a hallgatók – területen folyó – anyaggyűjtési munkájának feltételeit. Továbbá: a munka értékelése nőjön kívül a főiskola keretein, kapjon nagyobb nyilvánosságot.

A Szovjetunióban kialakult népművelőképzési rendszerhez hasonlóan az általános népművelési képzés mellett többirányú specializálódási lehetőséget biztosító formákra is szükség van a népművelés szakágazatainak megfelelően (művészeti csoportvezetői, klubvezetői, klubkönyvtári stb.). Természetesen mindez úgy, hogy nem mentesít az általános képzés kötelezettsége alól.

A főfoglalkozású népművelési szakképzés mellett a közművelődési mozgalom továbbfejlesztésének személyi feltételét a különböző szakmájú, értelmiségi szakembereknek a társadalmi munkás népművelési feladatokra való felkészítése biztosítja. Ennek kívánatos formája – a hallgatók önkéntes, téli, falusi népművelési gyakorlatán túlmenően – a fakultatív kollégiumok szervezése. Megjegyezném, hogy a jelenlegi keretszámok igen alacsonyak a téli gyakorlatokra. A hallgatók lelkesedését bizonyítja, hogy még önköltséges alapon is résztvettek néhányan az idej gyakorlatokon.

A felső szintű népművelési képzés színvonalának emelése az MSZMP tudománypolitikai irányelveinek a szellemében feltételezi az oktatási és tudományos munka szorosabb összekapcsolódását. Ezért kívánatos lenne a felsőoktatási központokat (anyagi, szervezeti, személyi megerősítéssel) a közművelődési kutatások bázishelyeivé szervezni, továbbá megbízni őket egy-egy sajátos profilú (pl. felnőttlélektani, andragógiai, művelődéseméleti, művelődésszociológiai stb.) közművelődési kutatás országos vagy területi vonatkozású szakmai, módszertani irányításával.

Összegezve a leírt néhány gondolatot, megállapíthatjuk, hogy mindkét konferencia már alaptémájában is rendkívül időszerű problémát vetett fel. Közművelődésünk fejlődésének jelenlegi periódusában különös hangsúlyt kap mind a népművelőképzés mind a felnőttek (szülők) intenzívebb bevonása a nevelés folyamatába.

Az antropogógiában a tudatformálásnak mindkét tényező alapvető előfeltétele. Csak jól képzett népművelő gárda segítségével vagyunk képesek nevelni a felnőtteket arra, hogy ők is a társadalom igényeivel és célkitűzéseivel szinkronban neveljék a felnövekvő nemzedéket.

AZ ISKOLÁNKÍVÜLI FELNŐTTOKTATÁS ÚJ FORMÁJÁRÓL

1968 óta mind nagyobb eredménnyel kísérleteznek országsszerte az iskolán kívüli felnőttoktatás új formájával: az osztályozó vizsgára előkészítő tanfolyamok szervezésével.

A 165/1968. (M. K. 19.) M. M. sz. utasítás lehetővé tette, hogy a levelező és esti tanfolyami formák mellett ennek az előkészítő jellegű tanfolyamnak az elvégzésével szerezhessenek általános iskolai vég bizonyítványt a hallgatók.

Mi indokolja az új forma alkalmazását?

Mindenekelőtt az általános iskolát be nem fejezők viszonylag még magas száma s ugyanakkor az ezt ellensúlyozni hivatott felnőttoktatás visszaeső tendenciái.

Baranyában pl. 1968-ig a tankötelesek 30–35⁰/₀-a nem végezte el az általános iskola 8. osztályát s arányuk az 1970–1971-es tanévben is még 24,2⁰/₀ volt. Ennél lényegesen magasabb azoknak a száma, akik a felszabadulás előtt nem végezték el az általános iskolának megfelelő iskolatípust.

Mindezzel párhuzamosan, sajnos, csökken az általános iskolai esti és levelező tagozatok és hallgatóinak száma. Az 1965–66-os tanévben pl. esti és levelező tagozaton 133 tanuló csoportban 1630 hallgató tanult Baranyában, (Pécs-et nem számítva) az 1970–71-esben pedig már csak 19 tanuló csoportban 300 fő. Az ilyen újratermelés kívánta sürgetően az eddigi tanfolyamoknál vonzóbb jelenlegi forma alkalmazását.

Az országos tapasztalatok arra mutatnak, hogy az előkészítő tanfolyamok jó eredménnyel kecsegtetnek. Ezt igazolják pl. a Tolna megyei példák, ahol két éve még 3 községben indított tanfolyamon 140 ember szerzett vég bizonyítványt, jelenleg viszont már 43 tanuló csoportban 470 fő tanult.

Az előkészítő tanfolyamok szervezési, tartalmi, módszertani kérdéseire vonatkozó hasznos tapasztalatokat hozott a Művelődésügyi Osztály és a Pécs–Baranyai Népművelési Tanácsadó január 21–22-én ebben a témakörben rendezett megyei tanácskozása és tapasztalatcseréje, mely tisztázott néhány elvi és gyakorlati kérdést.

A tanfolyam tanulmányi ideje és óraszám 5 hónap, 80 óra. Amennyiben az előadók a hallgatók egyéni tanulásához megfelelő segítséget nyújtanak – elegendő felkészülést biztosít a magánvizsga letételéhez. Következik ez abból is, hogy a felnöttek nagyobb ismeretanyagára támaszkodva a tanmenet már eleve szelekciót alkalmazva, a lényeges ismeretekre koncentrálnak. Az otthoni munkára kiadott feladatlap kitöltése biztosítja a fontos kérdések gyakorlati feldolgozását, a rövidített, módszeres felkészülést.

Természetesen nem mindenki alkalmas a tanfolyam elvégzésére s ezért az indulás előtti teszt-felmérésnek komoly jelentősége van.

Maga a tanfolyam azért válik vonzóvá a hallgatók előtt, mivel az iskola feszélyező miliője helyett a művelődési otthonban, vagy a munkahely egy alkalmas helyiségében, a hallgatók aktív közreműködésével, a tanár–tanítvány egyenrangú partnerviszonyán alapulva folyik. Indokolt tehát az a törekvés, hogy megszervezését, lebonyolítását elsődlegesen a közművelődési intézmények végezzék, természetesen az iskolákkal szoros együttműködésben. A népművelési intézménynek van lehetősége arra is, hogy kulturális szolgáltatásaival, oldottabb formákban segíthesse a tanfolyam anyagának könnyebb elsajátíthatóságát.

A tanfolyam beindításában, sikeres lebonyolításában meghatározó szerepe van a társadalmi környezetnek, Baranyában pl. azokon a helyeken indult, vagy fog indulni előkészítő tanfolyam, ahol a gazdasági vezetők a tanfolyam elvégzésében az üzem gazdasági érdekét is felismerték. Így pl. a mohácsi Selyemgyárban és a sátorhelyi ÁG-ban a vezetők a hallgatók tanulását kedvezményekkel is ösztönzik. Öröndetes, hogy sok üzemben a vezetők felismerik a permanens művelődés fontosságát.

Tanfolyamindításkor, a hallgatók kiszűrésénél az alkalmasság szempontján túl lényeges, hogy ne csak a hallgató munkaköre tegye szükségessé a tanfolyam elvégzését, de egyéni szükségét is érezze annak. A beiskolázásnál külön figyelmet érdemelnek a szakmunkások, brigádvezetők, a társadalmi funkciót betöltő személyek.

Sokat beszélünk manapság a hátrányos helyzetű tanulók problémaköréről, a segítség lehetőségeiről. A szülők alacsony műveltségi szintje nagymértékben lehet oka gyermekük hátrányos helyzetének, mivel tanulását képtelenek segíteni, felkészülésüket ellenőrizni. A tanfolyam elvégzése tehát segítheti a tanuló hátrányos helyzetének megszüntetését is.

A pedagógustól, a tanfolyamon történő helytállás az iskolai oktatásnál lényegesen több munkát, alaposabb felkészülést igényel. A már hozott ismeretanyag felfrissítésével, a hallgatók teljes aktivizálásával, kell az anyagot feldolgoznia és a legmesszebbmenőbb segítséget megadnia az otthoni tanulás módszereinek és a segédeszközök felhasználásának elsajátításához. A feladatlapokkal végzett manuális munka is komoly többletelfoglaltságot jelent. A tapasztalat azt mutatja, hogy nem minden pedagógus képes a gyermeknél alkalmazott módszerek helyett a felnőttek lélektani és egyéb sajátosságaihoz igazodó módszereket alkalmazni. A tanfolyam előadóinak megválasztásánál tehát a fenti szempontokra különösen figyelemmel kell lenni.

Öröndetes módon Baranyában is mind több helyen figyelnek fel a tanfolyam-adta lehetőségekre. Így pl. Mohács Város Tanácsa VB. Művelődésügyi Osztálya a tanfolyam népszerűsítésére a párt-, tömegszervezetek, és üzemek bevonásával akciót indított, melynek eredményeként a helyi Selyemgyárban és a sátorhelyi és bolyi állami gazdaságban indulhatott tanfolyam s rövidesen beindulhat a mohácsi területi és a farostlemezgyári tanfolyam is. A tanfolyamok munkáját függetlenített igazgató irányítja, ami garantálja a tartalmi munka állandó figyelemmel kísérését.

A megyében jelenleg 11 helyen működő ill. tervezett tanfolyam mellett, azok eredményességét látva, remélhetően további helyeken is megszervezik majd a felnőttoktatás e jól bevált formáját.

DR. ZUKOVITS IMRE

A FELNŐTTOKTATÁST ÉS AZ ISMERETTERJESZTÉST MOTIVÁLÓ TÉNYEZŐK

Az iskola és az iskolán kívüli intézmények számára nélkülözhetetlen, hogy tevékenységük eredményességét befolyásoló tényezőkről tájékozódni tudjanak.

Az iskola az eredményességet a vizsgákon keresztül, ha nem is teljes pontossággal, de mégis csak le tudja mérni. A közművelődés területén, így az ismeretterjesztés területén is az eredményesség fokának megállapítása, illetve a befolyásoló tényezők felismerése már nagyobb nehézségeket jelent.

Egy-egy ismeretterjesztő előadást, felolvasást, stb. megérteni annyit jelent, hogy az objektív valóság valamely részletéről, tárgyról, folyamatokról, összefüggésekről világos és pontos fogalmakat alakítunk ki hallgatóinkban.

A közvetlen népművelési gyakorlat igazolja, hogy jobban és tartósabban sajátítják el hallgatóink a különböző ismereteket, jártasságokat és készségeket, ha az ismeretszerzés folyamatában maguk is tevékenyen vesznek részt.

Az ismeretek megértésében, elsajátításában való *megismerési és cselekvési aktivitás* lehetővé teszi, hogy a résztvevők a hallott dolgokról, a bemutatott jelenségekről határozott és világos fogalmakat alkothassanak és helyesen ismerhessék fel a természet és a társadalom különböző összefüggéseit, kölcsönös kapcsolatait.

Személyes népművelési tapasztalataim alapján állíthatom, hogy a hallgatóság aktív részvétele az ismertett anyag megértésében, illetve feldolgozásában csak úgy lehetséges, ha a szervezett, iskolai keretekben előzetesen elsajátított ismereteket felidézzük, illetve ezekhez kapcsolódva dolgozzuk fel az adott témakört.

Az előző ismeretek felhasználásának módjai, lehetőségei

Az iskolai oktatáshoz hasonlóan ismeretterjesztési folyamatokban is a *megismerés* részben a már meglévő tudásra épül.

Az előzetesen elsajátított, régi ismeretek, tapasztalatok az ismeretterjesztő előadás anyagának megértésében:

a) *a továbbfejlesztés, bővítés alapjait adhatják.*

Például: a rakéatechnikai előadásokon feltétlenül röviden utalni kell a newtoni mozgástörvényekre.

b) *Az előzetes ismeretek az adott előadáson kiindulópontként, mint első lépéscsúfokok szerepelhetnek.* Például: egy-egy konkrét irodalmi mű, vagy képzőművé-

szeti alkotás bemutatása, rövid ismertetése az esztétikai előadásoknál. Vagy vidéken, ahol különösen sok közvetlen tapasztalata van a hallgatóságnak például a halmazállapot-változás jelenségeiről: az olvadásról, a fagyásról, a párolgásról, a forrásról, a lecsapódásról a természeti jelenségekre való közvetlen utalással jelentősen növelhetjük előadásaink eredményességét.

Bánya- és iparvidékeken a hallgatóságnak nagyon sok előzetes ismerete van a bányászatról, szénről, vasról, alumíniumról stb. Ezekben a vidékeken a közvetlen személyes tapasztalatok lehetnek a kiindulópontok a különböző természettudományos témakörök feldolgozásakor.

c) *Rész-összetevőként is felhasználhatjuk az előző ismereteket akkor, ha az új ismeret a régiek szintéziseként jön létre.* Például: a XX. század magyar irodalmának tárgyalásakor az egyes irodalmi alkotások értékelésének előzetes ismerete adja meg a lehetőséget a szintetizáláshoz, irodalmunk jelenlegi színvonalának megállapításához. Vagy például a gazdaságföldrajzi előadásokon az összefüggések megértetése csak a régebbi leíróföldrajzi ismeretek felhasználása alapján lehetséges.

d) *Az új ismeretek megértéséhez a régi ismeretek másodlagosan, mint eszközök járulhatnak hozzá.* Például: a transzformátor elvét ismertető fizikai előadás megértését megkönnyíthetjük azzal, ha az elektromágneses indukció jelenségét az előadás bevezető részében röviden felelevenítjük. Vagy, a vegyszeres gyomirtásról tartott előadást jobban megértik a hallgatók, ha a kémiai vonatkozásokon kívül a hallgatóság biológiai ismereteit is felhasználja az előadó.

A tárgyalt témakörök megértéséhez szükséges tehát, hogy az előadó az előző ismereteket röviden felidézze. A felidézett ismeretek így alkalmasak lesznek arra, hogy az új ismeretek szerzésében a bővítés alapjaiként, vagy rész-összetevőként, illetve kiindulópontként legyenek felhasználhatók. A régebbi ismeretekre való rövid utalások, a korábbi ismeretek felidézése lehetővé teszi, hogy a hallgatóság figyelmét ráirányítsuk a megfelelő ismeretkörökre. A korábbi ismeretek felidézése során a hallgatóságban belső kérdések vetődnek fel. Ezeknek a kérdéseknek a „kiegészítési tendenciája” elősegíti az érdeklődés, a figyelem fenntartását. Az esetleges hiányosságokra való ráébredés pedig a hallgatóság *tanulási* szükségérzetét keltheti fel.

Az előző ismeretek fontosságának hangsúlyozása mellett feltétlenül figyelembe kell venni, hogy az előző ismeretek szükségesek, de önmagukban nem elégségesek az új ismeretek alkotó módon történő elsajátításához, a helyesen értelmezett *megismeréshez*.

Megismerés, megértés

Ha az előző tapasztalatoknak, ismereteknek, az előadás, a felolvasás stb. hallgatásakor való felidéződése elégséges ahhoz, hogy az előadás tartalmát a hallgatók appercipiálól, alkotól, kiegészítő gondolkodási és logikai műveletek nélkül sajátítsák el, akkor a hallgatók megértik ugyan az elmondottakat, de még nem beszélhetünk új ismeretek szerzéséről.

Az ismeretterjesztő tevékenységünk akkor éri el célját, ha az eddigi ismeretekre támaszkodva, a hallgatók aktív gondolkodási folyamatait megindítva juttatjuk el őket a *megértéshez*.

Ha az előadás nyomán megindult gondolkodási folyamatok eredményeként *új*, eddig még nem ismert összefüggésekhez, ismeretekhez jutnak el a hallgatók, akkor nemcsak megértésről, hanem *megismerésről* beszélhetünk.

A megértésben és a megismerésben egyaránt nagy szerepet játszik a gondolkodás.

A *megértésben*: a gondolkodási folyamatok jellemző vonása főleg a reprodukció, a *megismerésben*: döntő fontosságúak az aktív, produktív gondolkodási folyamatok és műveletek.

A megértés és a megismerés nem egymást kizáró fogalmak. Megértés nélkül nem beszélhetünk megismerésről. A megismerés viszont lehetővé teszi újabb és bonyolultabb összefüggések megértését.

A megértéstől, annak színvonalától és minőségétől függ az ismeretterjesztés hatásfoka, a „befogadás” minősége. A „befogadás”, elsajátítás minőségén azokat a változásokat értjük, amelyeket az ismeretterjesztéssel a hallgatóság tudatában, világnézetében, tevékenységében elértünk.

Az ismeretterjesztésben minőségi javulást csak akkor tudunk elérni, ha tudományos módon igyekszünk figyelemmel kísérni az egyes ismeretterjesztési és felnőttoktatási formák és eljárások eredményességét.

Ez azonban igen bonyolult feladat. Ha az eredményeket ismerni akarjuk, ismernünk kell az előadás, a felolvasás stb. előtti tényleges állapotot. Hasonló nehézséget jelent az ismeretterjesztő tevékenység nyomán beálló változásoknak a meghatározása is.

A megismerés nem az ismeretek mechanikus összegeződése útján fejlődik, hanem az ember egész tevékenységének dinamikus átalakulása útján.

A keletkező, kialakuló új ismeret részben a már meglévő ismeretekre támaszkodva képződik, részben pedig harcot jelent az előző ismeret-kapcsolatokkal, rendszerekkel szemben.

Az ismeretterjesztési tevékenységünk hatásfokára, a megértés, a megismerés szintjére általában abból következtethetünk, hogy a kérdéseinkre a hallgatók mennyire pontos válaszokat tudnak adni. A válaszok alapján végeredményben a megfigyelések, a megértés minőségét tudjuk ellenőrizni. Az eredményes munkához szükség van annak az ismeretere is, hogy a hallgatóságban milyen új gondolatok, problémák vetődnek fel. Ennek a megismerését segíthetjük azzal, ha módot és lehetőséget adunk a hallgatóknak arra, hogy az előadással kapcsolatos kérdéseiket, problémáikat bátran felvethessék.

Hány olyan ismeretterjesztő előadást láthattunk, hallhattunk, amelyen az előadó csak prelegált, problémákat nem vetett fel, nem tett fel kérdéseket a hallgatóknak, nem mutatott rá a gyakorlati alkalmazások lehetőségeire. Az előadás végén csak szokványosan hangzott el a kérdés: „kinek van kérdezni valója?” Az ilyen esetekben a hallgatóság részéről döbbenetes csend volt a válasz, nem volt hozzászóló és a jelenlevők örültek annak, hogy hamarabb befejeződött az előadás.

Az ilyen előadások is hozzájárultak annak a véleménynek a kialakulásához, hogy az „ismeretterjesztés válságban van”. A helyesen felépített, jól szemléltetett előadások íránt nem csökkent az érdeklődés. Az ilyen előadásoknak a televízió sem jelent konkurrenciát. Az előző varázsát nem pótolhatja semmilyen gépi berendezés. Arról pedig nem is kell részletesebben beszélni, hogy mit jelent a hallgatóság szempontjából az olyan előadó, aki a hallgatóság tudásbeli felkészültségéhez plasztikusan, rugalmasan tud alkalmazkodni.

A művelődési javak elsajátításában, az ismeretterjesztésben, az ismeretszerzésben, a megértésben és a megismerésben, mint az objektív valóság megismerésében, a gondolati folyamatok a legszorosabb egységben vannak az emlékezeti folyamatokkal. Az előadó beszéde kisebb, vagy nagyobb mértékben felidézi, aktivizálja a hallgatók előzetes ismereteit. A régi ismeretekhez új ismeretek kapcsolódnak és a régi ismeretanyagok szerkezetébe új összefüggések épülnek bele.

A valóságot reproductívan (megértés), vagy produktívan megismerő hallgató-ság gondolatmenetét az előző ismeretek szerkezete nagy mértékben befolyásolja.

Minél nagyobb a régebbi ismeretek struktúrája és az új ismeretek szerkezete közötti különbség, annál nehezebben kapcsolódnak az új ismeretek a régebbiekhez, nehezebb lesz az új kapcsolatok, összefüggések kiépülése. Ennek következtében az új ismereti tartalom értelmezésében gyakran hibák történnek.

Ha az ismeretterjesztő tevékenység során megnyilvánuló gondolkodási folyamatokat közelebről vizsgáljuk, a produktív gondolkodásban (a megismerésben), a reproductív-produktív gondolkodásban (a megértésben) hasonlóak a folyamatok.

A befogadás folyamata lényegében a következő: a hallgató előbb kiválasztja a gondolati elemeket, azután észleli a közöttük lévő összefüggéseket.

Tebát a folyamat szerkezete:

1. A gondolati elemek kiválasztása.
2. A kölcsönös összefüggések felfogása.

Igazi megismerésről csak akkor beszélhetünk, ha a hallgató aktív gondolkodási műveletekkel különválasztja a tárgyak, jelenségek, folyamatok különböző sajátosságait és felismeri az objektíven létező összefüggéseket.

A kiválasztott és rögzített elemek és összefüggések mennyiségétől és minőségétől függően a *befogadás a meg nem értéstől a teljes megértésig igen széles skálán mozoghat.*

Az ismeretek megértésének, befogadásának szintjei a következők lehetnek:

- a) A hallgató csak általánosan tud tájékozódni a témában, a részleteket nem ismeri.
- b) Csak egy-egy illusztratív egységet ismer.
- c) A hallgató néhány problematikus egységet is ismer, de ismeretei részlegesek, tudása hézagos.
- d) A részleges tudás mellett már elsajátított egyes összefüggéseket is.
- e) A hallgató sokoldalúan kapcsolta az új ismereteket az előzőkhöz. Tudása teljes. Az újonnan szerzett ismereteit jól tudja alkalmazni.

Az ismeretek befogadásának folyamata és hatásfoka nagymértékben függ az ismeretterjesztési, felnőttoktatási forma (előadás, felolvasás stb.) *gondolati szerkezetétől.*

A gondolkodási folyamatokban jól elkülöníthető egységeket, gondolkodási fázisokat ismerhetünk fel. A gondolkodási fázisokon belül további egységeket ún. *gondolati elemeket*, különíthetünk el. Ezek az elemek a gondolkodási folyamat legkisebb, dinamikus, vagyis még mozgásban lévő egységei. A gondolati elemeket azonban nem szabad statikusan, mereven értelmezni. Hiszen ami a megismerés alacsonyabb fokán összefüggés, az a magasabb szinten lehet elem, és fordítva is, ami az alacsonyabb fokon elemnek tűnik, az az elmélyültebb megismerés alapján összefüggéssé válhat.

Az ismeretterjesztő tevékenységben az egyes gondolati elemek és összefüggések

- a) *Mennyisége és minősége* határozza meg a szerkezeti összetettség fokát. A gon-

dolgszerkezeti összetettség pedig közvetlen befolyással van a hallgatóság megértésének, befogadásának a szintjére.

Alapvető tény: az egyszerűbb szerkezeti felépítettség elősegíti a magasabb színvonalú megértést, megismerést, befogadást. A gondolatszerkezeti összetettség növekedésével romlik a megértés lehetősége, csökken a valóság megismerésének területe, növekedik a pontatlan, homályos fogalmak mennyisége.

- b) A gondolati elemek és összefüggések mennyiségén és minőségén kívül az elemek és összefüggések bemutatásának módja is befolyásolja a szerkezeti felépítést. Az elemek és összefüggések bemutatása akkor lesz eredményes, ha
- könnyen szétválaszthatók az egyes elemek,
 - ha a hallgatók részére világosan felismerhető a megismerési fontosság foka és szintje,
 - ha az összefüggések rendszert alkotnak, amely biztosítja a hallgatók megértésének könnyű átmeneteit az egyes elemektől az egyre bonyolultabb összefüggésekig.

A felnőttoktatás, ismeretterjesztés gátló tényezői

Az ismeretterjesztés, a felnőttoktatás eredményességét elősegítő tényezőkön kívül meg kell vizsgálni még azokat a tényezőket is, amelyek negatívan befolyásolhatják ezeknek a művelődési formáknak a hatásfokát.

Az ismeretterjesztés, a felnőttoktatás eredményességét, a megértést, a megismerést, a befogadást gátolja:

1. A tartalom szempontjából fontos gondolati elemek kihagyása.
2. A gondolati elemek és összefüggések deformálása.
3. A valóság helyes megismerését meghamisító olyan gondolati kiegészítések, amelyek az előadás, felolvasás hallgatása közben vetődnek fel a hallgatókban.

Milyen okokból származhatnak ezek a hibák?

1. A fontos gondolati elemek *kihagyásának* okai legtöbbször a következők:
 - a) A fontos, lényeges elemek és összefüggések határozott megkülönböztetésének hiánya a kevésbé fontosaktól, a másodrendűektől.
 - b) Az ismereti elemek olyan szelekciója, amely fontos lehet ugyan a hallgatók élete szempontjából, de ugyanakkor a tartalomhoz viszonyítva csak mellékes jegyeket tartalmaz.
 - c) A hallgatók elméleti megismerésben való járatlansága és a közvetlen emlékezés alacsony színvonala is okozhatja a gondolati elemek kihagyását.
 2. A gondolati elemek és összefüggések *deformálását* előidézhethi:
 - a) Ha a régi, hibás gondolatszerkezetek dominálnak és elnyomják az új tartalmakat.
 - b) Ha az előadó rosszul, vagy hiányosan készítette elő az új fogalmak kialakítását.
 - c) Ha összekapcsolt gondolati elemeket szétválasztanak, vagy egymástól független gondolati elemeket mellékes, lényegtelen asszociációk, vagy a pusztá hasonlóság alapján összekapcsolnak.
 - d) Ha elmarad a bemutatott összefüggések gondolati helyességének ellenőrzése.
 - e) Ha a hallgatók gyakorlatlanok az általánosításokban.
 3. A *hamis kiegészítések* főleg a következőkből származhatnak:
 - a) Az előadás egyes elemei által előidézett „beállítottságból”.

- b) Az előadás tartalma által kiváltott esetleges, véletlenszerű asszociációkból.
- c) A hallgatók hiányos tudásából, gondolkodási felületességéből.
- d) Hamis kiegészítéseket tehetnek a hallgatók akkor is, ha a régi ismeretkapcsolatok, ismeretrendszerek dominálnak az új ismeretek felett.

A felsorolt hibákban a hallgatók gondolati és emlékezési folyamatainak következő sajátosságai rejlenek:

1. A nagyobb mennyiségű gondolati elemek és összefüggések egyidejű átfogásának nehézségei.
2. Az ismeretelemek tudatos összekapcsolásának nehézségei.
3. A nyelvi, kifejezésbeli hiányosságok.

A felsorolt gátló tényezők megszüntetése minőségi javulást hoz létre az ismeretterjesztő tevékenységünk eredményességében.

Az ismeretek rögzítése, tartóssága

Az ismeretszerzéssel, a befogadással kapcsolatban szükséges még néhány tényező megvizsgálása.

Az ismeretek befogadása egyben megismerési, megjegyzési, tanulási folyamat is. A hatás, eredményesség szempontjából csak azokat az ismereteket tekinthetjük befogadottnak, amelyeket a hallgató megjegyzett, nem pedig azokat, amelyeket az előadás során megértett. A megértésen kívül szükséges az ismeretek rögzítése, bevésése is.

A hallgató újonnan szerzett ismereteinek rögzítését, bevésését a következőkkel segíthetjük elő:

- a) Ha az új anyagot kapcsoljuk a hallgató előző ismereteihez, tapasztalataihoz.
- b) Ha az ismeretek gyakorlati jelentőségét bemutatjuk az ismeretterjesztési folyamatban.
- c) Ha a hallgatók érdeklődését fel tudjuk kelteni az új ismeretek iránt.
- d) Ha a megismerési folyamatokat, az ismeretterjesztést, felnőttoktatást érzelmileg is motiváljuk.

A felnőttoktatásban és az ismeretterjesztésben különösen fontos kérdés a befogadott ismeretek tartóssága, vagyis a *felejtés*. Minden, népművelési tevékenységet folytató számára fontos annak az ismerete, hogy a *felejtés* igen gyors ütemű akkor, ha a hallgatók az ismeretszerzésben csak a *kezdeti megértés* szintjéig jutottak el. Ennek a kiküszöbölése érdekében szükséges a bevésésen, rögzítésen kívül az ismeretek gyakori felidézése, alkalmazása.

Leggyorsabban felejtjük el az összefüggéseket, kevésbé gyorsan a gondolati elemeket. Ezek a tények azt mutatják, hogy az első jelzőrendszeren, a közvetlen szemléleten alapuló ismeretek tartósabbak, mint azok az ismeretek, amelyek főleg a második jelzőrendszerre, az elvont gondolkodásra épülnek.

Összefoglalva az ismeretek tartósságáról elmondottakat, azt állapíthatjuk meg, hogy az ismeretek tartósságát nagy mértékben befolyásolja:

- a) Az előadás, felolvasás stb. tágabb értelemben vett jelentősége a hallgatók számára.
- b) A gondolati elemek összefüggésének mértéke és színvonala.
- c) Az összefüggések és kapcsolatok terjedelme.
- d) A hallgató előző tapasztalataival való kapcsolódás lehetősége és szintje.

Ezeknek a tényezőknek a figyelembe vétele, illetve megfelelő alkalmazása jelentősen növeli ismeretterjesztő tevékenységünk eredményességét.

Az ismeretterjesztés és a felnőttoktatás néhány olyan kérdését vizsgáltam meg részletesebben ebben a tanulmányban, amelyek közvetlenül befolyással vannak népművelési tevékenységünk színvonalára, hatásfokára.

Minden pedagógus közvetlenül, vagy közvetett módon kapcsolatban van a felnőttoktatással, vagy az ismeretterjesztéssel. Számunkra hivatásbeli kötelesség is, hogy az iskolai kereteken kívül, sokoldalúan tevékenykedjünk a népművelés különböző területein.

Az eredményes munkához nélkülözhetetlen a felnőttek körében végzett népművelési tevékenységek elméleti és gyakorlati vonatkozásainak részletes és alapos ismerete a pedagógusok számára is. Csak a sokoldalú, mély és alapos elméleti és gyakorlati ismeretek biztosíthatják, hogy a népművelési munkában, ezen belül a felnőttoktatásban és az ismeretterjesztésben tudatosan, eredményesen tudjunk tevékenykedni.

IRODALOM

- Kardos Lajos: Általános pszichológia. Tankönyvkiadó. Bp. 1964.
Kelemen László: Neveléslélektan. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat. Bp. 1960.
Kelemen László: A pedagógiai pszichológia alapkérdései. Tankönyvkiadó. Bp. 1967.
Rubinstein: Az általános pszichológia alapjai. I–II. Akadémiai Kiadó. Bp. 1964.
Rubinstein: Léte és tudat. Kossuth Könyvkiadó. Bp. 1962.
Nowogrodzki: Fejlődéslélektan. Tankönyvkiadó. Bp. 1961.
P. Legrand: A felnőttek nevelése. Párizs. 1958. OPK. Dokumentáció.
W. Szewczuk: A felnőtt ember tanulási lehetőségei. Módszer. 1964. 3. szám.
W. Szewczuk: A művelődési tartalom befogadását jelző tényezők felnőtt embereknél. Módszer. 1964. 3. szám.
Zukovits Imre: A felnőttek ismeretszerzésének pszichológiai és pedagógiai sajátosságai. Baranyai Művelődés. 1971. szept.

BÓSZ JÓZSEF

A KÖZMŰVELŐDÉSI INTÉZMÉNYHÁLÓZAT ANYAGI BÁZISÁNAK MEGTEREMTÉSE

(Részlet a szerzőnek a megyei művelődésügyi osztály, közművelődési pályázatán díjat nyert munkájából.)

Az MSZMP X. kongresszusának megállapításai között olvashatjuk: „A közművelődés fejlődése, eredményei ellenére elmarad a növekvő társadalmi követelményektől.” Pedig a közművelődés fejlődése, amint ez ismeretes

- az egyéniség kibontakozásának,
- a szocialista demokrácia erősödésének,
- a termelési kultúra emelkedésének

elengedhetetlen eszköze.

Az ágazati élet irányítóinak, vezetőinek, a kultúrmunkásoknak felelősségét a fejlődés mai szakaszában, az idézet egyértelműen tartalmazza. Egy ilyen fontos esz-közt, mint a közművelődés, nem megfelelően hasznosítani felelőtlenség a társadalommal szemben.

A megfelelő hasznosításnak személyi, tárgyi, anyagi feltételei vannak. Megteremtésükben előbbre kell lépni ahhoz, hogy a közművelődés eredményei és a társadalmi követelmények fáziseltolódása csökkenjen. A megoldást jogszabály is segíti. Az 1971. évi I. törvény 10. §-ának (1) bekezdése a tanácsok feladatairól szólva azt mondja: „A tanács gondoskodik a terület és településfejlesztésről, szervezi a lakosság szükségleteinek kielégítését, különösen a művelődésügyi . . . ellátást.” A 22. § (1) bekezdése: „A terület és településfejlesztést, a lakosság szükségleteinek kielégítését szolgáló feladatok megoldásában a tanácsi és nem tanácsi szervezetek kölcsönösen együtt kell működniük.”

A jogszabály nyújtotta lehetőséget Bolyban az alábbi módon hasznosítjuk.

Az anyagi bázis-teremtés módjai

1. Első helyen a tanács állami költségvetéséből és a település fejlesztési alapjából származó anyagi eszközöket említem. A legbiztosabb források ugyanis ezek.

– Az állóeszköz-állományban szereplő épületingatlanokban kapjanak helyet a közművelődési intézmények. Eddig általában meglévő ingatlanokat igazítottunk az új igényekhez. Pl. Bolyban a művelődési ház a volt legényegyletbe, a körzeti könyvtár az ehhez csatlakozó lakásba, a mozi a volt iparos körbe, az öregek klubja

az öregek napközijébe, a házasságkötő-terem a tanács épületébe került. Ennek velejárói, hogy a felhasznált lakás helyett – ugyancsak állami ingatlanban, gazdasági épületekből –, lakást alakítottunk ki.

Szükséges megemlíteni, hogy ezt az „otthonkeresést” előreláthatóan kell bonyolítani. Olyan épületet, illetve területingatlant kerestünk, amely fejleszhető, ad lehetőséget a terjeszkedésre.

Szerencsésnek bizonyult a közművelődés néhány szervezeti formájának, egységének kihelyezése más intézménybe. Pl. az öregek klubja az öregek napközijébe került Bolyban. Az ifjúsági klub Töttösön a KISZ-épületbe kerül a közeljövőben. A bolyi tapasztalatok szerint ezek a kihelyezések fokozhatják egy-egy klub életképességét. Amit az öregek napközijében működő öregek klubja tud nyújtani, az jobban megfelel a bolyi öregek, nyugdíjasok érdekeinek, igényeinek, mint amit egy művelődési otthonban kaphatnának. Egy mondatban „mindent hozzájuk, az ő tempójukhoz igazítanak.”

– A közművelődésre fordított költségvetési összegeink nagyságrendje évről évre emelkedő jellegű. Sajnos ennek ellenére közel sem annyi, amennyit a helyi szükségletek megkövetelnének. A művelődési házat 1970-ben 30 000, a könyvtárat 21 000, az öregek napközijét és ezen belül a klubot 92 000, a sportegyesületet 23 000, a klubokat 25 000 Ft-tal segítettük. Idei költségvetésünk tervszámai nagyobbak. A művelődési háznak 57 700, a könyvtárnak 27 000, az öregek napközijének 103 000, a sportegyesületnek 24 000 Ft-ot terveztünk. Ezen összegek közvetlenül jutnak az intézményhez, felhasználásukról elsősorban az intézmény vezetés gondoskodik.

– A támogatásnak közvetett formái sem lényegtelenek. Tanácsi költségvetésből jelentős összegek jutnak közművesítésre, a település kommunális problémáinak megoldására. A gazdálkodásnak ezen ágazatát is igyekeztünk a közművelődési intézmények szolgálatába állítani. Mindegyik intézményhez megfelelő kövesúton el lehet jutni. Vízhálózatot úgy bővítettünk, szennyvízcsatornát úgy építettünk, hogy a rákötés feltételei meglegyenek. A közvilágítási hálózatfejlesztést, városi fényt terjesztő higanyóglámpa telepítést úgy irányítottuk, hogy a fénytestekből az intézményekhez feltétlenül jusson. Vonzóbbá teszi az intézményt. Előremutat, ami különösen az esetenként kevésbé korszerű berendezés mellett nagy pozitívum.

2. Új források kutatására erkölcsi alapot ad az előzőekben bemutatott tanácsi gazdálkodás. A nagyobb anyagi lehetőségekkel gazdálkodó termelő üzemek, szolgáltató vállalatok anyagi támogatását van mihez hozzáadni, a lakosság társadalmi munkájával van mit kiegészíteni. A tanács szervező munkája, a sokhelyütt lévő kis pénzek, kis erők összeadatására, anyagi erővé válik. E munka jelentősége konkrét példákkal igazolható a legjobban.

– A kooperáció, mint forma a legtöbb, amit elértünk. Szerződéssel megerősített „szövetség” a művelődési ház fenntartására, folyamatos együttműködés a sportegyesület és a közművelődési könyvtár fejlesztésére, társulat a kulturált környezetet biztosító szennyvízelvezetés megoldására stb.

A művelődési ház közös fenntartására kooperált az állami gazdaság 15 000, a bolyi Kossuth Tsz. 15 000, az ÁFÉSZ 5000, a Szakszervezetek Megyei Tanácsa 50 000, a községi tanács 54 200 Ft-tal. Az összegeket a művelődési ház önálló folyószámlájára fizetik be, negyedéves bontásban. A hozzájárulás meghatározásakor az üzem, intézmény dolgozóinak létszámát, a településen belüli súlyát, a művelődési házzal szembeni igényét vettük alapul. Ezek más intézmények vonatkozásában is alkalmazott szempontjaink. A bolyi központtal működők bevonását követően a kihelyezett teleppel működő üzemek bevonását határozta el a községi tanács végre-

hajtó bizottsága. A Pécsi Faipari Ktsz-nek, a Megyei Tejipari Vállalatnak, a Sütőipari Vállalatnak, a Gabonafelvásárló és Malomipari Vállalatnak, az Erdőgazdaságnak, a DÉDÁSZ-nak van érdekeltsége Bolyban. Bevonásuk azonban eddig nem sikerült. Belépésük a kooperációba pedig része az ügy igazságos rendezésének.

A művelődési ház működtetője a községi tanács.

A tanács hivatott az ötéves közművelődési terv elkészítésére, az intézmény vezetőinek kinevezésére, az éves ütemtervek elkészíttetésére, a havi program és általában az intézményen belüli munka ellenőrzésére. A működtetés velejárói, hogy a „szövetség” összetartása kétszeresen is tanácsi ügyrendbe került. A szerződés, mint jogügyleti dokumentum itt sokat segít. A számonkérésre is ad lehetőséget. A megállapodás szerint a kooperáció tagjai a művelődési házzal kapcsolatos igényeiket a tanácsi vezetésen keresztül jelzik és fordítva, a tanács közvetít a fenntartók felé is. Bevonja a fenntartókat az ötéves közművelődési terv és az éves ütemterv előkészítésébe, gondoskodik olyan tervek készítéséről, amelyek a fenntartókat is szolgálják, megküldi a tervdokumentumokat, és az ütemterv egy-egy részfeladatának kidolgozásával foglalkozó operatív bizottságba bevonja a fenntartókat is.

Hasonló módon az ÁFÉSZ, a Kossuth Tsz., a tanács és a közös fenntartású művelődési ház rendszeres támogatásából működik a közművelődési könyvtár. Itt az anyagi erők ésszerűbb, koncentrált felhasználásának lehetőségét a közelmúltban teremtetjük meg. Az igazgatási területünkhöz tartozó töttösi könyvtárnak Bolyhoz csatolása, fiókkönyvtárrá nyilvánítása igen pozitív lépés volt. A Mohácsi Járási Hivatal művelődésügyi osztályának segítségével függetlenített könyvtárost kaptunk. Javult tehát a könyvtári munka szakszerűsége. A könyvvállomány összevonásával 12 000 kötetes lett a könyvtárunk. Nagyobb a választék és az ajánlási lehetőség. A csereállomány szállítását a kooperáción belül a termelőszövetkezet vállalta. A tsz naponként közlekedő autóbusha a tsz vezetőinek megfelelő hozzáállása megoldotta ezt a feladatot. Az ÁFÉSZ és a tanács pénzei két könyvtár helyett már csak az egy bolyi könyvtárba jutnak, növelve ezzel a könyvkiadáshoz jobban igazodó könyvbeszerzési lehetőségeket. A kooperációból származó összegeket az önálló folyószámlával rendelkező művelődési ház költségvetésében, külön bevételi és kiadási lapokon kezeli.

A sportegyesület fenntartásában a községi tanács által biztosított költségvetési összegeket szerencsésen egészíti ki a termelőszövetkezet, az állami gazdaság, az ÁFÉSZ és a megyei TST folyamatos támogatása. 1970-ben a tsz 11 000, az ÁFÉSZ 5000 és az állami gazdaság 60 000, a megyei TST 102 000 forinttal segítette az egyesületet. A működtetést itt az állami gazdaság vállalta.

– Az együttműködés másik formája a tanácsi koordináció. Az anyagi erők összehangolása, egymás mellé rendelése is jól szolgálja a közművelődési feladatok megoldását.

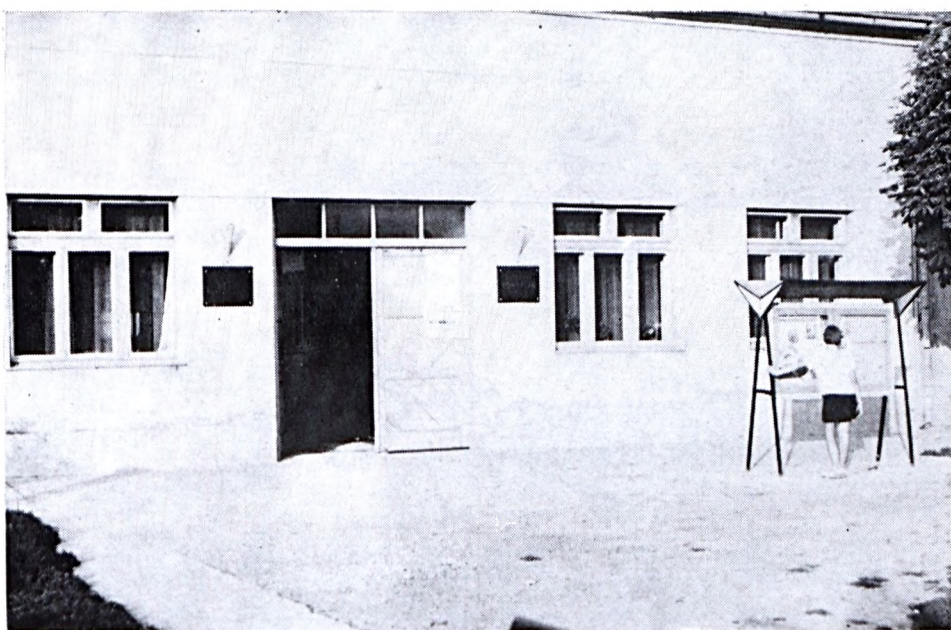
Alapja az aktuális igények, érdekek felismerése. A különböző helyeken, különböző szervezetnél jelentkező hasonló lehetőségek ésszerű kihasználása.

Koordinációs munkánk nyomán új intézmények létesültek.

A tanács által biztosított épületben, a MOKÉP és az ÁFÉSZ között megosztott kezelési jog nyomán létrejött Bolyban egy városi színvonalú mozi, a mozilátogatókat is kiszolgáló cukrászdával. A két érdekelt szerv vállalta az épület megfelelő átalakítását, az utcai homlokzat mindkét célt szolgáló közös kialakítását.

Az öregek klubja elhelyezése vonatkozásában már szoltam az öregek napközijéről. A kialakításba az állami gazdaság segített egy a tartós kezelésében álló épületnek tanácsi kezelésbe adásával.

Az átalakítást tanácsi költségvetésből végeztettük. A berendezést a helyi üze-

mek támogatásából vásároltuk. Az állami gazdaság és a tsz 10-10 ezer forintot, az ÁFÉSZ 5000 Ft-ot adott bútorokra. A klubszervezés során kiegészültek ezek az összegek. Az ÁFÉSZ televíziós készüléket, az állami gazdaság rádiót és nyugágyakat ajándékozott az intézménynek.

Sportlétesítményeink is szinte kivétel nélkül együttműködés termékei, mint a labdarúgó, atlétikai, kézilabda és a teniszpálya. Ezt az arányt tükrözi megközelítően a folyamatban lévő helyi ifjúsági klub építkezése is. A művelődési ház adott helyiségeinek korszerűsítése vagy toldaléképítéssel új klubhelység létrehozása volt a kínáló lehetőség. Ez utóbbinak előnye, hogy csatlakoztatható a művelődési ház gesztenyékertjére, amely ifjúsági parkká fejleszhető.

Indítékot az adott az építkezéshez, hogy az ifjúsági klubnak az egész község fiatalságát összefogó, szórakoztatva nevelő, a KISZ-tagságot előkészítő szerepkört szántunk. A párt községi csúcsvezetőségének titkára, az állami gazdaság pártbizottságának titkára, a művelődési ház igazgatója, a KISZ-alapszervezetek titkáiraival, a klubvezetéssel megbeszélést tartottunk.

A klub célkitűzéseivel mindenki egyetértett, a fiatalok azonban a művelődési ház tárgyi adottságait nem tartották erre alkalmasnak. Egyik-másik üzem többet tud nyújtani fiataljainak, miért jönnének tehát a művelődési házba? Fenti szerepkört azonban egyetlen üzem sem tudta vállalni. Maradt tehát feladatul, a művelődési házat a fiatalok igényeihez igazítani.

Ekkor kezdődött meg a szervezése a toldaléképítkezés feltételeinek megteremtésére.

A fiatalok lelkes munkája nyomán a toldaléképület falegyenbe került. A végzett munka értéke a klubépítésben 100 000 Ft, a bontásnál 160 000 Ft. A 128 fiatal bámulatos helytállása, társadalmi munkája, a klub nemes célkitűzései dicséretre méltóak.

Koordináció témája volt nálunk az intézmény létrehozásán túl egy-egy intézmény korszerűsítése, sőt művészeti csoportok támogatása. Arra vigyáztunk, hogy adott népművelési évadban a folyamatos kooperációs kapcsolatokból adódó tenni-valókon túl, lehetőleg csak egy vagy két feladat legyen koordinációnk tárgya. Az adott időszak leglényegesebb feladatai.

A szabadtéri színpad például tisztán társadalmi összefogással létesült. A községüket szerető, a kultúrát pártoló emberek egyszerűen elhozták hazulról szerszámkaikat, ásót, lapátot, kőműves kanalat és másfél hónap alatt elkészült a színpad. A tanács adta az új betonjárda építése alkalmával kikerült régi téglákat. A helyi gépjárműjavító, a sajtüzem, az állami gazdaság és a méntelep járművet adott.

A szabadtéri színpad nagytársa, korszerűsítésre az évről évre megrendezett Megyei Szövetkezeti Napok adtak alkalmat, anyagi alapot. Az ilyen rendezvények mozgósító ereje nagy. Felhasználtuk ezt az erőt.

A helyi rendezvények, főleg a mozgalmi ünnepek műsorigénye készítetett a fúvószenekar szervezésére. Hangszereket a felettes és a helyi tanács, az állami gazdaság és az ÁFÉSZ anyagi támogatásából vásároltuk; ifjú zenészeinket pedig a szülők és a lakosság támogatásával láttuk el egyenruhával.

A rendezvények népszerűsítésére, az üzemi létesítmények képekben való megörökítésére kellett a fotoszakkör. Tanácsi és kultúrotthoni támogatásból, az üzemek, intézmények alkalmoszerű támogatásából tartja fenn magát. Folyó évben nyerte el a „kiváló szakkör” címet.

A kooperáció, a koordináció, a társadalmi munka anyagi kihatásai jelentősek. Ez azonban nem olyan mértékű, hogy nem tartanánk igényt a közművelődési intéz-

mények saját bevételeire. A saját bevételek növelésére tanácsai intézményeket határozattal is biztattunk.

Több éves átlagban a közös fenntartású művelődési ház költségvetésének egyharmadát biztosítottuk saját bevételben. Egyik ágazat többet hozott ennél, a másik kevesebbet. Az intézményvezetéssel együttműködve megkíséreltük szépíteni ezt az arányt.

– Újra szabályoztuk a terembérek. Az igénybevett helyiségek száma, az igénybevétel időtartama, a helyiség energiaellátása számottevő tényező lett. Politikai, pedagógiai szempontok alapján erősen differenciálva kezeljük az igénylőket is. Változik a fizetendő összeg az igénybevétel tartalmi jellegétől, az igénylőnek a művelődési ház fenntartásához, az ott folyó munkához való viszonyától. Az érdeklődők kategorizálása a művelődési ház igazgatójának feladata. Vita esetén kerül az ügy a működtető tanács elnökéhez.

– Feladatul adtuk a rendezvénysorozatok szervezését, ezeknek bérletjegyekkel való megalapozását. A Pécsi Nemzeti Színház tájéloadásait az új népművelési évadban az Állami Deryné Színház bérletsorozata követi. A bérletjegyek egy részét az üzemek, intézmények, a másik részét a lakosság vásárolta meg.

Az igazgató gondoskodik egy megfelelő művészeti csoport szerződtetéséről. Az igénylő közület ez esetben a művelődési háznak fizet. Ez a megoldás a működési engedéllyel nem rendelkező, drága pénzért „olcsó kultúrát” nyújtó csoportok kizárását szolgálja.

– Egyetértünk a klub-tagdíjak szedésével. A tagsággal járó kedvezmények körét azonban annyira ki kell dolgozni, hogy ezek feltétlenül mozgósítsanak a belépésre, ezáltal a tagsággal járó feladatok vállalására is.

– A tanfolyamdíjak szedése sem okoz gondot. Akit idegen nyelvre (orosz, német, eszperantó), zenére (zongorára, harmonikára, gitározásra, fúvószenére), balett-ra, társastánca, szabás-varrásra tanítottak, az nálunk hajlandó volt ezért fizetni. A tanfolyamdíjak nagyságát befolyásolta az érdeklődés nagysága, a résztvevők száma és a tanfolyam közérdekű jellege.

– Amennyire népszerűsítettünk egy-egy helyi rendezvényt a környező községekben, annyira biztattuk műkedvelő csoportjainkat kisebb községek, külterületi lakott telephelyek meglátogatására. Ahova nem érnek el a hivatásosak, eljutnak az amatőrök. A kis községek pódiumaira vittünk egyfelvonásost, verset, és dokumentumjátékot. Közvetítettük a dalt, a harmonika- és a fúvószenét. Népszerűsítettük a hagyományokon nyugvó magyar és nemzetiségi népi táncot.

– Szakköreinknél tagdíjak nincsenek, de saját anyaggal a tagok nagy mértékben hozzájárulnak az eredményes működéshez. Szaktudásuk révén nem egyszer szakipari jellegű munkával segítették a közművelődési intézményeket, csökkentve ezzel a működési kiadásokat.

– Belépődíjat szedünk zenés-táncos rendezvényekre, hivatásos művészeti csoportok vendégszereplésére. A művelődési ház azonban ezekért a legtöbb esetben olyan magas díjakat fizet, hogy belépődíjakból képtelen a kiadások kiegyenlítésére. A rendezvények így általában ráfizetésesek. Magas belépődíjak esetén a nézősereg csappan meg, kisebb belépődíjknál még a telt ház sem segít. Adott férőhelyszámhoz igazodva, a műsoridő tartalmától függően 2 községben történő párhuzamos műsor-szervezéssel próbáltunk enyhíteni a problémán.

– A rendezvények többsége: az ismeretterjesztő előadások, a szellemi vetélkedők, az előadói estek, az író-olvasó találkozók, a kiállítások stb. belépődíjmentesek.

BIRÓ TIBOR

REÁLIS FELTÉTELEKET A MEGNÖVEKEDETT FELADATOKHOZ

Amihez feltételek is szükségesek

Az elmúlt néhány évben sok szó esett a népművelésről, új szóhasználattal a közművelődésről. Először az Országos Népművelési Konferencia vázolta fel a népművelés általános helyzetét, és számos megoldatlan problémáját. Sokan voltunk, akik őszinte valóságfeltárás láttán a népművelés „megváltását” vártuk. Reményeink irreálisak voltak. Ennek okai: a megfelelő anyagi bázis hiánya, valamint a népművelés helyzetének és szerepének megítélésében több helyen érvényesülő kedvezőtlen szemlélet.

A kongresszusi beszámoló megállapította: „A közművelődés az egyéniség kibontakozásának, a szocialista demokrácia erősítésének, a termelési kultúra emelésének nélkülözhetetlen tényezője. Jelentőségét különösen fokozza a szabadidő növekedése. A közművelődés csak a korszerű felfogás alapján, intézményhálózatait fejlesztve, a benne érdekelt és felelősséggel dolgozó szervek egységét növelve lehet igazán hatékony.”

A kongresszus a szocializmus teljes felépítésének magasabb szinten való folytatását tűzte ki célul, s ez a célkitűzés a közművelődésre is vonatkozik. A közművelődésben sem zárult le egy régi, és nem nyílt egy új szakasz. Következésképpen a közművelődés alapvető feladatai sem váltakoztak. Az eddigieknél színvonalasabban és hatékonyabban kell megvalósítanunk azokat.

Talán nem lesz érdektelen számbavenni szocialista közművelődésünk feladatait. Ezek kétoldalú megközelítését kísérlem meg a teljesség igénye nélkül.

Ennek egyik lehetőségét az Országos Népművelési Tanács „Irányelvek a népművelés 5 éves tervezéséhez” c. 1966-ban kibocsátott dokumentum adja. Célja, az MSZMP művelődéspolitikája alapján állást foglalni a népművelés legfontosabb elvi kérdéseiben, továbbá összefoglalni a népművelés fejlesztésének legfontosabb feladatait.

A közművelődés feladatai más oldalról történő megközelítésére Durkó Mátyás –Maróti Andor: „Népműveléstudomány” c. egyetemi jegyzetében kifejtett elvi állásfoglalás ad lehetőséget.

Ezek szerint a szocialista közművelődésnek pótlólagos és sajátos feladatai vannak.

A két feladatkomplexumból a pótlólagos művelő-nevelő tevékenységet kell előtérbe helyezni. Ugyanis a középkorú népesség jelentős részét a kapitalista társadalom művelődéspolitikája sújtotta, biztosítva az uralkodó osztályok művelődési monopó-

liumát. Másrészt a pótlólagos funkció előtérbe helyezése mellett szól a tudományos és technikai fejlődés ütemének felgyorsulása, továbbá az iskolai oktatás hiányosságai, valamint a természetes felejtés.

A népművelés már kialakulásától kezdve foglalkozott ezzel a feladattal.

Bogdán Suchodolski szerint: „A mi körülményeink között a felnőttek továbbképzésének akciója a társadalmi sérelmek felszámolásának égisze alatt folyt le, miközben lehetővé tette az embereknek, hogy olyan műveltségi szintet érjenek el, ami-lyenre valójában képesek!”

Helytelen lenne tagadni, hogy a Suchodolski idézet a hazai viszonyokra is vonatkoztatható.

A számok azt bizonyítják, hogy nem tettünk meg mindent az elv realizálása érdekében.

A műveltségbeli hiányok pótlásának a legrendszeresebb formája a dolgozók iskolájában való tanulás. A közművelődésnek fontos feladata a felnőttoktatáshoz vezető út egyengetése. Ezt tekintjük az ún. *előkészítő funkciónak*. Az előkészítő tevékenységen túl a közművelődésnek a felnőttek iskolai oktatásában „*segítő támogató funkciója*” is van. Ez a funkció a tananyag aktív feldolgozásához nyújt segítséget változatos módon.

Legmagasabb rendű a közművelődés *továbbfejlesztő* funkciója, amely kibontakoztatja az állandó művelődés igényét. Számos tényező negatívan befolyásolja a felnőttoktatás szélesebbkörű kibontakozását. Ezek:

- az idősebb kor,
- a műveltségi hiányok,
- a rendszeres olvasás és művelődés hiányában kialakult csökkent idegrendszeri plaszticitás.

Ilyen esetekben kell a közművelődés sajátos, közvetlen, szórakoztató, változó formájú és gazdag tartalmú alkalmait megteremteni, az emberek műveltségbeli hiányainak pótlására. Ebben jelentkezik a közművelődés „felnőttoktatást helyettesítő” funkciója. A közművelődés egész tevékenységét úgy kell megszervezni, hogy a magánvizsgára előkészítő kötetlenebb foglalkozásokon túl, minden rendezvény *műveltség-pótlás legyen*.

A sajátos feladatoknak az ad különös jelentőséget, hogy biztosítják a közművelődés speciális helyét az egységes művelődésügy rendszerében, a szocialista társadalom életében. A feladatok rendkívül differenciáltak, amelyek azokból az alapvető társadalmi és gazdasági változásokból erednek, amelyek a szocializmus építésének jellemzői.

A pedagógiai-lélektani és népművelésméleti koncepciók, mint szellemi tényezők – érthető módon – befolyásolják a feladatok meghatározását.

A szocialista közművelődés sajátos feladatrendszer:

A *szocialista és kommunista* társadalom tovább fejlődési tendenciáiból adódó műveltségbeli követelmények az emberrel szemben. Ezek részfeladatai:

- a felnőtt dolgozók folyamatos világnézeti és politikai nevelése;
- a legújabb tudományos-technikai és művészeti eredmények megismertetése;
- a közművelődés sajátos képző feladatai. Jártasságok, készségek és képességek fejlesztése a kulturális nevelőmunka folyamán;
- az állandó szakmai továbbképzési igények kifejlesztése és megvalósulásának segítése;
- az önnevelés-önművelés igényének és képességének a kifejlesztése.

Az egészséges, kulturális szocialista emberi életforma feltételeinek megteremtése:

- a szabadidő felhasználása helyes szemléletének, alkalmainak, módszereinek és szokásainak a kialakítása;
- pihenés-kikapcsolódás;
- aktív pihenés – szórakozva művelődés;
- az életmód kultúrájának az emelése;
- a szocialista családi és társadalmi ünnepek szervezése.

Az emberi fejlődés különböző szakaszaiból (gyermek-, ifjú-, felnőtt- és öregkor) adódó közművelődési feladatok:

- a gyermekkorra jellemző sokoldalú érdeklődés és a pubertáskor sajátosságai figyelembe vétele;
- az ifjúkorral, mint a felnőtté érés időszakával való törődés;
- a sajátos felnőttkori érdeklődési körök alapulvétele;
- az öregedés problémáinak feloldása.

A közművelődés eddig körvonalazott feladatai alapvetőek. A helyes értelmezése azt kívánja, hogy az iskolán túl folytatott művelődést jobban a kulturális élet közép-pontjába állítsuk. Erre utalt Molnár János az Országos Népművelési Konferencia zárszavában: „A szocialista kulturális forradalomnak most leglényegesebb tényezője a közművelődés!”

A rendkívül bonyolult és differenciált feladatokat a többszektörű közművelődés csak valamennyi intézményrendszere összehangolt munkájával tudja megvalósítani. Azt kell elérnünk, hogy a különböző intézményrendszerek által közvetített műveltséganyag a társadalom legszélesebb rétegeihez jusson. Az intézményrendszerek összessége által továbbított ismeretek csak akkor épülnek be az emberek meglévő ismereteibe, jelentenek több tudást, ha az új ismeretnek előzménye van, amelyre épülhet.

Ez csak egy viszonylag optimális műveltségbeli állapot megléte esetén lehetséges. pl. akkor, amikor a társadalom döntő többsége rendelkezik már az általános iskolai végzettséggel. Ettől azonban még – sajnálatos módon – messze vagyunk, és tudomásul kell vennünk, hogy a közművelődés egész munkájában nem elhanyagolható nagyságrendben olyan feladatok jelentkeznek, amit összefoglaló néven alapozó jellegű közművelődési munkának neveznék. E munka jellegéből adódó feladatoknak – a közművelődés intézményrendszereiből – a könyvtárak mellett a művelődési otthon jellegű intézmények felelnek meg a legjobban.

- A művelődési otthon jellegű intézményekben alkalmazott formák korszerűsödése a kiscsoportos formákat hozta előtérbe. A klubokat, a szakköröket, az öntevékeny művészeti csoportokat, a különböző köröket, tanfolyamokat stb. Ezekben a kis közösségekben oldható meg legjobban az általános műveltségpótló és nevelő tevékenység. A változatos formákban nyújtott gazdag tartalom, az oldottabb légkör, a barátságos kulturált környezet biztosíték a műveltségbeli hiányok pótlására. Mindezeket pozitívan befolyásolja a klubkönyvtárakban a könyv jelenléte és nagyon sok klubban (elsősorban az ifjúsági klubokban) megtalálható kézikönyvtár és folyóirat.

- A különböző előadások, tanfolyamok, akadémiák, szabadegyetemek egyaránt alkalmasak az alap-, általános és szakismeretek nyújtására, megismerésére. Megyénkben 1970-ben ezeket a rendezvényeket 150 000 ember látogatta.

- A szakkörök módot adnak egy-egy szakterület ismeretanyagának alaposabb, összefüggéseket feltáró birtokbavételére. Pl. egy rádiós szakkörben a tagok az elektrotechnikai alapismeretektől eljutnak a rádió készítéséig. A művelődési otthon jellegű intézményeinkben 208 különböző szakkörben közel ötezer szakköri tag tevékenykedett 1970-ben.

– A különböző kiscsoportos formákban folyik a műértő és élvező „közönség” nevelése. Arról van szó, hogy az embereket alkalmassá kell tenni a közművelődés más intézményrendszerei által közvetített művelődési anyag befogadására és feldolgozására (pl. film, képzőművészeti alkotások, múzeumok, színházi előadások, hangversenyek, TV stb.).

Az említett intézményrendszerek által közvetített műveltséganyag befogadására és feldolgozására történő felkészítés – a művelődési otthon jellegű intézményekben – tudatos és differenciált tervező munkát igényel. Vegyük példának a művészeti nevelést. A népművelőnek pontosan kell tudnia, hogy a művészi alkotás befogadása milyen intenzitású aktivitást tételez fel – és egyben igényel – a befogadók részéről, hogy az művészi élménnyé, műélvezetté váljon. Ennek figyelembevételével a művészeti nevelés folyamatának a fokozatait be kell tartani.

– A néző (a művelendő alany) az élményt passzívan befogadja. Pl. színházi előadások, kiállítások, filmek megtekintése, hangversenyek meghallgatása stb.

– Az élmény befogadását követő aktív feldolgozás. Pl.: színházbaráti kör, filmklub, múzeumbarátok köre, ankét, vita és a klubok.

– A produktív közreműködés. Pl.: öntevékeny művészeti csoportok, képzőművészeti szakkörök, amatőrfilmklub stb.

Természetesen a három közül az első fokozat a leggyakoribb, ennek a közönség-bázisa a legszélesebb. Jellemzőjük, hogy a művészi élményanyag passzív befogadását teszik lehetővé. Az élményhatás gyakoriságával egyenes arányban nő a résztvevők asszociációs képessége, a művészeti ágak mélyebb megismerésének vágya. Szükség-szerűen keresni fogják az aktív feldolgozást biztosító formákat.

A harmadik fokozat számszerűségében nem éri el az elsőt, de meghaladja a másodikat. A résztvevők száma is közbülső helyet foglal el. A legintenzívebb forma, mert a résztvevőt alkotó tevékenységre készíti. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a második fokozat válik uralkodóvá.

Ugyanis az első fokozat résztvevői a fent vázoltak szerint fokozatosan éretté válnak a másodikban való részvételhez. Ugyanakkor a harmadik fokozat művelőinek jelentős része is inkább aktív befogadóvá, mint alkotó művésszé válik. Ha egy képzőművészeti szakkörben éveken keresztül 20–25 ember aktív tevékenységet fejt ki, ez még nem jelenti a résztvevők művésszé fejlődését. A foglalkozások során vizuális kultúrájuk, szín- és formaérzékük, asszociációs képességük olyan fejlettségi fokot ér el, ami képessé teszi őket a különböző művészeti alkotások aktív feldolgozására, megértésére. A 389 öntevékeny művészeti csoportunkban mintegy 7000 ember tevékenykedik aktívan a művészet különböző területén.

A művelődési otthon jellegű intézményeinkben rendkívüli jelentősége van a klubnak. A különböző rétegek, de különösen az ifjúság nevelésében a legjelentősebb és leginkább bevált forma. 1966-ban 5011 klubfoglalkozáson 122 099 fő vett részt, 1970-ben 10 410 foglalkozáson 207 302 klubtag töltötte hasznosan szabad idejét, egy kis közösségben tanult, szórakozott viszonylag kulturált körülmények között.

A klubforma jelentősége elsődlegesen a közösségformálás lehetőségében rejlik. Ugyanis klubról csak akkor beszélhetünk, ha egy bizonyos csoport meghatározott helyen és időben az önkéntesség elvének szigorú betartásával érdeklődésük azonosságát felismerve, rendszeres összejöveteleket tart.

A klub mellett szól az a körülmény, hogy a tudatosan megtervezett program végrehajtása a klubtagság jelentős részének lehetőséget biztosít az aktív részvételre az önmegvalósításra, a sikerélményre. Jó példa erre a Sásdi Művelődési Központ Ifjúsági Klubjának havonta jelentkező „Klub-halló” műsora. Egy műsor 12–15 különböző számból áll, amit a fiatalok öntevékenyen állítanak össze és mutatnak be.

A klub alkalmas a közeleti nevelésre, sőt fejlettebb fokon arra, hogy az adott település közeleti fóruma legyen. Sásdon és Pécsváradon az ifjúsági, Egerágon a felnőttklub hívta meg a község vezetőit beszélgetésre. Így válhat a klub a szocialista demokratizmus szellemi központjává.

Sajnálatos módon kevés a gyermekklubok száma. Sem a népművelők, sem a pedagógusok nem ismerték fel jelentőségét. Pedig aligha lehet alkalmasabb formát elképzelni a tanulóifjúság szabadidejének hasznos, kulturált és tartalmas megszervezésére. A művelődési otthon jellegű intézményeket delután csak a legritkább esetben látogatják a felnőttek. A tanulóifjúság senkitől sem zavarva, nyugodtan birtokba vehetné az intézményt ebben a napszakban.

Végül hivatkozom a művelődési otthon jellegű intézményeknek arra a tevékenységére, amelyet – a szó igaz értelmében – pótlólagos funkciónak nevezünk. Közművelődés feladatainak megfogalmazásánál szoltam az általános iskolai felnőttoktatást segítő tevékenységről. Ezekből a magánvizsgára előkészítő munkát, ill. ennek lehetőségét emelem ki.

A statisztikai adatok szerint a dolgozók esti és levelező oktatása az 1963/64-es tanévben kluminált, utána visszaesett. A felnőttoktatásban résztvevők száma rohamos csökkenése több okra vezethető vissza. Talán első helyen kell említeni a felnőttoktatásban alkalmazott iskolás módszereket. Az iskolai környezetben (tanterem, padok stb.) nem alakulhatott ki az oldottabb légkör a nevelő és a felnőttek között.

Gazdasági tényezők is közrejátszottak a dolgozókat anyagilag sem tették érdekeltté a továbbtanulásban. Az új gazdaságirányítási rendszer ezt a tendenciát tovább erősítette.

Végül a heti 2–3 teljes estét igénybevevő elfoglaltság sem bizonyult mellékes körülménynek. Ilyen tényezők hatására fordult a figyelem a művelődési otthon jellegű intézmények felé a felnőttoktatás új, kötetlenebb formájának kialakítására.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Magyar Szocialista Munkáspárt X. Kongresszusának jegyzőkönyve.
- Kulturális életünk helyzetéről és feladatairól.
MSZMP Baranya megyei Bizottsága Propaganda és Művelődési Osztálya, 1971.
- Irányelvek a népművelés 5 éves tervezéséhez. 1966–1970.
NPJ. Bp. 1966.
- Durkó–Maróti: Népműveléstudomány. (Egyetemi jegyzet.)
- Csoma Gyula: Permanens képzés, avagy út a jövőbe.
Valóság, 1971. 3. sz.
- Suchodolski: A jövőnek nevelünk. Tankönyvkiadó, 1964.
- Maróti Andor: A Közművelődés szervezeten segített önképzés. Népszava, 1970. V. 23.
- A művelődési otthon jellegű intézmények helyzete és feladatai.
Előterjesztés: a Baranya megyei Tanács VB 1971. szeptember 29-i ülésére. (34 001–34/1971.)
- Statisztikai Időszaki Közlemények, 199. kötet.
Oktatási adatok gyűjteménye. KSH, 1971. március 22/4.

GONDOLATOK A FELNŐTTEK TANULÁSÁRÓL

A felnőttoktatás szocialista társadalmunk vívmánya. Az Ideiglenes Kormány első intézkedései közé tartozott az a rendelet, amely a dolgozók iskoláit létrehozta. Az iskolatípus az eltelt 26 év során nagy szolgálatot tett annak érdekében, hogy a munkásosztály saját soraiból és a munkásmozgalomból megteremtse értelmiségét, irányító apparátusát. Hozzájárult a lakosság kulturális színvonalának növeléséhez, a szocialista tudat, közgondolkodás kialakulásához. Százvezrek szereztek előbb polgári iskolai, majd általános és középiskolai végzettséget az esti és levelező tagozatokon. 1969-ig 179 496 személy kapott munka melletti tanuláért egyetemi, főiskolai oklevelet. A tanulást vállalók jelentős része olyan munkások és parasztek közül kerültek ki, akiknek az elmúlt rendszerben nem adatott meg a tanulás lehetősége.

Az elmúlt 26 esztendő alatt a felnőttoktatás sokat változott. Lezárult egy szakasz, új feladatok és problémák körvonalai rajzolódtak ki. A dolgozók iskolái történelmi igazságot szolgáltató funkciója még nem ért véget – bár egyre inkább háttérbe szorul –, miközben kialakulnak új társadalmi, gazdasági funkciói. Napjainkban a „dolgozók iskolája” fogalom egyre inkább a „dolgozó fiatalok iskolája” fogalmat fedi, hisz a tanulók zöme 20 év alatti korosztályból kerül ki. (A pécsi középiskolákban tanulók 90⁰/₀-a, az általános iskolai tanulók 76⁰/₀-a 30 év alatti fiatal.)

Egy korábbi koncepció szerint a felnőttoktatás 1975-ig tölti be hivatását és funkcióját, fokozatosan átveszi a nappali iskola. Ez az elképzelés országosan és Pécsen is a felnőttoktatás fejlődésének megtorpanását okozta.

Az V. Nevelésügyi Kongresszus, a II. Felnőttoktatási Konferencia, valamint az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága (1970. június 23-i ülésén hozott) állásfoglalásai azonban szükségesnek tartják a felnőttoktatás fenntartását és fejlesztését az alábbi okok miatt:

– A szakmunkásképzés új rendszere lehetővé teszi, hogy a fiatal szakmunkások időbeszámítással középiskolai végzettséget szerezzenek munka mellett.

– A társadalmi élet különböző területein ma is és a jövőben is emelnek ki tehetőséget, rátermett munkásokat, parasztokat különböző gazdasági, politikai vezető funkcióba, akiknek szükségük van megfelelő iskolai végzettségre.

– Az esti és levelező képzés fenntartása és továbbfejlesztése társadalmilag indokolt a társadalmi mobilitás elősegítésére, a dolgozók alkotmányban biztosított tanulási jogának érvényesítésére.

– A dolgozók iskolája azoknak a fizikai munkás származású fiataloknak is továbbtanulási lehetőséget nyújt, akikben az ismert hátrányos helyzet miatt később alakul ki a „továbbtanulási érettség”.

– Bár a társadalmunk szakember-szükségletét néhány szakterületről eltekintve ma már a nappali tagozatos képzés is kielégíti. Az üzemmérnök, üzemgazdász szakmában, valamint az általános iskolai pedagógus és óvónő szakmákban nagy erőfeszítéseket kell tenni, hogy az esti és levelező képzés kiszélesítésével is megközelítsük a népgazdaság szakember-szükségletét.

– A jövőben erőteljesen nő a munka melletti tanulásban a továbbképzés, a speciális és kiegészítő képzés szerepe. Ezért a szakmérnök, szakközgazdász, szakjogász stb. képzés, ill. második diploma megszerzése, a esti és levelező képzés várhatóan kiszélesedő formájává fejlődik.

A népszámlálás során városunk felnőtt lakosságának száma 109 800 volt. Közülük 5600 diplomás (5,9%), 27 900 érettségizett (25,5%), 74 100 nyolc általános iskolai végzettséggel rendelkezik (62,3%). A különbözetnek, 35 700 főnek nincs befejezett általános iskolai végzettsége. Főként az utóbbiak beiskolázására kell nagyobb figyelmet fordítani.

Általános iskolai felnőttoktatás

Pécssett a képzés centráltnan, a Jókai úti Általános Iskolában folyik. Az oktatást 5 főhivatású tanár és az igazgató látja el. Az 1971/72-es tanévre beiratkozott 127 túlkoros tankötelezett és 255 önként jelentkezett dolgozó fiatal. A teljes létszámból csupán 3 személy az, akinek szülei nem fizikai munkát végeztek, a beiratkozottak pedig mind fizikai dolgozók.

Annak okainak kutatása során, hogy miért nem végezték ezek a tanulók normál időben el az általános iskolát, több magyarázatot kaptunk. A leggyakoribb hiányosság a szülők rendezetlen családi élete. Ehhez szorosan csatlakozott az általános iskola első éveiben bekövetkezett kudarcok sokasága. Kisebb számarányú, de létező problémák; szellemi képességek hiánya, a család szociális helyzete, lakásviszony, betegség, sok testvér stb. . . .

A tanulás folytatását, illetve újrakezdését a fiataloknál rendelet írja elő, az idősebbeknél szakmaszerzés, magasabb munkakörbe jutás igénye motiválja. A felnőtt dolgozók kb. 20%-a, aki ismereteinek bővítése, a társadalmi tudásszint alsó határához való felzárkózás miatt kezdett tanulni. Általában a 25 év feletti tanulók szorgalmasabbak, iskolalátogatásuk rendszeres, jó eredménnyel fejezik be az általános iskolát.

A túlkoros, iskolalátogatásra kötelezett tanulók képzése sok nehézségbe ütközik. Az oktatók elsődleges célkitűzése az iskolai sikertelenségek feloldása. Ez elsősorban a tanítási órák módszerében ad új feladatot a tanárnak. Az önálló foglalkozás nem vezet eredményre, mivel ezek a tanulók tanulni nem akarnak, a legkisebb nehézség esetén a munkát abbahagyják. Hogy valami sikerélményük legyen, az elsődleges bevésés, az órán történő megértés áll az oktatás középpontjában. Az iskolai munkafegyelemtől eltérő a munkahelyi mozgalom, munkafegyellemmel ellentétes a munkahelyi szorgalom. A 66 üzem és vállalat, ahol a 127 tanuló dolgozik, zömmel jó véleményt adott a személyekről. A munkahelyi kollektívák, az ifjúsági szervezetek és a szakszervezetek nagyobb fokú ösztönző munkája a tanulásban is jobb eredmény elérését tenné lehetővé.

Sajnos több olyan esettel is találkozhattunk, hogy az üzem nem segíti a továbbtanulást, nem járul hozzá az általános vagy középiskola elvégzéséhez, illetve a rossz munkabeosztással lehetetlenné teszi az iskolabajárást. A tanköteles korú tanuló az építőiparban napi 9–10 órában dolgozik, így hiányzása maximális.

Az elmúlt tanévben 1 tanulóra eső hiányzás 72 óra volt, ami nagyon magas. A sok mulasztás, az első nehézségektől való megriadás a tanulók 20⁰/₀-ánál a kimaradáshoz vezet. A beiratkozottak mintegy 10⁰/₀-a hanyagság miatt hagyja abba tanulását, továbbá betegség, családi okok, munkahelyi akadályoztatás stb. járul hozzá a nagyfokú lemorzsolódáshoz.

Szólni kell még az *oktatás tárgyi és személyi feltételeiről*:

A képzéshez nincs „önálló” dolgozók iskolája. Ahol délelőtt általános iskolai oktatás folyik, ugyanazon tanteremben hetenként 3 napon a felnőttek tanulnak. Iskolapadok, régi iskolai felszerelések, kényelmetlen, szűkös ülőhelyek a tanulóknál visszaidéznek a 4–6 tanulmányi év sikertelenségeinek emlékeit. A 4×3 méteres tanári szoba raktár, iroda, könyvtár és szertár. A szemléltetés hiányos, kevés kísérlet mutatható be eszközök hiánya miatt. Szükséges volna önálló épületben elhelyezett dolgozók iskolája.

A főfoglalkozásként tanító tanárok szakmai felkészültsége jó. Több évi gyakorlattal rendelkeznek. Állandóan tanulmányozzák a megjelenő felnőttoktatással kapcsolatos irodalmat. Tanítási módszereiket a felügyelet és a tanulók dicsérik. A szerény eredményt érdemüknek és nem felelőtlen munkájuknak kell értékelni.

A középiskolai felnőttoktatás tapasztalatai

A 11 pécsi középiskolából 9-ben felnőttoktatás is folyik. 1971 szeptemberétől a Leöwey Klára Gimnáziumban ideiglenesen helyet kapott a dolgozók önálló esti és levelező gimnáziuma. (Jelenleg csak az igazgató függetlenített, de terv az önálló tanterület kialakítása.)

Az oktatás tárgyi feltételei minden iskolánál biztosítva vannak, az órákat zömmel a nappali tagozaton is tanító tanárok látják el, az iskola kísérleti és szemléltető eszközeit használják. A tankönyvek és segédanyagok az önálló tanulásra is jól használhatók. A tanárok zömmel felkészülnek az órákra, mindent elkövetnek a tananyag megértése érdekében. Többen viszont erejüket túlhaladó óramennyiséget vállalnak, napi 10 órát is tanítanak, ez már a minőség rovására megy. Helytelen az a gyakorlat is, hogy néhány helyen a nappali oktatásban kevésbé foglalkoztatott, „gyenge szakember” jelzővel titulált személyekre bízzák az esti, illetve levelező oktatást. Az eredményes munka legdöntőbb akadályozója viszont nem a tanári fogyatékoságokban, hanem a tanulók rossz munkafegyelmében, rendszertelen iskolabajlásában keresendő.

Az 1971/72-es tanévre 4210 tanuló iratkozott be. (Egyéb mutatók a VII., VIII. számú mellékletben.) A Nagy Lajos Gimnázium esti tagozatán 120 tanulónál megvizsgáltuk a tanulás indítóokait. Az eredmény a következő volt:

- Jelenleg nincs konkrét elképzelése, csak érettségit akart szerezni 107 fő
- Üzeme megkövetelte (egészségügyi dolgozó) 5 fő
- Üzeme ajánlotta 2 fő
- Szülei biztatták 3 fő
- Barátai, ismerősei hatására 3 fő

A vizsgált személyek többségénél a pályaválasztás jelenleg is kiforratlan, semmi elképzelésük nincs az érettségi megszerzése utánra. Nem ritka az 1,9–2,5 közötti osztályátlag. Öt-hat induló első osztályból a 4. év végére 1–2 osztálynyi tanuló marad csupán. A Nagy Lajos Gimnázium Esti Tagozatának (1969/70-es) tanulmányi statisztikájából a következők olvashatók:

Sikerrel vizsgázott az I. évfolyam 50,8⁰/₀-a, a II. évfolyam 48,3⁰/₀-a, a III. évfolyam 61,3⁰/₀-a, a IV. évfolyam 81⁰/₀-a. A beiratkozott 209 elsősől e tanév végén 99 tanuló (47⁰/₀) törölve lett a létszámból. Az évek során a teljesítmények osztályozásában is bizonyos módosulások történtek. Az elégséges szint alacsonyabb lett, a közepes így viszonylag könnyen elérhető. A jó és jeles osztályzatot érdemlő tudásszint megközelíti a nappali tagozat követelményeit. E két érdemjegyből viszonylag kevés van a tagozaton. A helyzet reális bemutatásához hozzátartozik az is, hogy a dolgozók gimnáziumában zömmel nők tanulnak. Jelentős részük asszony, többnek gyermeke is van. Az esti tagozaton tanulóknak is több mint 25⁰/₀-ánál napi 8 óra, vagy ennél hosszabb a munkaidő.

A konkrét céllal kezdett, egzisztenciát biztosító technikumokban és szakközépiskolákban jobb a tanulmányi fegyelem, kevesebb a hiányzás, kisebb a lemorzsolódás. A tanulók jelentős része néhány évet a tanulás kezdete előtt a szakmájában dolgozott, az érettségi megszerzésével üzeme, vállalata középszintű irányítójává válik. A munkahely az ilyen tanulásnál nagyobb segítséget ad, az iskolai előmenetelről rendszeresen érdeklődik.

Az emeltszintű szakmunkásképzés után a szakközépiskolákba került tanulók zömmel megállják helyüket. Szorgalmasan pótolják a kétfajta iskolatípus tananyaga közötti különbséget. A szakmai tárgyakkban jobban, a közismereti tárgyak több nehézség elé állítják őket. A szakmunkásképző intézetekben esti, illetve levelező oktatás nem folyik. Ha viszont valaki betanított munkásként egy iparágban 4 évet dolgozik, magánvizgára jelentkezhet, szakmunkásvizsgát tehet. Péccsett ezzel a lehetőséggel kevesen élnek.

Következtetések:

A felnőttoktatás tapasztalatai azt jelzik, hogy további konkrét elemzésekre, összehangolt fejlesztési tervekre van szükség. Az iskolai és iskolán kívüli fejlesztés legfontosabb feladatait és lehetőségeit a következőkben látom:

- Az általános és középiskolai felnőttoktatás továbbfejlesztésének legfontosabb követelménye, hogy önálló objektumban kapjon elhelyezést és megfelelő szintű tárgyi felszereléssel lássák el. Célszerűnek látszik a város központjában az iskolatípust kialakítani, ahol a csökkenő nappali tagozatos általános iskolai tanulólétszám ezt lehetővé is teszi.

- Az eredményes felnőttoktatás nem nélkülözheti a népművelési eljárások és formák felhasználását. A könyvtárak, múzeumok, állatkert, színház, művelődési házak, TIT-előadások látogatása nagyban hozzájárulhat a képzés hatékonyságának növeléséhez. Ehhez szükséges a népművelési intézmények és az iskolák közötti jobb munkakapcsolat kialakítása.

- A jövőben javítani kell a tanulás feltételeit. Az eddigieknél jobban hozzá kell igazítani a felnőttoktatás formáit a dolgozók élet- és munkakörülményeihez. Az általános iskolai képzést kapcsolatba kell hozni a szakmai továbbképzésekkel. Nagyobb számban lehetőséget kell biztosítani összevont osztályok elvégzésére, magánvizsgák letételére, kihelyezett üzemi osztályok létrejöttére, előkészítő tanfolyamok szervezésére stb.

- Nagyon fontos, hogy az üzemek, vállalatok fejlesztési tervében a dolgozók képzésével mint a termelékenység emelésének nem közvetlen, de ahhoz szorosan kapcsolódó feltételével is számoljanak. A továbbtanulás támogatása legyen gazdasági érdekük és politikai feladatuk.

– Ezért szükséges, hogy a munkahelyi pártszervezetek, szakszervezeti bizottságok, KISZ-szervezetek kísérjék figyelemmel, segítsék és ösztönözzék dolgozóik általános, közép- és felsőfokú tanulmányait.

– Értessék meg a gazdasági vezetőkkel, hogy a műveltebb emberek és a kvalifikáltabb szakemberek a termelékenység növelésének nélkülözhetetlen láncszemei. Az is tény, hogy az üzemi demokrácia magasabb szintre emelése a dolgozók műveltségének növelése nélkül nem lehetséges.

– El kell érni, hogy a 40 év alatti dolgozók az általános iskolai végzettséget megszerezzék.

– A VIII. osztály elvégzése után elsősorban a szakmával kapcsolatos magasabb iskolai végzettség megszerzését, a tehetséges egyének továbbtanulását szorgalmazzák.

– A szocialista brigádok tekintsék fontos követelménynek tagjaik általános képzettségét. Munkájuk értékelésekor szakmai és iskolai továbbtanulásuk fontos szempont legyen.

DEBRECZENI LAJOS

A FELNÖTTEK NEVELÉSÉNEK NÉHÁNY MÓDSZERTANI PROBLÉMÁJA

Napjainkban az egész társadalom számára izgalmas kérdések az oktatással kapcsolatosan a következők:

- Hogyan tehetjük hatékonyabbá az oktatást?
- Hogyan alkalmazhatjuk a különböző technikai eszközöket az oktatás eredményesebbé tétele érdekében?
- Milyen új, korszerű módszerekkel tehetjük eredményesebbé az oktatómunkát?

Ha jól meggondoljuk, az oktatás korszerűsítésének problematikája igen komplex feladatot jelent: korszerűsíteni kell a tartalmat, az oktatási folyamat szerkezetét, szervezeti formáit, módszereit és eszközeit, de mindez önmagában még mindig kevés! Döntő az, hogy ezzel a korszerűsítéssel párhuzamban kialakuljon egy korszerű szemléletmód is. „Arról a szemléletmódról van szó, mely – a modern pszichológia és pedagógia legfőbb tanulságaként – olyan légkört képes teremteni a különböző közösségekben, melyben érdemes és lehetséges öntevékenynek, kezdeményezőnek, a szó valódi értelmében aktívnak lenni. Arról a szemléletmódról van szó, mely differenciált motíválásokkal és minden lehetséges esetben a valódi cselekvésből kisarjadó ismeretfolyamatokkal dolgozik.” (Pedagógiai Közlemények, 4. sz.)

Nyilvánvaló következtetés ebből adódóan: ha ezt a szemléletmódot kívánjuk meghonosítani a felnőttek oktatásában, akkor előtérbe kell, hogy kerüljön e munka végzésére történő felkészítése, ezirányú munkájuk figyelemmel kísérése, segítése s – szükség esetén – finomítása is.

E meggondolásból következően a *Mobács Városi Pártbizottság a pártoktatási év beindulását megelőzően eligazítást rendezett a város területén pártoktatást végző propagandisták számára*. A korábbi évek hagyományos előkészítőinek módszerét, programját kiegészítve – amikor is főleg a pártoktatási év programjának ismertetésére, a lényegesebb, tartalmi vonatkozású kérdések megbeszélésére és bizonyos praktikus jellegű feladatok közlésére került sor, ez évben igen nagy súlyt helyeztünk arra, hogy a propagandisták – éppen a bevezetőben körvonalazott kérdések világos látása érdekében – a *tömegpropaganda módszertani problémáival* kapcsolatos előadást is meghallgassák.

Az előadás összegezte a felnőttek nevelésének legáltalánosabb elméleti megállapításait, gyakorlati tapasztalatait. Kiterjedt a foglalkozásokra történő felkészülésre, az oktatás különböző módszereire: az előadásra, a szemináriumra, vitára és a szemléletességre.

Részletesen foglalkoztunk a *szemléltetéssel, mint módszerrel*. E helyütt is e módszerrel foglalkozom részletesebben. Céлом annak bemutatása, hogy a Mohács város **térségén** folyó politikai oktatás keretében hogyan próbálkozunk a szemléletesség elvének valóra váltásával. A másik cél: megmutatni azt, hogy miként lehet a különböző tanfolyamokon is felhasználni a modern audio-vizuális eszközöket szemléltetés céljaira, bár úgy tűnik, hogy bizonyos értelemben még utópisztikus erről így beszélni. Ennek okai többek között:

– Viszonylag kevés helyen, kevés számban állnak rendelkezésre ezek az eszközök;

– eléggé munkaigényes feladatot jelent a foglalkozásokhoz kapcsolódó szemléltetőanyag kiválogatása, de különösképpen ennek elkészítése (előrajzolás stb.).

Mindazonáltal – úgy vélem – nem haszontalan dolog erről szólni, hisz bizonyos helyeken adottak a feltételek, az alkalmazás lehetőségei biztosítottak, másrészt pedig a propagálás feltétlenül hasznosan segítheti elő e módszerek elterjedését. Meg kell jegyezmem azt is, hogy a tárgyi feltételek hiányából következő nehézségek áthidalása lehetséges, s ha az ideális feltételeket nem sikerül is megteremtünk, viszonylagos előrelépésre feltétlenül lehet számítani: pl. oktatási intézményekből vetítőgépek (főként dia), filmek, térképek kölcsönkérése, helyi fotósakkörök munkájának e cél érdekében történő megszervezése stb. hasznosan járulhatnak hozzá a szemléletesség elvének érvényre juttatásához.

A neveléstörténetből tudjuk, hogy a szemléltetés, mind új didaktikai jelenség a tőkés fejlődés kezdetén vonult be a didaktikai elméletbe, amikor is az oktatással szemben új tartalmi igények merültek fel. A szemléltetés fogalma az idők folyamán különböző változásokon ment keresztül, s igazi jelentőséget a szocialista pedagógiában kapott, mivel „a tények sokoldalú tanulmányozása, a tárgyak, jelenségek, folyamatok törvényszerűségeibe való behatolás igénye a dialektikus materialista filozófia megvilágításában a szemléltetés funkcióját igazi rangjára emelte”. (Dr. Nagy Sándor: „Didaktika” c. könyvéből.) A propagandamunkában úgy jelentkezik elsősorban a szemléltetés lényege, hogy mondanivalónkat mindig kötnünk kell a látható, hallható érzéki tapasztalatokhoz, vagyis a *valóságot kell bemutatnunk!* A szemléltetés alkalmazása elősegítheti reális, hiteles ismeretek kialakítását, képes ébren tartani a hallgatók figyelmét, színessé és vonzóvá tenni a foglalkozást.

A szemléltetésnek végtelenül sok módja, lehetősége van. Igen könnyen megvalósítható szemléltetési módok:

– újságcikkeket javasolunk elolvasásra a hallgatók számára (ezáltal egyben olvasóvá is neveljük őket);

– igen jó szolgálatot tesznek azok a kiadványok, amelyeket propagandistáink segédanyagként felhasználhatnak, pl.: „A gazdasági fejlődés távlatai Baranya megyében” c. kiadvány, „Beszéljünk róla!” c. kiadvány, „A IV. Ötéves Terv” c. kiadvány stb.;

– jól alkalmazhatók a képek, a rajzok, a grafikonok, statisztikai adatok, különféle dokumentumok stb.

Valamennyi forma alkalmazásánál alapvetően kell szem előtt tartanunk azt, hogy mindig kötődjenek a témák a helyi adottságokhoz, viszonyokhoz, a konkrét gazdasági, politikai, társadalmi problémákhoz, ideológiai-erkölcsi, magatartásbeli jelenségekhez!

(Városunkban úgyszólván általánossá vált pl. az, hogy a IV. ötéves terv feldolgozása során a központilag megküldött és igen jól felhasználható kiegészítendő helyi anyagok is felhasználásra kerültek a szemléltetésben fényképek, grafikonok stb. for-

májában. Hasonlóképpen igen jól bevált az a módszer is, hogy az adott vállalat, gyár, intézmény 1972. évi tervcélkitűzéseinek ismertetését az illető igazgató végezte.)

A *magnetofon* is jól felhasználható demonstrációs eszközként. Előnye, hogy a felvételek bármikor reprodukálhatók, szükség esetén egyes részletek kiemelésével is. **Csekély beruházási költséggel** üzemeltethető.

A *lemezjátészó* alkalmas különböző szemelvények, versek, zenei alkotások művészi tolmácsolására, s ezáltal megfelelő érzelmi hatás kialakítására.

A *film* felhasználásának rengeteg módja van. Jól egyesíti magában a vizuális és auditív segédeszközöket s képes arra is, hogy az eseményeket a maguk dinamikus lefolyásában mutassa be. Meg tudja eleveníteni az eseményeket, láthatóvá tudja tenni a meg nem figyelhető, lassítani tudja a gyors folyamatokat. Igen jelentős a bemutatás megismétlési lehetősége, s ez változó megfigyelési szempontok adására ad módot. Különösen hasznosan használhatók fel a politikai nevelésben a *dokumentumfilmek* és – mivel legkönnyebben hozzáférhetők – a diafilmek. (A diafilm-katalógus sok segítséget nyújt.)

A filmeket felhasználhatjuk:

- érdeklődéskeltés,
- már megszerzett ismeretek rögzítése, alkalmazása céljából,
- továbbá a feldolgozásra kerülő anyaggal párhuzamos bemutatás formájában.

A *rádió* műsorainak figyelemmel kísérése, a hallgatók figyelmének bizonyos műsorokra való ráirányítása szintén hasznos segítőnk lehet.

A *televízió* lehetővé teszi egy vagy több jelenség, kép vagy folyamat távoli megfigyelését.

Mindezeknek az eszközöknek a felhasználása nem jelenthet különösebb problémát, hisz általánosan elterjedt eszközökről van szó. Kétségtelenül sokkal nehezebb módot találni olyan eszközök alkalmazására, mint az írás- és tárgyvetítő (projektor) vagy az epidiaszkóp. Ezek egyrészt drágák, másrészt szállításuk nem egyszerű, kezelésük bizonyos technikai képzettséget igényel, továbbá a projektor-anyagok elkészítése eléggé munkaigényes feladat.

HASZNOS-E A MŰVELTSÉG?

Erről a kérdésről viszonylag ritkán szoktunk beszélni; talán azért, mert kétségtelen „igen”-nel válaszolna rá bárki. Hiszen a történeti fejlődés egyik legfőbb jegyét éppen a művelődés, a kultúra virágzásában szoktuk látni. Magának a műveltségnek a fogalma nem egyértelműen körülhatárolt. Mindenesetre beletartozik a gazdálkodás módszereinek korszerűsége, a társadalom szerkezete, a tudományok és művészetek, általában az ember viszonya a világhoz, az őt körülvevő közösséghez. A kultúra szó eredete a latin *colere* (= művelni, gonddal ápolni) igéhez vezethető vissza, a belőle képzett főnév pedig a *cultura*.

Ami pedig a hasznosság fogalmát illeti: legtalálóbban talán valamely cél elérésére alkalmas eszközzel, bizonyos javak előmozdításához megfelelő feltételekkel azonosíthatjuk.

Itt mindjárt felmerül egy kérdés: elfogadható-e számunkra az ún. utilitarista filozófia, amely a XIX. században kialakult iskola volt és az erkölcsileg értékes cselekvést a „hasznos”-sal azonosította. Úgy vélem, hogy ez az irányzat a kapitalizmus anyagiasság szemléletével függött össze, és így ma már nem érvényesülhet gondolkodásunkban. Pedig kísért a veszély, hogy a műveltség értékét a forintban meghatározható hasznossággal mérjük. Eszerint a műveltség megszerzésének célja kizárólag anyagi jólétünk fokozása lenne.

Ezt az utóbbi mércét bizonyára minden józanul gondolkodó és erkölcsi értékkel rendelkező ember elutasítja; hiszen akkor egy gépet értékesebbnek kellene minősítenünk, mint egy kétkezi dolgozót, aki nem képes annyi hasznot hajtani a népgazdaságnak, mint egy élettelen tárgy.

Az eddigiek alapján azt hihetné valaki, hogy az öncélú művelődés igazságát kívánom bizonyítani. Ez egyáltalán nem így áll. Nyilvánvaló, hogy iskolarendszerünk nagymérvű átalakulása az utolsó negyedszázadban elsősorban gyakorlati célokat szolgált; gondolok itt például a szakirányú iskolatípusok nagy számára, amelyeknek korábban hiányát érezte egész gazdasági életünk. Ez az irány természetes reakciója volt a korábbi, egyoldalúan humán jellegű oktatásnak, a „jogásznemzet vagyunk” jelszó hamis illúziójának stb. Társadalmi vetülete pedig többek között abban is megnyilvánult, hogy aki íróasztalhoz jutott, az már lenézte a fizikai dolgozót.

Ma viszont visszajára fordult a dolog: azok a szülők is szakközépiskolába, műszaki egyetemre és főiskolára „irányítják” gyermekeiket, akiket nem hajlamuk, legfeljebb a jobb kereseti lehetőség vonz.

Mindenesetre elmondhatjuk, hogy iskoláink tantervi anyaga általánosságban a célszerűség, a hasznosság jegyében készült, vagy legalábbis ezzel a céllal állították össze. És éppen itt merül fel a kérdés; hogy amikor a tanuló túlterheltségét emlegetjük, mégis gyakran érezzük, hogy *nem teljes* az a műveltség, amelyet intézményesen nyújtani tudunk nekik.

Felesleges volna most azon az elcsépett témán rágódni, hogy az ismeretek mennyisége évről évre nő, és az általános műveltség fogalma az utolsó évszázadban hihetetlenül kiterjedt. Ma már a természettudományos és a technikai alapismereteket sem lehet kizárni az egyre bővülő körből, de ugyanakkor vigyáznunk kell, hogy a történelem során felhalmozott kulturális értékeket se vessük sutba. Sőt: elgondolkodhatunk azon, hogy kinek hiányosabb a műveltsége: annak a könyvelőnek, aki már nem emlékszik az Ohm törvényére, vagy annak a mérnöknek, aki súlyos helyesírási hibákat vét.

Nem mulaszthatom el, hogy ennél a pontnál ne térjek ki a különböző kulturális versenyek, vetélkedők kérdésére. Bizonyos, hogy hasznát látja műveltségének az, aki ilyen alkalmakkor kitűnik; az sem kétséges, hogy a közönségnek jó szórakozást, a versenyek izgalmát nyújtja; és még a rendezők is profitálhatnak a dologból. Az érem másik oldala azonban az, hogy aki sok adatot és nevet könnyedén raktároz el emlékezetében, *nem biztos*, hogy nagyobb zenei vagy irodalmi kultúrával rendelkezik annál, aki – mondjuk – egyszerűen szeret jó könyvet olvasni vagy szép zenét hallgatni.

Mindez arra mutat, hogy kemény dió a kulturáltság fogalmának kérdése (ha a szakképzettség felmérése viszonylag egyszerűbb is). Milyen eredményeket könyvelhetünk el mégis ezen a téren?

Elsősorban talán könyvkiadásunk fejlettségét, és a sajtó, rádió, televízió olyan irányú törekvéseit, hogy minél nagyobb ismeretanyag birtokába juttassák a nagyközönséget.

Iskolarendszerünkről már szóltunk, és ugyanezt mondhatjuk el lényegében a népművelés, a tudományok népszerűsítésének egyéb területeiről is. Tudniillik azt, hogy különösképpen kiemelhetők az eredmények a matematika, a természettudományok és mindazon ismeretkörök világában, amelyek pozitívista módszerekkel dolgozhatnak. Ha pedig a hiányosságokat kutatjuk, a további tennivalók útjára akarunk lépni, akkor az ember és világképének összhangjára terelődik a figyelmünk: az értelmi és érzelmi szféra kiegyensúlyozása feltétlenül a követendő célok közé tartozik. Hangsúlyozni kívánom, hogy itt nem egyszerűen valamilyen belső, individualista harmónia kialakítására gondolok, hiszen a szocialista társadalomban élő egyén helyének a közösségben, sőt a világegyetemben való meghatározása sürgető és sokat vitatott kérdés napjaink pszichológusai, szociológusai és egyéb szakemberei számára. Mindehhez pedig a megfelelő világnézet és morál kialakítása elengedhetetlenül szükséges.

A világnézet elhatárolásának óhatatlanul felhívja a figyelmünket arra, hogy ennek a kérdésnek nem csupán értelmi, hanem egyéb tényezői is vannak. Igaz, hogy a természettudósok szerint az objektív világszemlélet alapja a szigorú logika, de éppen legutóbb egy Nobel-díjas, magyar származású fizikus jelentette ki, hogy az oktatás mellett a jövőben sokkal nagyobb gondot kell fordítanunk világviszonylatban is a nevelés szempontjaira. Pascal, a nagy francia matematikus és filozófus szerint pedig: „Le coeur a des raisons que la raison ne connaît point.” Magyarul nehéz visszaadni ezt a szöveget a benne rejlő szójátékkal együtt, a *raison* szó ugyanis ésszerűséget épűgy jelent, mint okot, indokot. A mondat lényege tehát: *a szívnek van olyan*

logikája, amelyet az ész nem ismer. És vajon a művelődés mely ágában érvényesülnek fokozott mértékben az érzelmek? Abban, amely ugyancsak a valóság ábrázolására törekszik, akárcsak a tudomány, mindössze más eszközökkel: ez pedig a művészet. Az emberi psziché irracionális elemeire már a múlt század vége óta kezdtek rámutatni az avantgardisták, majd az orvostudomány területén Freud. Azóta ugyan már a kezdeti vadhajtásokat lenyesegették, de bizonyos, hogy a hideg értelem gyakran nem elegendő az ember teljes megismeréséhez és kifejezéséhez. Könnyen lehet, hogy éppen a múlt század közepe óta megindult tudományos-technikai forradalom újabb nagy vívmányai, amelyek kifejezetten az anyagi hasznosság jegyében születtek, terelték el a figyelmet és szorították háttérbe ezeket a kevésbé fontosnak ítélt szempontokat. És amit egyes zseniális művészek, filozófusok már a századforduló táján megéreztek, az a világháború szörnyű, kézzelfogható valóságában került felszínre. Ma, a második világháború után már aligha van értelmes ember, aki ne tudná, vagy legalább ne sejtene a bajok mélyebb gyökereit.

Kézenfekvő, hogy mindez nem jelentheti a kultúra hasznos voltának tagadását. Bizonyára látják ezt azon nagy államok vezető osztályai, körei is (gondolok itt például az Amerikai Egyesült Államokra), ahol büszkék a fejlődés eredményeire, a tudomány és a szabadság vívmányaira. De ugyanakkor hogyan tudják megmagyarázni maguknak és a tömegeknek, hogy – a civilizáció virágzása mellett – például a képzőművészetek vagy a zeneművészet alkotásai alig lelhetőek fel, legfeljebb import formájában? És bár a szenátus és a Capitolium nevet öntudatosan használják, megpróbálják-e összehasonlítani a náluk uralkodó műveltségi viszonyokat az ókori Athén meg az itáliai renaissance csodálatra méltó eredményeivel? És nem utolsósorban: van-e ezek után bátorságuk állandó, egyenes irányú fejlődésről beszélni?

Ne legyünk azonban egyoldalúak és telhetetlenek. A tudás, az ismeretek széles köre közvetlen, konkrét hasznot ígér: ha valaki otthonában meg tudja javítani a háztartási gépeket, ért a varráshoz, tud segíteni gyermekének a matematikai feladatok megoldásában, ismeri a fontosabb betegségeket és ért a betegápoláshoz, a politikai hírek hallgatása közben földrajzilag is el tudja helyezni az eseményeket, tájékozott a közgazdaságtanban, az nagyjából elmondhatja magáról, hogy nem műveletlen ember. Ez pedig a fél évszázad előtti magyarországi viszonyokhoz képest komoly eredmény. Ha pedig az illetőnek van még ideje és kedve hozzá, válogathat a tömegkommunikációs eszközök nyújtotta lehetőségek között. Időnként még a fékező energiát is be kell kapcsolnia, hogy megfelelő mértékben alkalmazza a nap minden szakában és helyén rázúduló hír- és ismeretanyag szelektálására.

Olyan „hasznos” készséget kell ugyanis kialakítani, amellyel meg lehet különböztetni a fontosat a lényegtelenről, a művelődést a szórakozástól (a maga idejében mindkettőnek meg van a szerepe) az anyagi értéket a szellemitől (hogy egyiket se hanyagolja el), vagyis értékítélettel kell rendelkezni.

Amikor megkérdeztem középiskolai tanulóktól, hogy miben látják a műveltség jelentőségét, a legtöbben az életpályára való felkészítéssel válaszoltak; másodsorban pedig a társaságban való helytállás szempontját említették.

Amit sokan nem szívesen hallanak közülük, az a nevelés (világnézeti, erkölcsi), meg a formaképzés, a gondolkodás tudománya, a szinte felmérhetetlen ismerethalmazban való eligazodás képessége: mit hol kell keresni? Pedig a jó iskola ezeket is nyújtja. Igaz, akadtak zseniális autodidakták (Gorkij, Veres Péter), de a továbbképzés lehetőségétől, a szabad tájékozódástól, ízlésének kifejlesztésétől az sincs elzárva felnőtt korában, aki rendszeres iskoláztatásban részesült.

Még egy elemét szeretném a művelődésnek megemlíteni, amely a „hasznos-csvűkek” szemében talán nélkülözi a közvetlen célszerűséget: ez pedig a szabad idő-

ben, nyugodtan, elmélyülten végzett foglalatosság. Mert végzetes tévedés (egyénre és társadalomra egyaránt) azt hinni, hogy a társadalmi munkamegosztás mai fokán minden embert kielégíthet a szorosan vett foglalkozása. Ha viszont egész egyéniségét kifejlesztheti, akkor kiegyensúlyozódik és munkáját is eredményesebben fogja véggezni. Így válhat valaki sajátos érdeklődése szerint művészzé például a gyufaszálakból való építésnek, a gyakorlati gyermeklélektannak, a színháztörténetnek stb. És akkor valóra válik József Attila kívánsága: „. . . játszani is engedj szép, komoly fiadat!”

KÉPESÍTÉS NÉLKÜLI NEVELŐK

(Párbeszéd a főszerkesztővel:

- Szóval ebbe a rovatba nem szacikket kell írni, hanem oldottabb tőprengést?

- Pontosan erről van szó!

- Akkor lehet tehát valahogyan így indítani a témát, hogy:

„Dr. Scitovszky Béla m. kir. belügyminiszter 1927. évi 160.100/1926. sz. rendeletében 11 feltételhez kötötte azt, hogy valaki engedélyezett prostituált lehessen. Ahhoz viszont, hogy napjainkban valaki képesítés nélküli nevelő lehessen, elegendő 1 (egyetlen) feltétel: legyen érettségije. Lehetőleg!”

- Azért ennyire oldottan mégse! Legyen komolyabb.

- Jó, legyen!

S lett:)

Elfogadott társadalmi gyakorlat, hogy a szakképzettséget igénylő munkakörök betöltéséhez – a Kék Fényben népszerűsített kivételektől eltekintve – valamiféle szakirányú végzettség, diploma, technikus oklevél, szakmunkásbizonyítvány szükséges.

Jogosítvány nélküli vezető autójába, hajójába, repülőgépebe némi szkepszissel ülnénk be – ha egyáltalában beülnénk. Ennél jobban féltjük önmagunkat!

Ölebünk védőoltását nem bízuk kuruzslóra, angol ruhaszövetünket sem kontárra. Ennél jobban féltjük ölebünket, ruhaszövetünket.

Csak gyermekeinket nem féltjük ennyire!

Iskoláinkban az 1970/71-es tanévben több, mint 6000 képesítés nélküli nevelő tanított.

Szaktának tekintjük-e egyáltalában a pedagógusmunkát? Ha igen, akkor miért ez az egyetlen foglalkozás, amit szakképzettség nélkül is lehet nagyüzemi méretekben művelni; ha nem, akkor szükséges-e továbbra is nyitva tartani az óvónő-, tanító- és tanárképző intézményeinket?

Ki mit mond?

A vélemények ellentmondásosak.

Idősebb iskolaigazgató: „A képesítés nélküliek miatt nincs tekintélye a többi pedagógusnak sem.”

Egy másik igazgató: „Egyetlen képesítés nélküli nevelőnk van, de nem cserél-ném el két diplomásért. Ha nem is ő tanít a legjobban pedagógusaink közül, de az biztos, hogy a legnagyobb lelkesedéssel és akarattal ő végzi.”

Tanulmányi felügyelő: „Júniusban, mint érettségi elnök azért buktattam meg c s a k két tárgyból egy jelöltet – mérlegelve nehéz családi körülményeit is –, hogy az ősszel javítózhasson teljes ismétlés és évvesztés nélkül. Októberben újra találkoztunk, de nem a pótérettségén, hanem egy iskolában: többek között azt a két tárgyat is tanította, amiből elbukott.”

Gimnazista, a jó és jeles határán: „Érettségi után elmegyek képesítés nélkül tanítani. Így biztosan bejutok a főiskolára levelezőn. Pénzt is fogok keresni, és férjhez is megyek.”

Gimnáziumi igazgató: „R. egyik legjobb tanítványunk volt. Javaslatunkra vet-ték fel képesítés nélkül tanítani. Később hallottuk, hogy kémia órán majd felrobbant osztályostól, tanulóstól. Egyik legjobb tanítványunk volt. Kémiából is.”

Képesítés nélküli nevelő, jelesen érettségizett: „Harmadik éve dolgozom ezer forintért, vidékre járok ki, tanulok itt-ott kiadott tanulmányi szabadság mellett. Életcélom a tanítás.”

Képesítés nélküli nevelő, . . . érettségizett: „Szeptemberben hallottam egy frissen végzett tanárt: nem vállalta a fizika tanítását, mert ő ahhoz nem ért, ő kémia szakos. Én négy különböző tárgyat tanítok, a többségét ráadásul különböző osztályok anyagából. Még senki sem kérdezte, mennyit szoktam otthon felkészülni. Boldog vagyok, hogy csinálhatom, s nagyon vigyázok arra, hogy tanítványaim is elégedettek legyenek munkámmal.”

Képesítés nélküli pedagógus, talán nem tipikus eset: „A jóisten akar pedagógus lenni! Nyárig valahogyan csak kibírom, akkor meg többet keresek a Balatonon, mint maguk együttvével!”

Egy kis statisztika

1956/57 elején egész Magyarországon ö s s z e s e n 58 – ötvennyolc – képe-sítés nélküli pedagógus tanított, az 1964/65-ös tanévben 6026, s az 1970/71-es tan-évben 3204.

Mielőtt a létszám csökkenő tendenciáján örvendeznénk, másrészt szembeállít-tanánk az írás elején szereplő hatezres számadatot az itt közölt háromezreessel, némi magyarázkodással kell folytatni a töprengést. Közoktatási statisztikánk csak azokat tekinti létező számadatnak, akik kinevezett emberek, akik „státuson vannak”, még akkor is, ha pillanatnyilag éppen nem is tanítanak.

A kinevezettek között valóban csökken a képesítés nélküliek száma, ez azonban nem jelenti az összes képesítés nélküli létszámcsökkenését! Félelmetesen növekszik a szülési és gyermekgondozási szabadságok miatt á t m e n e t i l e g megüresedett nevelői helyek száma (hazánkban jelenleg minden 10 pedagógus között h é t nő.). E helyeken formailag betöltött a státus: a szabadságon lévőt elbocsátani nem sza-bad, helyére kinevezni mást nem lehet – marad megoldásnak a szerződéssel alkal-mazható képesítés nélküli fiatal. Az felvehető év elején, év közben – hiszen munkát

kereső érettségizett fiatal mindig akad –, s nem romlik a bűvös statisztika sem. Csak a helyzet az iskolákban. Statisztikában, papíron a kinevezett nevelő szerepel, gy a k o r l a t i l a g a munkaszerződéses, képesítetlen fiatal tanít.

Részlet a Művelődésügyi Miniszter 1965. decemberi utasításából: „Óvónői, tanítói és általános iskolai tanári munkakörben . . . újabb képzés nélküli személyt alkalmazni n e m s z a b a d . . .”

Részlet a Művelődésügyi Minisztérium r á k ö v e t k e z ő tanévi statisztikai összesítéséből: „Az 1966/67-es tanévben 4596 képzés nélküli nevelő tanított az általános iskolákban.” S az olvasó már tudja, hogy ehhez még hozzá kell adni a statisztikai összesítésben nem szereplő, megközelítően ugyanakkora szerződéses létszámot. Marad tehát hitelesen a hatezres adat.

A megyei lap kulturális rovatának vezetője: „Már eleve nincs arányban a szükséglet és a kibocsájtott pedagógusok létszáma.”

Járásai osztályvezető: „Tizenhat meghirdetett tanítói állásunkra egyetlen pályázó sem akadt. Zömükben egytanerős kisiskolai állások, csaknem minden tanuló fizikai dolgozók gyermeke. Most csukjuk be azokat az iskolákat?”

A mennyiségi gondok után egy kis minőségvizsgálat: Baranya megyében – ahol az aprófalvas településtípus uralma miatt évről évre különösen nagy a diploma nélkül alkalmazott pedagógusok száma – az utóbbi öt évben oklevelet szerzett 271 nevelő érettségi átlaga 4,16 volt, az ugyanitt működő képzés nélkülieké 3,76. Kutatási eredményeink szerint a felsőfokú tanulmányok során 0,5–1,5 az átlagos visszaesés. Tehát a jelenleg itt működő képzés nélküliek várható államvizsga átlaga – már tudniillik azoké a j o b b a k é, akik odáig eljutnak! – nem fogja elérni a középezt sem. S bár nem a bizonyítvány számszerűsége teszi az embert, de . . .

Részlet az MSZMP X. Kongresszusának határozatából: „. . . az azonos típusú iskolák között fokozatosan szűnjenek meg a ma még jelentős szívonalkülönbségek!”

Távlatokban bizonyára elmosódik majd a különbség a felszereléssel jobban illetve rosszabbul ellátott iskolák eredményei között, valamint a tanulók most még közel sem azonos neveltsége és értelmi felkészítettsége között. Jelenleg azonban rendszert éppen a legkisebb falvak osztatlan óvodái, kisiskolái hirdetnek hiába végzett pedagógus után! Az országban 1970-ben az iskolák segélykiáltását 96 álláshely meghirdetésénél már az azonnali feljebbsorolás ígérete erősítette, sok esetben így is hiába. S ha nincs diplomás pedagógus, akkor szükségmegoldásként jöhetnek – sőt jöjjenek, mert valakinek valóban be kell mennie az órákra! – a szakképzetlen pedagógusok! A települések és az iskolák közötti színvonalkülönbségek pedig újabb haladékat kapnak, az önhibájukon kívül hátrányos helyzetű tanulók hátránya pedig tovább halmozódik.

Az UNESCO egyik szervezete a közelmúltban tette közzé 1970-ben lefolytatott nemzetközi vizsgálatának – melyben 19 ország között hazánk és Baranya is részt vett! – eredményeit. Vonatkozó megállapítása: A településviszonyok egyértelműen meghatározzák a tanulói teljesítményeket.

Ki mit csinál?

A Művelődésügyi Miniszter *utasítást ad ki*: „. . . képzés nélkülieket nem szabad alkalmazni az általános iskolák osztatlan alsó és felső tagozatában . . .”

A balsors sújtotta megyék *alkalmaznak*: az aprófalvas Baranyában nagyjából m i n d e n h a r m a d i k képzés nélküli tanító osztatlan, tehát összevont alsós osztályokból álló iskolában tanít, sok esetben teljesen egymagában. Távol a szakmai

segítségtől, szakfelügyelőtől, igazgatótól, nevelőtárstól, könyvtártól, színházról... Az alighogy érettségizett fiatalok meg *tanítanak, nevelnek*, adminisztrálnak, népnevelnek, ízlést formálnak, sportkört vezetnek és ünnepi műsort tanítanak be. Közben oktatnak, oktatnak... betűvetést és olvasást, függvényeket és forradalmakat, gleccsereket és egyszikűeket, szimbolizmust és hátrabukfencet...

Egy széleskörű megyei vizsgálatból kiderült, hogy a pályakezdő tanítók közül minden *t i z e d i k* kapott kisiskolában iskolavezetői megbízatást. Azért nem többen, hogy előbb szerezzenek tapasztalatokat, erősödjék felelősségérzetük, komolyodjanak, érjenek meg a feladatra. S ugyanakkor, s ugyanitt minden *n e g y e d i k* képesítés nélküli tanítót ugyanezzel a feladattal kényszerült megbízni a felsőbbség.

A szükség persze másban is törvényt bont: osztályfőnöknek a legtapasztaltabb tanárokat szokás megbízni. Elvben. Az iskolákban nem mindig. E gyakorlat egyébként valóban indokolt lenne, hiszen a Rendtartás is csaknem két oldalon keresztül sorolja feladataikat. De a pedagógiai valóság kényszerhelyzetében? Baranyában tíz képesítés nélküli tanárból *h a t* osztályfőnöki megbízást is ellát, s temérdek ebből adódó teendőjén túl természetesen tanít is a diplomásokkal azonos óraszámban.

Havi fizetésük átlaga 1100–1300 Ft – a nyári hónapok kivételével, mint ismeretes, mert arra az időre nincs munkaszerződés, nincs fizetés, csupán az irigyelt vakáció, de az viszont amatőr alapon.

„A legfájóbb az volt – mondja egy azóta diplomássá lett tanár –, hogy képesítés nélküli koromban nem kezeltek teljes értékű emberként.”

„Éreztetik velem az oklevél hiányát”, „visszafojtják kezdeményezéseimet” – panaszzolják egy óvodában.

De a többség bizakodó: bízik abban, hogy az új tanév újabb szerződést hoz, s idővel ők is „igazi” pedagógusok lesznek.

Egyébként panaszaiuk zöme nem az anyagiakra, a megterhelő munkára, hanem az egyidejűleg végzett diplomaszerező tanulásra irányul. Persze a túlterhelt főiskolai tanárok háta is libabőrös lesz, ha a levelező oktatás jut az eszükbe...

Ki mit tehetne?

Pedagógiai barkácsolgatással nem lehet új típusú embert nevelni, de ha már *t a r t ó s a n* ilyen magas a diplománélküli nevelők száma, akkor erre *t a r t ó s a n* fel is kellene készülni! A tanuló szempontjából közömbös, hogy őt ki tanítja, de a társadalmi érték szempontjából nem lehet az! A nevelési-oktatási folyamat *m e g i s m é t e l h e t e t l e n* – s most nem a bukásokról van szó! –, s nem lehet akkor kényelmesen elnézni, hogy egyúttal *h e l y r e h o z h a t a t l a n* is legyen!

Társadalmi érdek lenne tehát a megfelelő munkára történő előkészítés, hogy az ne az alkalmazás következménye, hanem előfeltétele legyen. Ezentúl az élet többfajta korlátozás bevezetését, s méginkább a meglévők betartását sürgeti: legalább jórendű érettségit; kötelező előkészítő tanfolyamot; szakmai minimumvizsgát (az ezzel kapcsolatban kiadott megyei segédkönyvet és vizsgarendszert országos elismerés fogadta, mindkettőt átvette több megye); a beosztások köréből az iskolavezetés és az összevont osztályok kizárását; teljes mentesítést az iskolán kívüli társadalmi munka alól; eredményes továbbtanulás esetében valamiféle tanulmányi fizetéskiegészítést, hasonlóan a nappali tagozatosok ösztöndíjrendszeréhez...

Az eddigieknél meggondoltabb alkalmazások után viszont az eddigieknél jobban el kellene ismerni azt a hallatlan energiát igénylő többletmunkát, jobban meg kellene becsülni azokat, akik ezt a j e l e n l e g nélkülözhetetlen segítséget adják oktatási rendszerünknek.

Egyesek azt mondják, hogy a társadalmi rendszerek világversenyét végső soron az iskolarendszerek és az iskolák döntik el.

Mint köztudomású, napjainkban az oktatás és nevelés forradalmát éljük.

Egyidejű reneszánsz és válság, ahogyan mások mondják.

GYURKA MIHÁLYNÉ

A népművészet új mestere

1971. augusztus 19-én a Parlamentben vette át a Népművészet Mestere című kitüntetést, élete egyik legszebb „születésnap ajándékát”. Gyurka Mihályné ugyanis 1920. augusztus 20-án született Moldvában, a Tekucs megyei Gajcsán. Őt élő testvére közül hárman még ma is ott laknak.

Szülei földműveléssel foglalkoztak. A szorgalmas és jóhangú Jankó-családot jól ismerték a faluban. Rindácskára (így becézték leánykorában, a Mária, Marinka névből származtatva) is hamar felfigyeltek. Nem is marad sokáig pártában. Tizenkilenc éves korában férjhez ment az ugyancsak jóhangú és ügyesen furulyázó Gyurka Mihályhoz. Csakhamar megszületett első gyermekük. Boldogságukat a történelmi események azonban megpecsételték. Végleges otthonra csak évek múltán találtak Egyházaskozáron.

Gyurka Mihályné hat gyermek édesanyja. Egy kivételével mind kirepültek már a családi fészekből. Férje két évvel ezelőtt hagyta itt örökre.

Ma Ilonka nevű lányával él, az egykor gyermekzsivajtól hangos egyházaskozári kis házban. Bánatát és örömét most is mint régebben, dalolással enyhíti és fejezi ki. Munka közben csak úgy magának dalolgat, este leányát tanítja az ősi dalok ízére, aki szavai szerint: „hamar felveszi azokat a fejébe”. És ilyenkor fel-felvillan előtte a múlt . . .

– Amikor tizenkét éveske voltam, engem a birkákkal a nagyapám után küldtek. Míg ő szántott, én lebújtam a barázda mellé és elhallgattam az énekjeit. És mikor eldaloltam neki, amiket hallottam, úgy megörült, hogy még sírt is.

– *Melyik dalt éneklé a legszívesebben?*

– A Molnár Annát, a Marinkát és az Ahol én elmegyek-et. A Molnár Annát a nagyapámtól tanultam.

– *Hol, merre énekelt már?*

– A Rádióban, a Televízióban, Kecskeméten, Kaposváron, Kalocsán, Pécsen, Budapestén az Egyetemi Színpadon, és nagyon sokszor itt Kozáron és a járásban, mert tizenöt évig voltam tagja a község kultúrcsoportjának.

Amikor e kis anyag felvétele előtt bekopogtattam az egyházaskozári községi tanács elnökéhez, Marton Istvánhoz, a népi értékek őszinte tisztelőjéhez, és véleményt kértem Gyurka Mihálynéról, ezt mondta:

– Mindene az éneklés. Nincs olyan áldozat, amit meg ne hozna azért, hogy énekelhessen. Olyankor nem ismer fáradtságot.

Igen. Énekes Népművészet Mestere csak az lehet, akinek szép hangja és daltól hevülő, fáradhatatlan szíve van.

Várnai Ferenc

DR. KOMLÓSI SÁNDOR

AZ EÖTVÖS-FÉLE NÉPNEVELÉSI EGYLETEK ALAKÍTÁSÁRA IRÁNYULÓ TÖREKVÉSEK SORSA BARANYÁBAN*

Neveléstörténetírásunk sokat foglalkozott Eötvös törekvéseivel, részletesen ismertette tevékenységét, rendeleteit, bemutatta az országos fórumokon megvívott harcait. De arról szinte alig írt, hogyan fogadták elképzeléseit vidéken, hogyan alakult a helyi állásfoglalás terveivel kapcsolatban, milyen viták lángoltak fel törekvései mellett és ellen, mennyire értették meg, mit tettek megvalósításukért, ill. elgáncsolásukért. A területen való fogadtatás bemutatása, a hatás elemzése egyébként más neveléstörténeti személyiségekkel, törekvésekkel kapcsolatban is komoly adósság.

Jelen tanulmány – Eötvös emlékének kegyelettel áldozván – ezen adósságból igyekszik valamikézt törleszteni, amikor bemutatja a népnevelési egyletek megszervezése körül kialakult baranyai helyzetet.

Eötvös 1848-ban, az elemi oktatásról szóló törvényjavaslat tárgyalásakor mondott beszédében kifejtette: „Én azt hiszem, hogy ha mi jó népnevelést akarunk, úgy a szülőknek a nevelés körébe igen tetemes befolyását kizárnunk nem lehet; nem pedig főképpen azon befolyását, melyet a szülők összessége, a községek, a népiskolákra gyakorolnak.”¹ Ezt a felfogását a kiegyezés után is vallja, s az Uralkodó Esmék önkormányzati elképzeléseihez híven a népoktatást a községek és magánszemélyek bevonásával, a társadalmi közreműködésnek, erőfeszítésnek is fontos szerepet szánva, kívánta megszervezni.²

E társadalmi bázis megteremtése érdekében, mint magánember, felhívást intéz 1867. július 3-án a népnevelési egyletek megszervezésére. „... nem ugyan hivatalos állásomnál fogva, hanem mint a népnevelés ügyével évtizedeken át tüzetesen foglalkozó s azt mindenekfelett szívemen hordozó polgára hazámnak, Méltóságod hazafiúi buzgalmához fordulok, s felkérem, szíveskedjék vidékén és megyéjében egy ily egylet minél előbbi megalakulását eszközölni.”³

* A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, valamint a Pécsi Tanárképző Főiskola rendezésében 1971. dec. 8-án Eötvös József halálának 100 éves évfordulóján tartott tudományos emlékülésen elhangzott előadás részlete.

¹ Eötvös beszéde az elemi oktatásról szóló törvényjavaslat tárgyalásakor 1848. aug. 3. – Közli: Eötvös József Válogatott Pedagógiai Művei (Összeállította Felkai László.) Tankönyvkiadó, Bp. 1957. (továbbiakban: VPM.) 109. l.

² Sötér István: Eötvös József. Bp. 1953. Akad. Kiadó. 374. l.

³ Néptanítók Lapja 1868. 1. sz. (febr. 6.) 6–7. l.

Ebben a felhívásban elismeri, hogy jogosan sürgetik minden oldalról a közoktatás megreformálását. A megoldás mikéntjére vonatkozóan azonban külön véleményen van: „Mindezen sürgetésekben csak egy tévedést látok, s ez azon igen elterjedt meggyőződés: *hogy a kormány* még azon esetben is, ha egész hatalmát s befolyását kizárólag erre fordítaná, *a közoktatás ügyében mindent*, vagy akár csak a legtöbbet tehetne.”⁴ Álláspontjának igazolására a következőképpen érvel: „... nézetem szerint a nevelésnek szabadsága, alkotmányos országban ép oly lényeges, mint a sajtószabadság, ugyanazon okból s ugyanazon feltételek alatt. E szabadság nélkül a polgárok szellemi kifejlődése erőszakosan egy bizonyos irányba szoríttatnék, és ha a kormánynak főfelügyelési jogát senki sem vonhatja is kétségbe . . . de e jog és kötelesség nem terjedhet ki annyira, hogy az egyeseknek, a testületeknek szabadságát e téren korlátolja. . . . Ha van feladat, melynek megoldására az állam minden hatalma elégtelen – *ez a népnevelés*. Oly feladat ez, melyet csak a nép maga oldhat meg . . . A népnek csak magának lehet önmagát művelnie. Egyedül ott fejlődhetik ki életrevaló, önálló, maradandó és emberi polgárisodásra valóban gyümölcsöző műveltség, hol a művelődés szükségének érzete a nemzet lelkületében felébredvén, a polgárok minden osztályainak vállvetett közreműködése által magából az összes nép életéből képződik ki. És ép ezért az állami közhatalom csak segíyezni és gyámolítani képes az egyeseknek és testületeknek ide vonatkozó törekvéseit; mint viszont a kormánynak minden legüdvösebb intézkedései is óhajtott siker nélkül maradnak, ha a társadalom közreműködése által nem támogatatik.”⁵

A felhívólevélben egy kényes kérdést is érint: „Nálunk a népiskolák majdnem kivétel nélkül egyházi és világi (községi) testületek kezében vannak. Ez egyletek pedig ama testületek körén úgyszólván kívül álló magán jellemű társulatok leendőnének. Vajjon ez egyletnek az iskolaügybe avatkozása nem fog-e legalább látszani jogosítatlannak? Azonban a népnevelés végre is az egész nemzet közös érdeke, közös ügye, mely iránt minden egyes polgár jogosítva, sőt kötelezve van érdeklődni. Továbbá a tervrajzból látható, miként az egyletnek nem állhat szándokában sem az iskolának felekezeti jellemét sérteni, sem azok tanrendszerébe erőszakosan avatkozni. Sőt ellenkezőleg oly támogatást nyújtanak, a mely a nevelés minden különböző irányának csak szolgálatot teend.”⁶

Felhívását azzal zárja, hogy reméli, „a nemzet jobbjai pártkülönbőség nélkül ezen ügy előmozdítására velem kezdet fognak.”

Eötvös a felhíváshoz mellékelte a Népnevelési egyletnek általa képzelt tervrajzát, mely szerint „a népnevelés gyámolítására minden vármegyében, óhajtandólag minden ott létező nemzetiség és vallásfelekezet tagjaiból, (ha hol pedig nem sikerülhet, hitfelekezetek szerint) egy társulat alakulna,” s a népnevelést lehetőleg minden irányban emelné és fejlesztené a kisdedódóvásokban, az elemi és polgári iskolákban. A megyei egylet járási bizottságokat választana, majd még tovább tagozódnának 3–4 községből álló kerületekre. Nőkből leányneveléssel és óvodákkal foglalkozó különbizottságok is alakíthatók. A kerületekbe kiküldött tagok havonta meglátogatják az iskolákat, tapasztalataikról a járási bizottságnak jelentést tesznek, javaslatot adnak. Ezek alapján készül minden járás tanügyi állapotáról jelentés a megyei egyleti közgyűlés elé, majd ezek alapján a megye népnevelési viszonyairól, a hiányokról, teendőkről, tapasztalt haladásról alapos jelentést ad az országos nagygyűlésnek. Eötvös tervezete lehetségesnek tartja, hogy a megyei közgyűlés, ill. elnöke közvet-

⁴ Somogy c. lap 1867. aug. 6. II. évf. 32. sz.

⁵ Pécsi Lapok c. lap 1867. aug. 18. (41. sz.) 161. l. (Csatary): Községi állapotok VI.

⁶ Somogy c. lap 1867. aug. 6. II. évf. 32. sz.

lenül levelezésbe lépjen a minisztériummal, s különösen sürgős orvoslást igénylő fontosabb bajokról azt gyorsan értesítse. Az egyet konkrét teendőit 6 pontban sorolja fel a tervezet: elkészíti a népnevelés megyebeli állapotának minél kimerítőbb s hitelesebb statisztikai összeállítását; új elemi iskolák, óvodák, polgári iskolák felállítását szorgalmazza; a gyermekek iskolabajárását ellenőrzi, s a szegény tanulókat segélyezi; az iskolák tanszerekkel való felszereltségét ellenőrzi, szükség esetén anyagiilag segít e téren; gyermekkönyvtárakat létesít az iskolákban; általában a népnevelésben mutatkozó hiányokat felderíti, azokon lehetőleg saját erőből segít, ill. segítségre felsőbb szerveket felhív.⁷

Eötvös a népnevelési egyletek által fejleszteni akarta a nemzet öntevékenységét a közoktatásban való aktivitással, fokozott érdeklődést igyekezett kelteni a népnevelés iránt, széles társadalmi rétegeket kívánt bevonni a tanügy problémáinak megoldásába, s nem utolsó sorban társadalmi úton szerette volna a népnevelés anyagi helyzetét előbbre mozdítani.⁸

Eötvös felhívásáról Baranyában először a Pécsi Lapok 1867. aug. 18-i száma ad hírt a „Községi állapotokról” közölt cikksorozat 6. folytatásában. A cikkek írója, Csatafy, a népnevelés ügyéről írván, tér ki a népnevelési egyletek alakítására. Szerinte az egyletek segédkezet nyújtanak, de soha ne legyen oly befolyásuk, mely intézkedni akar, hanem „mindenkor mint nemesen segélyző iskola- és nevelésbarát, mondjuk jótevő, ki nem maga kutatja a hiányokat, . . . hanem az illető helyről bejelentett hiányok és fogyatkozások orvosául lép föl!”⁹

Eötvös felhívólevelét báró Liphay Béla baranya megyei főispánnak is megküldte, de ez csak 3 hónap múlva, okt. 9-én került a megyei közgyűlés elé. A közgyűlés a felhívás felolvasása után „a nemes Báró úrnak e levélben a »népnevelési egyletek« iránt kifejtett nézeteit és javaslatait elvben pártolni és elfogadni határozta”. És „a közölt tervrajzban foglalt szabályok, nézetek és javaslatok tüzetesb megvitatására, azoknak a helyi viszonyokhoz képesti gyakorlati alkalmazására, valamint e fontos kérdés tárgyában általában adandó kimerítő véleményezésre egy minden hitfelekezetet kellően képviselő nagyobb számú választmány rendeltetett kiküldetni.”¹⁰ A következő két napon megválasztottak egy 72 tagból álló választmányt, melyben 35 lelkész, 11 pedagógus és 26 különböző polgári foglalkozású (főszolgabíró, főjegyzők, főügyész, tanácsos, mérnök, haszonbérli stb.) volt.¹¹

A közgyűlési jegyzőkönyv nem rögzítette a vita részleteit, azonban a Pécsi Napló riportérének beszámolójából^{11a} látszik, hogy nem volt olyan egységes a vélemény a népnevelési egylet pártolása terén. Troll kanonok kifejtette, hogy a nevelésügy a hitfelekezetek természetes joga lévén, előbb meg kellene hallgatni azokat, mielőtt a dolog érdemi eldöntésébe bocsátkozna a közgyűlés. Miltényi uradalmi főtitst megnyugtatja az egyházakat, hogy a tervezet nyomán egyáltalán nem akarják kivenni a kezükből a nevelésügyet, de az észjog törvénye erkölcsi „tökélyedést” parancsol s így a nevelés ügyéhez mindenkinek jogában áll hozzászólni. A tervezet a népnevelésben fölmerült bajokat, amelyek valóban léteznek, kívánja orvosolni, s ő ezt helyesli, szerinte ezt a megyének támogatnia kell. Ribíánszky bizottság kiküldését kéri, hogy a tervezet életbeléptetésére kapjanak javaslatot. Kardos ajánlja, hogy a megye által 1861-ben készített rendszabályaival kellene ezt a tervezetet össze-

⁷ Néptanítók Lapja 1868. 2. sz. (febr. 13.) 21–22. l.

⁸ VPM. Felkai László: Eötvös József művelődéspolitikai munkássága 32. l.

⁹ Pécsi Lapok c. lap 1867. aug. 29. (44. sz.) 173. l.

¹⁰ Baranyamegyei Levéltár (BaML) Közgyűlési jegyzőkönyvek 1222/1867 kgy. sz.

¹¹ BaML 1225/1867. kgy. sz. és 1232/1867. kgy. sz.

^{11a} Pécsi Lapok 1867. 57. sz. okt. 13.

kapcsolni. Elvileg fogadják el és küldjenek ki bizottságot. Baán kanonok kifejti, hogy az egyház részéről soha nem gördítettek akadályt a világi elemeknek a tan- és nevelésügybe való befolyása ellen, most is tárt karokkal várják őket. A katolikus lapok fel is hívták a világiakat, hogy az egyházzal karöltve haladjanak e téren. Mégis úgy érzi, hogy a felekezeteiket, azok vezetőit nem lehet mellőzni, s ezért a megyéspüspököt e bizottságba javasolja. Helyesli, hogy Eötvös tervezete a meglévő hiányok, leginkább anyagi hiányok kipuhatólását sürgeti. Szilárd főispán nézete szerint a népnevelési egyletek egyelőre fognak működni. Az elnöklő főispán nézete szerint alig kivihető, hogy az egyházak vezetői együttesen működjenek. Szerinte a tervezet nem azt akarja, hogy általánosságban neveljünk, hanem inkább azt, hogy érdekelttség ébresztessék a népnevelés ügye iránt, vagyis, hogy akik eddig el voltunk szoktatva ezen ügyről gondoskodni, ezentúl magunk gondoskodjunk és ne a kormányra bizzuk azt, mely csak irányadónk akar lenni. Ivsics plébános szerint a tervezet célszerűtlen félrendszabály, nem elfogadható. Különösnek tartja, hogy amit a magas kormány nem képes megoldani, azt a népnevelési egyletek oldják meg. Nézete szerint e kérdést csakis a kormány oldhatja meg és senki más. Ezért nem tud a népnevelési egyletekért lelkesedni. Fölterjesztést javasol, hogy a népoktatás ügyében kimerítő és erélyes törvény alkottassék. Kovács ref. lelkész Eötvös tervezetét üdvösnek tartja. Más álláspontot kellene a tervezettel szemben elfoglalnia, ha az hivatalos oldalról indul ki, mert egyháza mindig féltékeny volt autonómiájára, de miután nem a miniszter, hanem egy kiváló tan- és nevelésbarát hívta föl a megyét, ő is helyesli e nemes törekvést. E vita után küldték ki a nagylétszámú bizottságot, hogy készítsenek javaslatot a tervezet legcélszerűbb megvalósítására.

Már ezen az első vitán kirajzolódtak az ellentétes nézetek: a klérus eddigi előjogait biztosítani akarja bizonyos csoport, a változott körülmények közt is a régi „megyei” elképzeléseket igyekeznek továbbvinni egyesek, a társadalmi segítséget nem a tankötelezettség törvényes rendezésének támogatásaként fogják fel mások, hanem azt félretéve azt hiszik, hogy a kormány ezzel akarja helyettesíteni a törvényes rendezést. Több szkeptikus megnyilatkozás szintén arról tanúskodik, hogy nem voltak képesek Eötvös elképzelését megérteni. Csupán néhány hozzászóló támogatta szívből e tervet. Egyáltalán nem mutatkozott az Eötvös által várt „a polgárok minden osztályainak vállvetett közreműködése”. Pedig itt még csak az uralkodó osztályok képviselői nyilvánították véleményüket.

A Pécsen ebben az időben megjelenő Kalauz c. szakközlöny a tanügy és népnevelés barátai számára, melynek jelszava: „A kath. magyar tanügy és tevékeny munkásai javáért tenni s küzdeni!”, okt. 29-én kemény szavakkal ostromozza a népnevelési egyletek szervezése körül tapasztalható lassúságot: „maga azon tény, hogy július 3-a óta, – tehát két hó alatt – a dolog oly sürgős volta mellett – . . . még mind-ekkoráig egyetlen népnevelési egylet sem alakult, . . . e szent ügy iránt épen oly hideg, közömbös részvétlenség uralg most, mint uralgott évtizedeken, sőt századokon át mindig.” Elítéli a debreceni kálvinista superintendentiát, amiért „eme, csak is a nép boldogságát szíveiken hordozó és érette áldozni is kész honfiakhoz intézett javaslatot, mint nem kivihetőt, nem célszerűt, nem is kívánatos, ridegen elveti”.¹²

A következő számban közli a pécsi püspök „irányszabályát” a tervezett népnevelési egyletek alakításában a pécsi egyházmegye papsága számára. Buzdít arra, hogy minden plébániában bizalommal karolják föl az alakítandó egyleteket, mert azoknak célszerű létesítéséből és sikeres működéséből nagy haszon háramlik az egy-

¹² Kalauz. Szakközlöny a tanügy és népnevelés barátai számára c. folyóirat, Pécs, 1867. okt. 29. IV. évf. 1. sz. Rubus: Egyesüljünk (s. l.).

háza és a házára. „Ezen egyetek alatt csak katolikus egyetek értendők: tehát csupán kath. papokból és kath. világiakból alkotandók: mert valamint a különböző hitfelekezetek nem engednék meg, hogy az ő iskolai ügyeikbe katolikusok folyjanak be: úgy mi is jogosan kívánhatjuk, hogy egyeteink csupán katolikusokból alakuljanak.” Végül még egy megszorítás: „azok, kik ezen ügyben megyei vagy más gyűlésekre megjelennek: iparkodjanak a jelenlevőket ezen iránynak megnyerni; ha azonban e törekvésök óhajtott siker nélkül maradna, és az egyetek vallásra való tekintet nélkül, azaz vegyes vallásúakból alakíttatnának: ezen esetben tartózkodjanak minden befolyástól és azokban részt ne vegyenek.”¹³

A Kalauz továbbra is napirenden tartja a kérdést, s nov. közepén az egyik cikk megállapítja, hogy a nép igen szegény, nincs pénze ruhára, tankönyvre, tanszerre. Javasolja, hogy minden családapa, kinek iskolába járó gyermekei vannak, mind-egyikért hetenként két krajcárt fizetne, ez az évi 96 krajcár nem sok, de elég lenne könyvre, taneszközökre.¹⁴

Ezzel az állásfoglalással tkp. már félig megtorpedózta a klérus a Baranya megyei népnevelési egyet megalakítását. Ugyanakkor a Kalauz, mint már a pécsi egyházmegye hivatalos közlönye (14.), újabb bírálatot közöl a szervezés körüli késedelem miatt: „... ötödik hónapja tanakodnak róla, hogyan kellene ez egyeteket alakítani, mi lenne azok teendője? Sok helyütt a megyei bizottmányokban is fényes határozatokat hoztak rá, az indítványozó bárónak cifra üdvözlöketek küldtek, de még nem olvasám, hogy valahol egy ily egyet megkezde volna működését... akik oly meleg szavakkal felkarolták, miért nem váltják be szavaikat tettekkel? Avagy mindez ismét csak gyümölcstelen dictiózás, eredménytelenül ellobbanó szalmatűz volt?”¹⁵

A Néptanoda c., az 1867-ben alakult liberális Pécsi Tanítóegyletnek ekkor indult közlönyében szóvá teszi Jakab tanító, hogy a megyei népnevelési egyet megalakítására alakított bizottságban 15–20 ügyvéd, kb 30 pap van, de csak 3 tanító, tehát minden érdek jobban van képviselve, mint a pedagógusoké.¹⁶ A bíráló tanító számadatai nem pontosak ugyan, de abban igaza van, hogy a bizottságban túlságosan kevés a pedagógus, és azt is hozzátehetjük, hogy a bizottságban a papok és világiak arányszáma egyenlő.

A sok sürgetés után végre 1867. dec. közepén összeült a megyei előkészítő bizottság, amelyben ismét jelentkeztek a különböző nézetek. Fesztl kanonok üdvözlő a népnevelési egyetek nagyszerű eszméjét, s mivel a népnevelés „confessionális” jellegű, az egyeteknek is ilyen jellegűeknek kell lenniök. Ebben az esetben óhajta megszervezésüket. Plitzer esperes plébános szintén a vallásos nevelésért emel szót, s az egyetek hitfelekezetek szerinti alakítását pártolja. Gózon ügyvéd szerint nem lesz célravezető az egyet, mert nálunk a felekezetek nem fognak társulni, mint Amerikában. Ő azt ajánlja, hogy az egyetek külső ügyekkel foglalkozzanak, s ne belső iskolai problémákkal.¹⁷ Reöck uradalmi ügyész szerint a kormányrendeletet lelkiismeretesen teljesíteni kell és az iskolaügyet társadalmilag is fel kell karolni. Petrovics főgimn. tanár szerint furcsa lenne, ha éppen az a bizottság mondaná ki, hogy nincs szükség ilyen egyetre, amelyiket azért küldtek ki, hogy a megszervezés módjára javaslatot tegyen. Felhívja a figyelmet arra is, hogy ne az 1861-es terv felújításán igyekezzen a bizottság, hanem a népnevelési egyetek életrekeltésén. Nagy Antal

¹³ Kalauz 1867. nov. 5. IV. évf. 2. sz. 27. l.

¹⁴ Kalauz 1867. okt. 29. IV. évf. 1. sz. 14. l.

¹⁵ Kalauz 1867. nov. 26. IV. évf. 5. sz. 77. l.

¹⁶ Néptanoda. A Pécsi Tanítóegylet Közlönye. 1867. I. évf. 2. sz. (dec.) 31. l.

¹⁷ Pécsi Lapok 1867. dec. 26. 78. sz. 309. l.

ref. lelkész azt javasolja, hogy vallásfelekezetre és nemzetiségre való tekintet nélküli, tehát közös legyen az egylet. Miltényi igyekszik az ellentéteket úgy áthidalni, hogy az iskolák szellemi ügyét és anyagi ügyeit válasszák ketté. Kovács lelkész megkérdi: ha van megyei tanügyi bizottság, kell-e egylet? Haffner ev. lelkész szkeptikus az egylettel szemben.¹⁸

Ilyen előzmények után terjesztette a bizottság a megyei közgyűlés elé jelentését. Ebben megállapítják, hogy „nem tehetik már kérdés tárgyává, alakuljanak-e „népnevelési egyletek”, miután a közgyűlés a kérdés felett már határozott”. Az egylet alakításának módozatait illetően a szétágazó nézetek abban egyesültek, hogy a megye kétségtelen felügyeleti jogát a közoktatásban akként gyakorolja, hogy a hatósági befolyás által az egyesek és társulatok tevékenysége is lendületet és biztosítékot nyerhessen. Ezért ajánlja, hogy egy „felekezetség nélküli” megyei tanügyi bizottságot nevezzenek ki, s az módosítsa a szükségnek megfelelően az 1861-es megyei ideiglenes közoktatási rendszabályokat, továbbá hívja fel az egyházakat, meg a járási főszolgabírákat népnevelési egyletek alakítására, a megalakult egyletek működését pedig a tanügyi bizottság a megyét illető teljes jog- és kötelezettségi körrel támogassa. Végül az iskolába járást gátló magánlegeltetés eltiltását kéri. A közgyűlés vita után elfogadta a javaslatot azzal a kiegészítéssel, hogy a tanügyi bizottságba ismert szakférfiak is bevettessenek.¹⁹ A 43 tagú megyei központi tanügyi bizottságban 17 különböző felekezetű pap, 18 világi foglalkozású személy (földbirtokos, uradalmi tiszt, ügyész, főszolgabíró, ügyvéd, mérnök) és 8 pedagógus került.²⁰ A szakemberek aránya ismét a legalacsonyabb.

Közben a magyar katolikus püspöki kar tanácskozásán kidolgoztak egy alapszabálymintát a Kath. Népnevelési Egyletek számára, s ezt a pécsi Kalauz teljes terjedelmében közölte.²¹ Eszerint minden plébánián alakítandó felekezeti alapon egylet, szem előtt tartva, hogy tevékenysége a főnálló tanhatóság mellett a segítség, a néptanodák kath. szellemének saját körén belüli megőrzése, alkalmas eszközökkel ráhatás a gyermeke taníttatásában hanyag szülőkre, könyvtárfelállítás és -gyarapítás, helyes statisztikai adatok megszerzése, a tanító tekintélyének emelése, a szülők és tanítók közt netalán fölmerülő viszály kiegyenlítése, az iskola és élet közt jótékony viszony létrehozása. Szerepel még a feladatok között az árva, továbbá a kitűnő tehetségű gyermekek segélyezése, a tanítók és özvegyeik nyugdíjjal ellátása, az iskolai felszerelés hiányainak pótlása, a szünidők célszerű beosztása, a helyes nevelés és iskolai fegyelem kialakításában, a hivatásának meg nem felelő tanító szabályszerű elmozdításában részvétel, az iskolalátogatásnak és tanítási idő pontos megtartásának, a tantervek, tantermek, tanítói lakások elegendő voltának ellenőrzése stb. Az alapszabály a végén még egyszer aláhúzza: „Magától értetlik, hogy mind e tekintetben az egylet csak segélyzőleg, alárendelten működik”. Szó sincs arról, hogy ezen plébániái egyletek megyénként, vagy országosan is összejönnének, s nagyobb perspektívában is hallatnák szavukat. Az az ember benyomása e sok feladat felsorolása után, hogy a kevesebb lényegesen több volna. Ebben az Eötvös 6 súlyponti feladatával szemben húsznál több részletezett feladat van felsorolva, s így elvész a lényeg: alapos helyzetfelmérés, új iskolák szervezésének előmozdítása (ez egyáltalán nem is szerepel feladatként), az iskolalátogatás elősegítése, az iskolai felszerelések pótlása, gyermekkönyvtárak létesítése. Eötvös a népoktatás társadalmi segítésének leglényegesebb feladatait emelte ki, a püspöki tanácskozás alapszabály-mintája pedig éppen a

¹⁸ Pécsi Lapok 1867. dec. 29. 79. sz. 313. l.

¹⁹ BaML 58/1868. kgy. sz.

²⁰ BaML 60/1868. kgy. sz. és 79/1868. kgy. sz.

²¹ Kalauz 1867. dec. 17. IV. évf. 8. sz. 113–115. l.

fontossági sorrendet mosta el, s keverte össze a leglényegesebbeket a kevésbé lényegesekkel, a társadalmi feladatokat a tanügyigazgatási feladatokkal.

Az első népnevelési egylet Baranya megyében ezen alapszabály szerint alakult meg Németbolyban Kath. és magyar Népnevelési Egylet néven. 1868. július 3-án terjeszti fel a megye a VKM-be a németbolyi alapszabályt jóváhagyásra, melyre a válasz Eötvös sajátkezü aláírásával 1869. márc. 9-én kelt. A válasz észrevételeket tesz több ponttal kapcsolatban. Pl. az alapszabály lehetővé teszi, hogy a plébániához tartozó helységek hívei is egyleti tagok lehessenek, de ezek csak a közöltségek levonása után tarthatnának igényt segélyezésre a befizetett összegből. Ezt a miniszteri leirat „az anyaközség szűkkeblűsége”-ként helyteleníti. Kifogásolja azt is, hogy „a tagok jogairól említés nem tétetik” (megjegyzem, ilyen pont a püspökök által kidolgozott mintában sem volt) s kiegészítésül fel kívánja vétenni: „minden rendes tagnak joga van a) a közgyűlésben indítványt tenni az egylet és népnevelés érdekében, b) a közgyűlésbe vendéget vezetni az elnöknél teendő előleges bejelentés mellett, c) a közgyűléseken előadásokat tartani a nevelésügyet érdeklőleg, a vitatkozásban és szavazatban résztvenni.” A könyvtár felállításával kapcsolatban a miniszteri leirat könyvtáros választását és teendőinek meghatározását is szükségesnek tartja. Három további észrevétel a közgyűlés határozatképességének, ill. a szavazatok arányának kérdésével, végül egy az egylet feloszlata feltételével foglalkozik.²²

Az átdolgozott alapszabályokat 1869. szept. 15-én terjesztik fel ismét a VKM-hez.²³ A bolyiak azonban nem győzik visszavárni a jóváhagyott alapszabályt és sűrgetik okt. 8-án kelt levelükben: „A Német-Bollyi iskola ügy, mióta a közös és felekezeti iskolának eszméje megpendítettett, oly zavart helyzetbe jutott, melyet tkp. itt kevés sorokban leírni alig volnék képes. Miután e zavart eloszlatni, vagy legalább a fejlődést előmozdítani a „Népnevelési Egylet”-nek hivatása, a mely N. Bolyban már múlt évben megalakulván nevezetes számú tagokkal dicsekszik. Ez azonban csak azért nem folyhat be az ügy tisztázásába, mivel alapszabályait . . . mai napig sem kapta megerősítve vissza – noha ezek f. évi május 27-én már felküldettek.”²⁴ Közben azonban megérkezett a jóváhagyott alapszabály, amely lényegében a püspöki tanácskozás mintáját követi. Eltérést jelent viszont az a pont, mely kimondja: „Miután Németbolly lakossága magyarosodni óhajt, főcélja leend az iskolákban a magyar nyelv előmozdítása.” Éppen ezért igyekszik „a néptanoda katolikus és nemzeti szellemének saját körén belüli megőrzésére”.

Eötvös elgondolását polgári oldalról is bírálták megyénkben. Dietrich Ignác ügyvéd, az Irányi-párt exponense, később képviselő, a Néptanoda hasábjain két folytatásban fejtegette ki véleményét a Népnevelési Egyletekről. Szerinte azért nem alakultak fél év alatt ilyen egyletek, mert nincs kellő lelkesedés. De nem is lehet, hiszen a gyermekiskolákra vonatkozó tervezetből a nép nem tudja meglátni azt a nagyszerű lelkesítő célt, amelyet Eötvös kitűzött: „amidőn egy egész országot, férfit és nőt egyaránt talpra szólít: nem kicsinyes iskolai, hanem azon túli nagyszerű céljai lehetnek, bizonyosan a nép érdekében. Igenis föl kell tennünk, hogy b. Eötvösnek oly céljai vannak, melyek elérése végett oly erők és eszközök kívántatnak, melyekkel a miniszter, a kormányhatalom nem rendelkezhetik.” Dietrich szerint az egylet teendőiként kitűzött feladatok (statisztikai helyzetkép, új iskolák felállítása, iskolalátogatás szorgalmazása, iskolák felszerelése stb.) oly apró dolgok, hogy azokat egy miniszteri rendelettel a végrehajtó közegek közreműködése által sokkal gyorsabban,

²² BaML 498/1869. kgy. sz.

²³ BaML 1551/1869. kgy. sz.

²⁴ BaML 1880/1869. kgy. sz.

biztosabban, kevesebb munkával és költséggel véghez lehetne vinni. Ha csak ezekre valók lennének az egyletek, akkor kár volna az egész ország népét fárasztani oly munkával, amit néhány szakemberrel jobb eredménnyel meg lehet oldani.²⁵ Szerinte nagyobb súlyt kellene fektetni az erkölcsi nevelésre, s nem kellene megelégedni az iskolai neveléssel, hanem a népnevelést az iskolán túl is folytatni kellene, legalábbis az iskolai nevelés eredményeit a romlástól megoltalmazni. Erre való intézmény lenne szerinte a Népnevelési Egylet. Úgy érzi, hogy Eötvös nem említi ugyan ezen népnevelési célt tervezetében, de mintha figyelmeztetni akarna erre, amikor azt ajánlja: „Általában az egylet teendője lenne az itt elősoroltakon kívül is a népnevelés terén minden hiányokat felkeresni.” Azzal zárja eszmefuttatását, hogy ezzel nem akarja elejteni a kisebb iskolai célokat, s nemcsak nincs ellene ezen egyletek alakításának, hanem üdvözli azokat, akik egész lelkesedéssel fölkarolják.²⁶ Ezek a befejező szavak nagyon szépek, mégis Dietrich gondolatmenete eltávolít Eötvös eredeti céljától: társadalmi bázist, társadalmi érdekeltséget és aktív részvételt biztosítani a népoktatásnak. Éppen ezért illette kritikával a pécsi ügyvéd állásfoglalását Eötvös munkatársa, a Néptanítók Lapja szerkesztője.²⁷

Baranya megye központi tanügyi bizottságja 1868. márc. 2-án ülést tartott a népnevelési egyletek ügyében, s elkészítette az alapszabálytervet. Eszerint az egylet célja a népnevelést a megye egész területén, minden vallásfelekezetűeknél egyaránt előmozdítani és fejleszteni. Kiterjeszti működését a nyilvános és magán fiú- és leánynevelő intézetekre, a vasárnapi és esti iskolákra, a legényegyletekre. Az önkéntes társuláson alapuló egylet nem avatkozhat az illető egyházi és világi hatóságok jogai ba, tehát közvetlen felügyeleti és intézkedési jogot nem gyakorol. Kiterjeszti figyelmét a népnevelés 3 fő tényezőjére: az iskolákra, a tanítókra és tanoncokra. Az iskolákra vonatkozóan a létesítés, a felszerelés, épületkarbantartás a főgondja. A tanítókra vonatkozóan „szorgalmazni fogja az egylet az illető hatóságoknál, hogy a tanítói és segédtanítói állomások betöltésénél csak alkalmas, jól rendezett képezdék bizonyítványával ellátott és feddhetetlen erkölcsű gyének alkalmaztassanak, az érdemtelen tanítók állomásaikról elmozdítottassanak, a hanyagok silányabb, a kitűnők jobb állomásokra tétessenek . . . az egylet mindezt az illető egyházi és világi hatóságok útján fogja szorgalmazni.” A tanítók fizetésére, választására vonatkozó pontok mellett a továbbképzés érdekében ajánlja kerületi tanácskozások tartását, tanító-egyletek alakítását, könyvtár létesítését. A tanulókra vonatkozóan az iskolalátogatás ellenőrzését, a magánlegeltetés eltiltását, a szegény gyermekek segélyezését tervezi.²⁸

A fenti tervezet egyik pontja ellen („az érdemtelen tanítók állomásaikról elmozdítottassanak, a hanyagok silányabb, a kitűnők jobb állomásokra tétessenek”) fel-emelték szavukat a tanítók a Néptanoda c. lapban. Azzal érvel az észrevétel írója, hogy Eötvös tervezetében a tanítókra vonatkozólag az illetmények pontos kiszolgáltatásáról van szó, a kvalifikációt az iskolai törvényeknek tartván fön. Ezzel a ponttal a népnevelési egylet által pressziót gyakorolhatnának a tanítókra: nem lenne szabad önálló véleményének lennie, mert ha az egylettel esetleg ellenkező nézetem lenne, könnyen a hanyagok csoportjába sorolhatják. Így a hajlongóknak, a csúszómászók seregének nyílik tér a kitűnők jobb állására. Hivatkozik arra is, hogy az országban eddig megalakult 16-nál több népnevelési egylet alapszabályai közül egyikben sem talált hasonló kitétel. Úgy látszik, a többi egylet szervezői mind jobban megértették Eötvös szándékát. Ha ez a § megmarad, akkor az a tanító, aki a szabadság,

²⁵ Dietrich Ignác dr.: Népnevelési-Egyletek. – Néptanoda 1868. febr. I. évf. 5. sz. 65–68. l.

²⁶ Dietrich Ignác dr.: Népnevelési-Egyletek. – Néptanoda 1868. ápr. I. évf. 9. sz. 121–127. l.

²⁷ Környei: A „Népnevelési egyletek”-ről. – Néptanítók Lapja 1868. 7. sz. (márc. 19.) 98. l.

²⁸ Néptanoda 1868. jún. I. évf. 14. sz. 206–210. l. és 1968. júl. I. évf. 15. sz. 230–31.

egyenlőség, testvériség hazai törvényeinket komolyan veszi s ennek megfelelően működik, az ellenvéleménye miatt üldöztetni fog. Úgy javasolja módosítani e pontot, hogy az egylet főfeladatául tűzi ki a tanító tekintélyét a nép előtt emelni, minden illetlen támadás ellen megóvni, nehéz és fáradságos kötelessége teljesítésében támogatni, hogy háborítatlanul hivatásának élhessen.²⁹

A megyei egylet szervezésének munkája, ha késve is, de megindult: az alapszabályok, a felhívás és a gyűjtőívek szétküldése megtörtént.³⁰ Végre 1868. július 7-én a megyeház nagytermében összeült az alakuló közgyűlés.³¹ Ivsics plébános hozzászólásában csodálkozik, hogy Eötvös, az oly bölcs férfiú . . . nem látta azt be előbb, hogy az ily egyletekkel . . . célt nem érhet. A jó népnevelés kellékeiről, az iskoláztatás kényszeréről, a tanítók kellő kiképeztetéséről, nyomorult fizetésük megjavításáról, az iskolák kellő számbani felállításáról az általa előterjesztett törvényjavaslat gondoskodik, ezért ő ezen egylet, de általában minden hasonló egylet megszervezését is fölöslegesnek tartja. Javasolja, hogy ezen népnevelési egylet ne is alakuljon meg. Garay ny. plébános az egylet mellett szólt. Petrovich főgimnáziumi tanár szerint már nem vita tárgya, hogy alakuljon-e egylet vagy sem, természetesen csak azokból, akik ebben résztvenni akarnak. Az a véleménye, hogy az előterjesztett törvényjavaslat nem tette szükségtelemmé az ilyen egyleteket. Csáky és Szombathy szintén mellette szóltak. Frank megyei főügyész az iskolai törvények megalkotásáig elhalasztani javasolja az alakulást. Szili főbíró szerint különösen azért szükséges az egylet, hogy így ellenőrizni lehessen a tanítót kötelessége teljesítésében, beszédét azonban a kitört nagy zaj miatt félbe kellett szakítania. Angyal Pál szerint az egylet alkalmas arra, hogy a szülők befolyhassanak a népnevelésügybe. A vita végül is azzal zárult, hogy egy 24 tagú bizottságot választottak, amely az alapszabályokat újból és tekintettel az előterjesztett iskolai törvényekre, valamint az Eötvös küldte alapszabályokra átdolgozza, melyet a közgyűlés megvitát és végleg megalakul az egylet.

Ez a bizottság 1869. jan. 7-én össze is ült, ki is dolgozta az alapszabályt,³² melyet az alakuló közgyűlés elfogadott, de még 1870 végén is az alapszabályok módosításával bajlódnak.³³ Így a Baranya megyei Népnevelési Egylet még meg sem alakult, amikor már be is fejezte létét.

Baranya megyében tehát nem sikerült mozgalmat csinálni a népnevelési egyletek által a népoktatás társadalmi támogatására.

²⁹ Néptanoda 1868. júl. I. évf. 15. sz. 227–230. l.

³⁰ Néptanoda 1868. jún. I. évf. 14. sz. 200. l.

³¹ Néptanoda 1868. aug. I. évf. 17. sz. 260. 261. l.

³² Néptanoda 1869. febr. II. évf. 5. sz. 79. l.

³³ BaML 1747/1870. kgy. sz.

AZ EGYIK LEGRÉGIBB MAGYAR NYELVŰ ÚJSÁG 45 PÉLDÁNYA SOMOGYVISZLÓN

A Baranya Megyei Tanács Szigetvári Járási Hivatalának dolgozója, *Rémes* János 1971. november hónap első napjaiban nagytakarítást végzett édesapja somogyviszlói házában padlásán. A sok limlom között egy vastag, borítólapp nélküli könyv akadt a kezébe. Lefújta róla a port, és több helyen beleolvasott. A mai szem számára szokatlan typográfia, a szavak furcsa helyesírása, de még inkább a régiesen fogalmazott mondatok felkeltették kíváncsiságát. Érdeklődött édesapjánál a könyv eredete felől. Az idős Rémes bácsi, aki a helyi tsz erdészeként még mindig dolgozik, elmondotta, hogy a könyv anyai nagyapjának volt kedves olvasmánya, gyakran látta a kezében. Nem is egy, hanem két kötete volt ennek a könyvnek. Az ő kisgyerek korában még megvolt a kettő. Most azonban már hiába keresték a második kötetet, nem került elő.

A Rémes család ősei mind Somogyviszlón laktak, a falu életében jelentős szerepet játszottak. Nem egy közülük a községi bírói tisztséget is viselte. Mint írógató, olvasó emberek, a falu határán túl is tekintélyt szereztek maguknak. Valószínű, hogy a most megtalált újságnak is valamelyik ősük az előfizetője volt. Az újságfüzeteket gondosan bekötötte, és így könyv formájában öröklődött nemzedékről nemzedékre.

A könyvet a megtaláló átadta a Szigetvári Várbaráti Kör elnökének. Rövid vizsgálódás után kiderült, hogy az egyik első magyar nyelvű újságnak, a „HADI ÉS MÁS NEVEZETES TÖRTÉNETEK”-nek (a további „BÉCSI MAGYAR HÍRMONDÓ”-nak) gondosan összefűzött 45 példánya került elő. A folytatólagosan számozott újságfüzetek 760 oldalon az 1790. július 1-től 1790. december 17-ig Magyarországon és Európa más országaiban történt eseményekről tudósították az akkori újságolvasó közönséget.

Amint ismeretes, a magyar sajtó történetében az első újságot II. Rákóczi Ferenc adatta ki „Mercurius Veridicus ex Hungaria” címmel latin nyelven. Benne a külföldi közönséget tájékoztatta a szabadságharc eseményeiről. A lap 1710-ben megszűnt. Örökébe a „Nova Posoniensia” és az „Ephemerides Vindobonensis” ugyancsak latin nyelvű újságok léptek.

Mária Terézia 1777-ben kiadott oktatásügyi törvénye, a Ratio Educationis a magyar sajtó fejlődésére is ösztönző hatással volt. Ez a törvény ugyanis előírta az iskolai újságolvasást mint rendkívüli tantárgyat. A gyorsan szaporodó német nyelvű újságok után 1780. január 1-én jelent meg a legelső magyar nyelvű újság Ráth Mátyás szerkesztésében „Magyar Hírmondó” címmel. Mindössze 320 előfizetője volt. A második magyar nyelvű újságot, a „MAGYAR KURIR”-t, Szacsvey Sándor indította

meg 1786-ban. Ez után következett a „HADI ÉS MÁS NEVEZETES TÖRTÉNETEK” című újság, amelyet Bécsben nyomtak. Szerkesztői Görög Demeter, a Habsburg főhercegi és az Eszterházy hercegi család nevelője és Kerekes Sámuel, a Bécsi Terézianum magyar tanára voltak. Első példánya 1789 júliusában jelent meg. Előfizetőinek száma megközelítette a másfélezret. A kisméretű nyolcadrétű lap (20 cm×12 cm) egy ív (általában 16 oldal) terjedelemben hetenként kétszer, a postajáratok indulásakor hagyta el a sajtót. Egy-egy félév újságfüzet-anyagát „szakasz”-nak nevezték, és egy szakaszt szoktak bekötetni. A Somogyviszlón megtalált füzetek a „HARMADIK SZAKASZT”-t képezik. Összefűzéskor a füzetek borítólapját, amely az újság címét tartalmazta, levették. Mindössze egy borítólap maradt meg sérült állapotban. Egyébként a 45 füzet kifogástalan állapotban van, jól olvasható.

A két szerkesztő kezdetben csak az 1788-ban kitört török háború eseményeiről akart tájékoztatni, de figyelmük hamarosan kiterjedt a más jellegű hazai és külföldi hírekre is. A hazai és a külföldi hírek összegyűjtésére levelezőket szerveztek be. A lap címét a háború befejezése után „BÉCSI MAGYAR HÍRMONDÓ”-ra változtatták. A politikai hírek mellett különös gonddal foglalkozott a lap a magyar nyelv és irodalom ügyével. Több pályázatot hirdetett és a lap jövedelméből tetemes szegénysorsú ifjak taníttatási költségeit is fedezték. Rendszeresen mellékeltek a laphoz színes rézmetszeteket, amelyek egykorú nevezetes személyeket, eseményeket ábrázoltak. Így lett ez az újság az első illusztrált magyar hírlap. A Somogyviszlón előkerült „HARMADIK SZAKASZ”-hoz például a következő metszeteket mellékeltek: Európa nagy Mappái; T. Baróti Szabó Dávid Kassai Professor Úr képe; Nándorfehérvár ostroma c. kép; II. József magyar királyról egy „gyászalkotvány”; Szent Bertalan templomról egy rajzolat; Belgium és Németalföld mappája, melyet Berkeny János Úr írt s metszett; a Szent Korona képe; Mária Terézia fregátnak a képe stb. Sajnos, ezekből a mellékletekből egy sem maradt meg!

Különös érdeklődésre tarthatnak számot azok a tudósítások, amelyeket a francia forradalom eseményeiről küldött egy jótolú levelező, valószínűleg Hajnóczy József. A Nagy Francia Polgári Forradalom évfordulóján rendezett emlékünnepegről így számol be: „... Valaminthogy nagy Innepének nem érte még mását Fratzia Ország; soha nem érte egy tartomány is a Föld Kerekéségén: úgy az azt követett örvendezésnek jelenségei, a külömbkülömbféle Világosítások, Vendégségek, Muzsikák, Tántzok is rendkívülvalók voltak. – Két millió embert tartott Páris Városa az említett napokon maga kebelében. Ez a mindenféle Nemből, Rendből, s az Ország-nak minden Részeiről való nagy Familia akként vigadozott együtt, mint valamelly szép egységben élő s maga Fejét tisztelő s szerető Ház-Nép. Arany idejeik fognak folyni a Frantziáknak, ha azon lélek s szív lakozik benne állandóul, amilyenre mutatott az említett napokon való példás magok viselések!;...”

Genevá-ból pedig „egy érdemes Hazánkfiya” így tudósít a Fernay-ban, Voltaire lakóhelyén megrendezett ünnepségről: „... Fernay, vagy a kimondás szerint Ferné, egy frantzia helység, melly Genevától (Genf!) tsak valami másfél órányira fekszik. E’volt a Voltér kedves lakó helye, holott egy pompás, és igen gyönyörű kilátású Kastélyt is építtetett. – Akik megjárták ezen kastélyt, mind azt mondják, hogyugyan van benne mit látni. Egy szobája a többek között különös emlékezetet érdemel. Itt szemléltetik egy kis Monumentum, mellybe a szíve helyezett Voltérnak. A felülírás ez: Son esprit est par tout, et son coeur es ici. (Lelke mindenütt, s a szíve itt vagon.) – Ezen szobát ékesíti az Orosz Tsászárnának, II. Katalinnak, jó nagy formában tulajdon maga a Tsászárné által selyemre ki varrott képe, ily alólírással: Presentee a Mr Voltaire, par l’ Auteur. (Volter úrnak küldetett ajándéku a Készítő-jétől). Továbbá a nagy Fridriknek, magának Volternek, a Szeretőjének, Helvetzius-

nak, Franklinnak, Delill-nek, Cleven-nek, Marmontel-nek, Dortons-nak, D'Alembert-nek, s más több ilyen emlékezetes Embereknek Képeik. Ezekhez alkalmaztatott a következő Írás, mely a szívnél levő Írás felett olvastatik: Mes manes sont consoles: puisque mon coeur est au milieu de Vous. (A halálban is vigasztalást találók: mert közepettetek vagyon a szívem). – A Kastély udvarában vagyon egy Kápolna is, ily felülírással: Deo crexit Voltaire. A. 1761. (Az istennek készítette. Volter 1761.)

Júl. 14-dikén Fernay-ban is megesküdtek a Frantziák az új Constitutorra. *Mintbogy magam is jelen voltam* ezen nevezetes Pompán: akartam rólla valamit közleni: Kívánatos szemtárgy volt ennek alkalmatosságával egy zöld ágakból fontt négy szegletű Oszlop, mellynek Homlokait négy szép képek ékesítették. Az egyiken szemléltetett ugyanis XVI. Lajos képe ily alólírással: Dieu qui formas ces traits, veillesur ton Image. La vertu sur le trone est ton plus digne ouvrage. (Azaz: Isten, aki formáltad ezen képet, vigyázz a magad Képére! Legméltóbb munkád Tenéked a Királyi Székben ülő Virtus.) – Más oldalon volt a Volter Képe, s alatta ezen sor olvastatott: Il ote aux Nations le Bandeau de l' erreur. (Ő oldotta le a tévelygésnek szemfedelét a Nemzetek szemekről.) A harmadik oldalon; nem tudhattam meg bizonyosan, ki Képe lett légyen. Némelyek a Fayette-nek mondták. Az alólírása e volt: Dieu, foutiens la vertu de ce jeune Heros. (Isten, tartsd fenn ezen ifjú Hérosnak virtusát.) A 4-dik oldalon láttatott IV. Henrik képe. – Pays de Gay nevű helyen pedig (mellynek határán fekszik Fernay) egy nevezetes festés volt a többiek között Geneva megtiszteltetésére is készítve; úgymint amelly 4000 köből búzát adott költsön az említett helynek. Tudniillik mivel Genevának Tzimere Sas; Pays de Gay-é pedig Szajkó: le volt egy Sas festve, melly egy szája feltátott Szajkónak enni adott. – Adott a Genevai Köz. Társaság; mindazáltal a jó rendtartás s előre való gondoskodás által, mindenkor 300,000 köből búzája áll készen. – A Szavojaiak a szükség és a megterhesedett adó alatt nyögnek, s háborognak is; ugyanezért Chambery nevű helye 15,000 Katonát szállíttatott a Király (úgy beszéllik közönségesen Genevában) le tsendesítésekre. – A Frantzia Nemzet egyenlősége úgy fel buzdította a Genevai Népet is, hogy nemtsak kérte, hanem ugyan kívánta azon egyenlőségnek Genevában való fel állítását, s a Községnek a Polgárok közzé való bevétettetését. Kívánságának még eddig semmi foganatja nem volt; sőt tartván a Tanács a szerentsétlen következtésektől, annyit sem enged már most mint azelőtt. Zúg is a Nép: de talán el is veszik most, hogy ki ne üssön, mint másszor a hamu között lappangó szikra. – A Papok s köz.Oskolai Tanítók minden igyekezettel rajta vagynak, hogy a Népet az állapotok külömbsege hasznos vóltáról belsőképpen meggyőzhessék. – A múlt hónapban hívta vissza a Köz.Társaság azon 25 Számkivetetteket, kik az 1782-dikbéli hazai lárma alkalmatosságával elküldettek volt. Egy nevezetes Pap is vagyon közöttük. – Páris városa Pénzt veretett az új Constitutorra lett közönséges megesküvésnek és az egész Nemzet öszve atyafiasodásának Júl. 14-kén lett újra meg erősítésének örök emlékezetére. Minden Küldött kapott ezen emlékeztető pénzből. Nállunk is mutogatta egy Lyoni Katona Tiszt. – A pénznek egyik oldalán ki van formálva a Haza Oltára, melly előtt Frantzia Ország áll, bal kezében egy tsmó kardot tartva, jobb kezét a Constitutio Könyvére tette. Az Oltár alatt szemléltetik Köz.Boldogság Képe, minden tulajdonságaival egygyütt. Fellyül az Igazság Napja oszlatja a Tévelygésnek a Fellegeit. – A másik oldalon ezen felülírás olvastatik: A Frantziák Eggyesülése. Páris Júl. 14-dikén 1790.”

Egy tudósítás Angliából:

Nem tsak Párisban lakták el a Nemzet első és utolsó Innepének örömét, hanem még Londonban is. Erről így emlékeznek meg az „Angliai Levelek”: Már 8 napokkal Júl. 14-dike előtt kihirdettetett az újságokban, hogy az Angliai változás emlékezetére (1688idkban) fel állot Társaság öszve fog gyülekezni a mi első Vendégfogadóink közül egybe a Parton, hogy egy derék vendégséget üssön. Hivattattak erre mindazok, valakik Barátjai a Szabadságnak és a Frantzia Országi **Változásnak**. Három úgyneveztetett Félkoronákért osztogattattak a Vendégségben lehető meg jelenést eszközlő Tzédulák, s 652-öt váltottak belőlök. Ez a nagy Társaság **mind** együtt evett egy igen tágas Palotában. Lord Stanhope ült elől, s két fő Presbyterianus Predikátorok könyörögtek Asztal előtt és Asztal után. Mind a két imádság válogatott s buzdító ki fejezésekkel készült; oly ki fejezésekkel, mellyek a Szabadságnak s az Emberiség Jussainak belső érzéseit tették nyilvánvalóvá. Ugyan azért kimagyarázhatatlan öröme indították a Társaságot, melly az azokon való tökéletes meg nyugovást tapsolással bizonyította . . .”

Külön tanulmányt érdemelnének a most megtalált újságnak azok a cikkei, amelyek a magyar nyelv ügyét, a magyar irodalom megújódását szolgálták. Az egyes füzetekben Pétzeli József, Virág Benedek alkalmi versei, nevezetes közéleti személyiségek beszédei, írásai is olvashatók. Érdekesekek az újság hirdetései, amelyekből szinte összegezni lehet azokat a műveket, amelyek 1790-ben magyar nyelven nyomtatásban megjelentek. Ezek közül hadd mutassunk be kettőt:

„Az Osmanográfiának tudós Szerzője, most Pannoniai Féniksz, vagy Hamvából fel támadott Magyar Nyelv nevet viselő munkáját botsátotta világ eleibe; mellyről mi többet nem mondunk, hanem hogy oly foglalatú, s oly szabadsággal írott Könyv nem jelent még meg Nemzeti Nyelvünkön.

Költ Bétsban, Októbernek első napján 1790.”

Tudományi Jelentés:

„A jövő hónapban lessz két esztendeje, hogy egy jószívű Hazafi 30 aranyakat tett fel érdempénzül azon Magyar Tudósnak, ki a Pszichológiát, ezt a Filozofiának mindeneknek előtte leg szükségesebb s egy leg szebb részét a mai nevededéshez képest jó systemában fogná szülött nyelvünkön kidolgozni. Három ilyen munkák küldettek fel a meg határozott időre, úgymint ezen folyó esztendőnek Május Hónapjára Görög Úrhoz, mellyek közül az felelt meg leg inkább a fel tett kívánságoknak, melly következő symbolummal vólt megjegyvezve: Non tanta prurigine leguntur libri, quam scribuntur. – Az ezen nyertes munka mellett petsét alatt utasította tzédulának felbontása nyilvánvalóvá lett, hogy annak szerzője Bárány Péter Úr, aki szintén ekkoráig tisztség nélkül folytatott Iffjúi életét egészen a tudományokban, s anyai nyelvünkben való meg tökéletesébbítésére fordította . . .

Költ Bétsban Decembernek 14-ik napján 1790.”

Az újság szellemét, a magyar művelődésügy iránti tettekészségét szemléletesen bizonyítja az a megjegyzés, amit a szent korona őrzésére kirendelt nemesi bandérium őrségváltásához fűz az 1790. július 27-i számban: „Július 19-én a Sáros Vármegyei Zászlóally váltotta fel B. Palotsai Horváth Úr kormányzása alatt Sopron Vármegye őrálló Seregét. Az említett Vezér Úrnak vitézi Öltözete oly pompás, hogy oly kettőnek az árán fel lehetne állítani egy Tudós Társaságot. Tsupán a Tsákója negyvenkét ezer Forintra betsültetik!”

Nem fejezhetjük be a „HADI ÉS MÁS NEVEZETES TÖRTÉNETEK”-ről szóló ismertetésünket anélkül, hogy meg ne emlékezzünk a lap egyik legnagyobb érdeméről: ennek a lapnak a szerkesztői fedezték fel Mikes Kelemen Törökországi Leveleit, és felismervén azoknak felbecsülhetetlen értékét, az első 1794. évi szombathelyi Kultsár István-féle kiadását is nekik köszönhetjük!

Az újság 1789. november 27-i számában ugyanis Görög Demeter szerkesztő arról ír, hogy Mikes hagyatékát a magyarbarát Szelim, travniki basa szolgálatában álló szolnoki születésű, Mészáros nevezetű hazánkfia hozta Bécsbe, majd így folytatja: „. . . Nevét azért tettük ki, hogy ezzel is megmutassuk eránta való háládatosságunkat, melyre azzal kötelezett bennünket, hogy itt Bétsben létekor egy igen ritka, magyarul írott könyvvel ajándékozott meg, melyet ő Tekerdárból (Rodosó!) hozott ki, s amint bizonyította, néhai Rákótzai Ferentznek Horvát nevezetű ősz szolgájától kapta, aki azt vallotta, hogy az említett könyvet Mikes Ádám (sic! hibásan Kelemen helyett!) a Rákótzai társa írta volna . . .”

Már Kazinczy Ferenc is panaszkodott arról Aranka Györgyhez intézett levelében, hogy Kerekes Sámuel újságját „a censorok nagyon megherélik!” (A tulajdonukban levő füzetekben is gyakran találkozunk a censori törlések fehér foltjaival.) Nem csodálkozhatunk, ha a Habsburg-ellenes kirohanásokat is tartalmazó, a Rákóczi emigráció hiteles rajzát adó levelek kiadására a szerkesztők helyzetüknél fogva sem mertek vállalkozni. Az egyetlen és járható megoldást választották: átadták a kéziratot kiadásra egy Bécshez közel lakó ismerősnek. Így került Mikes Leveleskönyve Kultsár István szombathelyi tanárhoz, aki saját neve alatt jelentette meg. Az 1794. február 18-i előszóval megjelent TÖRÖK ORSZÁGI LEVELEK-ről Görög Demeter és Kerekes Sámuel újságja *elsőként, már márciusban!!!* ismertetést, sőt értékelést közöl, mondván: „. . . ritkán olvastunk Magyar Könyvet nagyobb gyönyörűséggel!”

Valamennyiünknek nagy örömet szerzett a magyar sajtó történetéhez ilyen fontos szerepet játszó újság régi példányainak megtalálása! Köszönetünket tolmácsoljuk azoknak, akik 180 éven át gondosan megőrizték!

A magyar sajtó történetének most előkerült fontos dokumentuma arra figyelmeztet bennünket, hogy még nagyon sok ehhez hasonló érték lappanghat a legeldugottabb helyeken is. Nagytakarítások, selejtezések alkalmával körültekintően járjunk el! Mentsük meg kallódó kultúrtörténeti értékeinket!

DR. ANDRÁSFALVY BERTALAN

A DUNA MENTI NÉPESSÉG TÖRTÉNETÉNEK SAJÁTOS VONÁSAI

Baranya megyébe Dunaszekcső határában lép be a Duna és Kölkedtől K-re hagyja el az országunkat. Széles völgyében, egykori árterületében helyezkedik el a Mohácsi vagy Margittai sziget, rajta több kisebb település, amely nemrég kapott önálló tanácsot: Dunafalva, Homorud és Újmohács. Az első Dunaszekcső, az utóbbi kettő Mohács szállásából alakult ki. A Duna jobb partján, már magasabb, ármentes szinten települt Dunaszekcső, Bár és Mohács. Kölked eredetileg az ártérből kissé kiemelkedő halmocskán épült, az ármentes terrasszal mesterségesen magasított, töltött út kötötte össze, amelyet azonban magasabb vízállásnál már nem járhattak. E Duna menti vidék történetét nem érthetjük meg a Duna sajátos szerepének figyelembevételével.

1. A Duna, mint a népesség megőrzője

Nem maga a széles folyam, hanem a mellékágakkal átszabdalt és az év nagy részében vízzel borított, nehezen áttekinthető és megjárható ártere mindig alkalmas volt az üldözött, a legyőzött nép elrejtőzésére. Ide, a Duna ártéri erdőségek közé húzódtak vissza annakidején a gyérszámú szláv lakosságnak a maradéki, amikor honfoglaló eleink megszállták Pannoniát. Egykori Duna menti jelenlétükről elsősorban a szláv eredetű helynevek tanúskodnak. A magyarság számára valószínű a tatárjárás idején szolgált először fontos menedékkül, bár sokat az akkori eseményekről nem tudunk. Később, a mohácsi csatavesztés után, a 150 éves török hódoltság idején is nagyobb számmal maradtak meg a magyarok a Duna közelében, mint a magasabb, dombosabb területeken a Duna és a Mecsek között. Leolvasható ez Baranya megye e század elejéről való nemzetiségi térképéről is: ahol annak idején megrikult a magyarság, oda települtek a délszlávok és a németek.

Voltak a Duna mellett is olyan falvak és mezővárosok, amelyek a török időkben elpusztultak, de népükből sokan megmenekültek a Szigetben, a szekcsői, a mohácsi és a kölkedi magyarokkal együtt. Békésebb időkben a nép újra visszatért, földet kezdett művelni, de nem szóródtak szét eredeti lakhelyeikre, hanem néhány nagyobb helyre tömörültek. Dunaszekcsőre menekültek Szentmárton, Monyoka és Felszekcső lakosai, s ha újra rabló, fosztogató martalóc vagy zsoldos had közeledtének híre érkezett, átfutottak a Szigetbe. Később, a XVII. században, amikor a Duna menti mező-

városokban már igen megszaporodott a török jóindulatát élvező délszláv lakosság, a szekcsői magyarok nagyobb része inkább a Szigeten maradt, nem tért vissza a városba, ahol a házak többségét már idegenek foglalták el. A szekcsői szállások helyén egykor létezett magyar falut a XVI. század második feléből való török defterek még nem említik, tehát ez később alakult. Nemcsak a szájhagyomány emlékezik meg róla, amelyet Szekcső történetírója, Gosztonyi Jenő jegyzett fel, hanem a II. József császár uralkodása alatt készült katonai térképen a Szigetnek ezen a részén a következő bejegyzés olvasható németül: „Itt állt egykor Szekcső.” A török kiűzése után innen visszatértek a jobb partra. 1696-ban már 26 családfő lakott Szekcsőn. A mai Baranya megye területén akkor csak Pécs, Siklós, Mohács és Pellérd dicsekedhetett nagyobb lélekszámmal, a Dráva-szögben azonban, éppen az elrejtőzés jobb lehetőségei miatt Kopács, Laskó és Darázs még népesebb volt.

Bárról tudjuk, elpusztult a török alatt, lakosai Lajmér, Csele, Körtvélyes, Kerek-egyháza, Földvár, Merse és Batja falvak népének maradékaival együtt Mohácsra, illetőleg a Mohácsi szigetre menekültek. Az 1570-es török összeírás ezeket már nem említi lakott helyként. „Még a mostani öregek is – olvassuk a mohácsi református anyakönyv 1801-ből való feljegyzésében, az eklézsia 1570-es évszámmal díszített kelyhéről –, erről a szent pohárról azt beszélik, hogy azokban a boldogtalan időkben, hol a török, hol a tatár, hol a rácok és más cimborásaik gyakran bekalandozták és elpusztították ezt a részt, a mohácsiak a szigetbe vették magukat, mely akkor sűrű erdővel, tavakkal és nádasokkal volt elborítva, egy buzgó lelkű öreg, Faddi János, a szent poharat magához vévén egy odvas fában rejtette el mindaddig, míg lecsendesült az ország, azután ismét előhozta . . .” 1713-ban még említik a szigeten Kis-Mohácsot. Ezt nyilván, mint Szekcső esetében láttuk, az odamenekült mohácsiak alakították ki, de az említett dátum után hamarosan meg is szűnt: visszaköltöztek a „város”-ba. A Pesty Frigyes kérdőívére adott válaszban 1864-ből azt olvassuk, hogy Földváron (később Földvári puszta, a püspöki uradalom egyik központja) a török elől elmenekült mohácsiak erősséget emeltek maguknak. Tudjuk, hogy a szigetnek ez a kiemelkedő pontja mindig nagy fontosságú, ideiglenes vagy állandó telephely és erődítés volt, így már a török előtt is létezett. Talán szintén még eleven néphagyomány alapján írta Solymossy Sándor, a neves népköltészet-kutató, egyik kisregényét a Rihai földvárban a török ellen küzdő mohácsi magyarokról.

Az elpusztult települések neveit dülőnevek és származási helyet jelölő családnevek őrizték meg. Az elpusztult falvak határát Mohácshoz csatolták. Így alakultak ki az alföldi nagy parasztvárosok őríási határai is: például Debrece né, Kecskemé né, Nagykorö sé. A nagyobb lélekszámú közösség maga is jobban védekezhetett a kóborló fosztogatók kisebb csapataival szemben, de ezek a helyek rendszerint kisebb helyőrséget is kaptak, s ez megakadályozta az erőszakoskodásokat.

Kölked – mint már említettük – nehezen megközelíthető, ártérrel körülvett kis dombocskán épült. Veszély esetén ebből a faluból még könnyebben menekülhettek a környező sűrűségekbe, így Kölked viszonylag igen népes helyként szabadult fel a török alól.

Arról is szól a néphagyomány, miként vészelték át a lakosok az erdőben a nehéz időket. Ha tehették, természetesen a ház közelében tartott csónakba szálltak a legszükségesebb holmival és az ártérben a középkor óta kiépített csatornarendszer víziútjain, a fokokon, tavakon, palékon és holtágakon át eztek. Deszkából épített csónakokat a Duna mentén aligha használtak a XIX. század előtt. Csónakjaik mind nagy nyárfa- és fűzfa-derekből kivájt, vályúszerű bődönhajók voltak. Az állatokat a csónak mellett úsztatták. Bent az erdőben már jól ismerték azokat a kisebb magaslatokat, hátaikat, göröndöket, amelyeket nem lepett el a víz. Ezeken tanyázott árvíz-

kor az erdőben legelő jószág. E tanyahelyeket mesterségesen is magasították. Több ilyen mesterséges halomra emelt tanyaépület látható még ma is a Mohács szigeti Élesd körül. Arról is tud a hagyomány, hogy az erdőben magasabb fák odvaiban, vagy a fák ágai közé rakott emelvényen, úgynevezett görékon húzódtak meg. Ezekről messze elláthattak és a víz sem érte el őket. A bujdosók táplálékát az ártéri erdő sokféle gyümölcsén kívül a vízben termő, gesztenyére emlékeztető ízű sulyom, a gyékény puha töve, a böngyöle, a harmatkása kölesszerű magja (a harmatkása neve vidékünkön kőgy), hurokkal clejtett vadmadarak, a vadmadarak tojásai és télen-nyáron nagy mennyiségben fogható halak szolgáltatták.

Ne gondoljuk azonban mindezek után azt, hogy az ártér mindig olyan vad, megközelíthetetlen, haszontalan rengeteg volt, amely csak búvóhelyül szolgálhatott. A középkori oklevelek tanúsága szerint kihasználta, értékes területté is tette az emberi szorgalom. A már említett csatorna vagy fokrendszer segítségével gazdagon jövedelmező halastavakat, halfogó rekeszeket működtettek, a magasabb részeken az adottságok kitűnőek voltak a gyümölcstermelésre. Az erdőben ménesek, gulyák és kondák tanyáztak, az ártér télen-nyáron eltartotta őket. A háborús idők beköszöntével ez a táj gyorsan elvadult. Nemcsak azért, mert senki nem tisztította, kezelte a csatornarendszert, hanem – éppen saját védelmük érdekében – talán maguk a lakosok sietteték a táj elmocsarását. Így alakult ki a nagy és kis folyóinkat kísérő ingoványos rengeteg, amelynek eltüntetését, felszámolását a XVIII. század végén határozták el. Kevesen tudták erről azt, hogy nemcsak a magyarság menedékéül, hanem egykor virágzó ártéri gazdálkodás helyéül is szolgált.

BENKŐ PÉTER

ALMAMELLÉK KÖZSÉG PARASZTSÁGÁNAK KISAJÁTÍTÁSA A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN (1780—1858.)

A majorsági gazdálkodás és a zselléresedési folyamat Somogy megyében

A 18. század közepétől a Habsburgok szinte megszakítás nélkül háborúskodtak az európai hatalmakkal. Minthogy a magas létszámú állandó had jó felvevőpiacnak bizonyult az árutermelő magyar nemesség számára, ezek igyekeztek minél nagyobbra növelni majorsági földjeiket. Az állami adóztatás szintén növekedett, nem szólva a parasztságot terhelő újoncozásról. Mindezek következtében a parasztyűlések Somogy megyében is szaporodtak. Az 1767-ben kiadott urbárium sem tudta megakadályozni a zselléresedési folyamat előrehaladását.

A 18. század közepén a megyei adatok szerint a telkes-jobbágy-zsellér arány Somogyban 10:3. Az 1780-as évek (II. József-féle) népszámlálás szerint 14 ezer telkes és 17 ezer zsellér található. Más számítások szerint az előbbi arány ugyanekkor 6:7-hez. Az utóbbi összeírások erősen túloznak, mert a későbbi adatok is kisebb mérvű zselléresedésre engednek következtetni. 1785-ben a megye területének 15–18⁰/₀-át jobbágytelkek teszik ki, egy jobbágyra átlagosan 11,5 magyar hold esik, vagyis fél telek (az egész telek Somogyban 24 magyar hold).

A 19. század elején a napóleoni háború következtében még tovább fokozódott a majorsági birtokok növekedése, és a jobbágyság zselléresedése. 1780 és 1830 között a megye jobbágykézen levő földterülete 1/5-del csökkent, de ez a tendencia mégsem nevezhető általánosnak, mivel 266 helység közül mindössze 36-ban csökkent a telkek száma. Az 1828-as összeírás a megye telkes-jobbágy-zsellér arányát 3:1-hez állapítja meg. 1840-ben már csaknem kétszer annyi a zsellérség és a cselédség száma, mint a telkeseké, a megye lakóinak 25,9⁰/₀-a telkes jobbágy, 44,9⁰/₀-a zsellér és cseléd. Egy telkesjobbágyra még 1840-ben is fél telek esik, amikor országosan már csak egyharmad a telkek átlagos nagysága. A betelepülések és a természetes szaporodás következtében Somogy megye már a 18. század végére telítetté vált az adott a gazdasági és társadalmi viszonyok között, lakossága mégis csaknem másfélszeresére növekedett 1804 és 1846 között (165 621 főről 238 140 főre), ami még tovább szaporította a zsellérek számát.

1848–49-ben a megyét olyan politikusok képviselték, mint Záborszky Alajos, Noszlopi Gáspár, Madarász László és Batthyány Kázmér, akik mindvégig radikális irányvonalat követtek. A parasztság ugyancsak kivette részét a függetlenségi harcokból, és gyakran összekülönbözött volt földesuraival, követelve minden általa művelt

földdarabot. Az úrbérrendezések az 1853-as nyílt parancs után nyertek végleges megoldást, Somogyban az eseteknek csaknem fele részében pereskedés útján, mert a törvény csak az úrbéri földeket juttatta a parasztságnak. Mindezek ellenére lényegében már 1848 előtt megtörtént a parasztság kisajátítása.

A község parasztságának rétegződése a 18–19. század fordulóján

1780-ban a németek betelepülése után Almamellék lakosságát 67 jobbágycsalád alkotta, akikből 25 német nevű. Ekkor még az úrbéri tabellák délszláv és latin nyelven íródtak, ami a délszláv eredetű népesség túlsúlyára utal. Mindössze egy zsellércsaládot jelöl meg az összeírás. A II. József által elrendelt népszámlálás 1784 és 1787 között a községben 65 telkesjobbágyot és 67 zsellér-jobbágyot mutat ki, összlakosságnak 267 főt, valamint 108 házat. Érthetetlen lenne a zsellérség létszámának, ilyen mérvű növekedésének megjelölése még akkor is, ha ez megegyezik a megyei adatok arányaival és ha nem lennének adottak az összlakosság létszáma, valamint a későbbi összeírások által felvett adatok. Nyilván a 65 telkes jobbágy és 67 zsellérnek létszámára nézve többet kell kitenni családtagjaikkal együtt, mint 267 személy. A 108 házból (amit nem lehetett letagadni) megállapítható, hogy minimum 108 család élt, kétharmad részük telkes jobbágy. (Mindezeket alátámasztják a későbbi adatok, valamint az a tény, hogy a parasztok, sokszor földesuruk bujtogatására, igyekeztek kibérbíteni a telket, a családok és a személyek valódi számát.) A zsellérként feltüntetett parasztok többsége minden bizonnyal a telkesek családtagjai, akik az uradalom majorsági földjeit művelték.

Az 1970-es adatok utalnak a falu határában termesztett gabonafajták (a valóságban minden bizonnyal jóval kisebb) mennyiségére. Termett: 160 pozsonyi mérő (70 q) búza, 135 pozsonyi mérő (59,5 q) rozs, 40 pozsonyi mérő (17,5 q) zab, 50 pozsonyi mérő kukorica, 10 pozsonyi mérő (3,6 q) hajdina, bab stb., valamint 196 q széna. Az étkezésre felhasználható fajták összessége nem haladja meg a 170 q-t! Ha ebből a mennyiségből levonjuk a vetőmagot (holdanként 2 pozsonyi mérő, azaz 0,9 q) és az állami, az egyházi, valamint a földesúri adót, akkor egy nem könnyen kiszámítható, de mindenképpen minimális mennyiséget kapunk. Így mindemellett, hogy az adatok nem tükrözik a valóságot, a gazdasági életben lényeges szerepet kellett játszania az állattartásnak, az erdőgazdálkodásnak és az egyéb nem mezőgazdasági tevékenységeknek.

A 18. század végére Almamellék is telítetté vált, a további természetes szaporodás már a zselléresedési folyamatot gyorsította, mert a földesúr (gróf Batthyány Kázmér és Gusztáv) nem parcellázott fel újabb telkeket. Az 1825-ben készült „Almamelléki helységnek Extractusa”, valamint az 1828-ban latin nyelven készült népszámlálási kimutatás 74 telkes – és 22 zsellérjobbágyról tanúskodik, akik 96 lakóházban élnek. A népszámlálási jegyzék ezenkívül még megjelöl három házatlan zsellért, valamint az előbbiekkal együttgazdálkodó 10 testvért, 33 felnőtt fiút és 5 leányt, mindezek családtagjait, valamint 7 szolgát és 2 szolgálóleányt. A falu összlakossága 238 fő. Az Extractus szerint a telkesjobbágyok 74 féltelket (11 magyar hold szántót, 4–5 kaszás rétet, fél–1,25 magyar hold belsőseget) birtokoltak (összesen: 37 telket, vagyis 58,6 hold belsőseget, 814 hold szántóföldet, 348,4 hold rétet), amelyek teljes jogú tulajdonukba kerülnek 1848-ban. Állami, egyházi, földesúri és megyei adóval, valamint szolgáltatással tartoztak a jobbágyfelszabadításig.

Az 1825-ös Extractus által megjelölt 22 zsellérjobbágy (házatlan zsellér itt még

nincs) csak házzal és a hozzátartozó belsőséggel rendelkezett, fél holdtól egy holdig terjedően, összesen 12 és egynegyed magyar hold. A 18. század végétől fokozatosan kialakuló zsellérség a majorsági földeken, részben az erdőkben dolgozott, részes- vagy bérmunkát végzett. Ebben az időben még csak mintegy 500 magyar hold a majorsági szántóföldek területe. A gazdasági élet központjai a falutól DNy-ra fekvő Szentgyed-pusztá és az ÉK-re lévő Szentmárton-pusztá. Az előbbi a növénytermesztés, az utóbbi az erdőgazdálkodás, majd később az állattenyésztés központja. Ebben az időben a zsellérek még saját szerszámaikkal és állataikkal dolgoztak, gyakran együtt a robotoló telkes jobbágyokkal. Pusztára vándorlásuk majd csak a 19. század második felében történik meg.

A jobbágyokon kívül élt még a községben egy pásztorcsalád, egy hold belsőség-gel és 3 kaszás réttel, egy kovács fél hold belsőséggel, valamint egy tanítómester (!) egy és háromnegyed magyar hold belterülettel (kert, udvar).

A 19. század elején Almamellék a szigetvári járás helységei között lélekszám szerint nagyságrendben a harmadik helyen állt. Erre az időre már fokozatosan kiépült a falu jelenlegi helyén, de csak a mai Főutca és a Kisutca; az Újutca és az Újtelep még nem létezett. A 18. században ugyanis Almamellék házai a mai temető-től a Korcsány-pusztá felé vezető út mentén álltak, egyidőben még két templom-mal is. A 19. század első felében még csak Szentgyed- és Szentmártonpusztá tartozott a községhez. Korcsány és a Fűrésztelep csak később épült fel, Lukafa- és Terecseny-pusztá pedig még Tótvároshoz tartozott, illetve önálló volt.

Érdekesen alakult a község lakosságának nemzetiségi összetétele a zsellérese-déssel összefüggésben. 1780-ban a 67 család közül 25 volt német, a többség délszláv, illetve magyar. 1825–28-ig a délszlávok csaknem teljesen elmagyarosodtak, és ugyanakkor a zsellérség is nagyrészt belőlük alakult ki olyannyira, hogy a telkes gazdák többségét már a németység teszi ki, s ez a tendencia 1848 után még erőteljesebbé válik. A 19. század végére a paraszti rétegek és a nemzetiségek határvonala csaknem egybeesett.

Legelőelkülönítés

Az 1844-es úrbéri térkép szerint Almamellék területén szántóföldek csak a három ágból kialakult Almás-pataktól Ny-ra, a község DNy-i negyedében voltak. A község ÉK-i kétharmadát, ezt a hozzávetőleg 1000 magyar holdat a telkes jobbágyok művelték mint úrbéri parcellákat, valamint a belsőségi kereteket, amelyekből a zsellérek is részesedtek. Ezen földterületek 1848-tól teljesjogú, megváltás nélküli tulajdonukká lettek a felszabadult parasztnak.

Az úrbéri telkektől DNy-ra elterülő szántóföldek egy részét irtásként a zsellérek bérelték, másrészét a telkesek robotmunkával művelték. Ezek alkották a földesúr majorsági birtokát, amely 1848 után is uradalmi tulajdonban maradt. (Területe 1828-ban 542 és $\frac{2}{3}$ magyar hold.) Az ártéri rétek megoszlása a szántóföldekéhez hasonló.

A községi belterületektől K-re húzódott az úrbéri legelő, D-ről erdővel, DK-en szőlővel, K-en a községgel szomszédos erdővel, É-on és Ny-on pedig az ártéri rétekkel határosan. Az 1845-ben folyt úrbéri per a felperes földesúr által ajánlott, az előbb leírt 447 magyar holdnyi legelőt hagyta jóvá, és adta át a község jobbágyainak magánlegelőként (37 úrbéri telek és 25 zsellér belterülete, összesen $40 \frac{5}{8}$ telek után). A fennmaradó, nemrégén erdőirtással nyert $109 \frac{5}{8}$ magyar hold területű le-

gelő, amely Szentmárton-pusztá közelében feküdt, majorsági tulajdonban maradt, ahol később a kifejlődő uradalmi állattenyésztés központja lett. A legelőelkülönítés végrehajtása 1846-ban történt.

A községi erdők kisajátítása

Fényes Eleknek 1851-ben megjelent „Magyarország geographiai szótára” szerint Almamellék népessége 861 fő. Az egy évvel később, 1852-ben Csorba József megyei főorvos által szerkesztett: „Somogy vármegye ismertetése” a község lakosságaként 877 személyt állapít meg, „Lakósa sokac szlávok, tudnak magyarul, bora jó, bükkerdeje sok, birtokos a bécsi Biedermann-ház, pusztái: Szentmárton, Szentegyed, valamint Lukafa, mely utóbbi lakósa 166 fő.”

Az 1850-es évek elejétől a báró Biedermann bankárcsalád a község földesura, miután Almamelléket Batthyány Gusztávtól, Terecsenyt és Lukafát pedig a császári udvartól megvásárolta. A bécsi udvar ugyanis a szabadságharc leverése után zár alá vette, majd elkobozta a „rebellis” politikusok birtokait, köztük Batthyány Kázméréit is, aki tudvalevőleg Kossuth 1849-es kormányában a külügyminiszteri tisztséget viselte, majd emigrált.

Amikor a Biedermannok a – Terecsennyel és Lukafával megnagyobbodott – község birtokosai lettek, a szántóföldek, a legelők és a hozzájuk tartozó rétek felosztása már megtörtént. Hátra volt még a későbbiekben döntő fontosságú erdők elkülönítése. Az 1844-es úrbéri térképhez tartozó közös birtokkimutatás szerint a község területéhez tartozó erdők kiterjedése $1277 \frac{3}{8}$ magyar hold. Az 1855-ös kataszteri térképnek, amely Terecseny-pusztá és Lukafa csatlakozása után készült, már csaknem fele (kb. 5000 hold) erdő. Lukafa lakossága a 18. század első felében megalapította Terecseny-pusztát. Az 1850–60-as években új földesuruk az üvegfüvő berendezését eladta a pécsi Zsolnay Vilmosnak, a népet pedig gazdasági cselédként alkalmazta.

A megnövekedett erdőállomány túlnyomó többségét a bárói család magának akarta biztosítani, a volt jobbágyoknak telkenként mindössze 2 magyar holdat ajánlott a faizás pótlásaként. Ez a mennyiség a törvény által megszabott 2–16 hold minimumát jelentette, amely az erdőkben való gazdaságot figyelembe véve rendkívül igazságtalan osztoszkodást jelentett volna. A pereskedés 1857–58-ban zajlott le. Először a megyei, majd a Soproni Kerületi Úrbéri Főtörvényszék lényegében a földesúrnak, mint felperesnek adott igazat. A faizásul felhasználható erdőrészt a községi legelőtől és szőlőtől D-re jelölték ki, amely ma is a Község-erdő nevet viseli. Területe mindössze $104 \frac{1}{2}$ magyar hold, vagyis az összerdők alig 2%-a. A Törvényszék ezen kívül még évi 24 m^3 fa szállítására kötelezte a község lakosságát a mozsgói római katolikus egyház részére, mivel Almamellék annak filiája volt.

Az erdők ily módon történt elosztása rendkívül megnövelte az uradalom lehetőségeit az eljövendő évszázad tőkés fejlődése szempontjából, hiszen a szinte kimeríthetetlen tartalékok jelentő erdők a mezőgazdaság – a korszakban elsődleges – kiterjesztése miatt fontos. A községi szabadparasztság viszont, nemhogy irtási lehetőséghez jutott, hanem kénytelen volt az amúgy is szűkös legelők rovására fásítani, így a paraszti erdők területe a 19. század végére közel 200 magyar holdra növekedett. Amíg az uradalmi szántóföldek fél évszázad alatt négyszeresére nőttek, addig a paraszti tulajdonban lévők lényegében változatlan területet alkottak. A jelentkező szociális problémákat is részben ezek a tényezők okozták.

SÁNDOR LÁSZLÓ

ADATOK AZ „ORSZÁGOS NEMZETI MUNKAVÉDELMI HIVATAL” BARANYAI MEGSZERVEZÉSÉHEZ

Az Országos Nemzeti Munkavédelmi Hivatal tevékenységének tanulmányozásakor szükségét érezzük olyan történeti események rövid, vázlatos felidézésének, amelyek hozzásegítenek a címben jelzett téma megértéséhez. Olyan kérdések vetődnek fel és kérnek ugyanis választ, amelyek e szerv előzményeinek megvilágítását, megalakulásának körülményeit, működésének mechanizmusát hivatottak eldönteni.

Korábban, 1918 előtt a munkásosztály bérharcait, sztrájk-megmozdulásait egyszerűen a karhatalom igénybevételével verték le. Számtalan adatunk van arról – Pécs esetében is –, hogy a rendőrség megszervezte a város központjába futó utak lezárását és a sztrájkolók csoportjainak feloszlátását, akár erőszakos módon is. A militarizmus nyílt bevetése viszont érthetően ellenszenvet váltott ki a néptömegekben. Nyugodtan elmondhatjuk, hogy a munkásmozgalom fellendülése olyan szervek létrehozását és működtetését tette szükségsszerűvé, amelyek a mozgalmi életet már önmagukban igyekeztek megfojtani.

A Tanácsköztársaság leverése után a Belügyminisztérium utasításban adta ki a „belső kémhálózat” kiépítését. A rendőrpáncsnokságok feladatai közé tartozott a járási kirendeltségek felállításása, a községi „bizalmasok” beszerzése. Ezek összetétele rendszerint kormányhű jegyzőkből, papokból, tanítókból, leszerelt tartalékos tisztekből állt. Az „állambiztonsági megbízottak” feljegyzéseket készítettek a munkások hangulatáról, közvetlen környezetük eseményeiről, összeírták a kommunista-érzelmű dolgozókat.

1919. december 22-én Gömbös Gyula javaslatot nyújtott be a fővezérséghez sztrájk esetén felhasználható polgári alakulatok megszervezésére vonatkozóan. Ebben többek között így érvelt: „... Felhívandó volna valamennyi állami és közhivatal, valamint a társadalmi egyesülések útján a polgári társadalom is arra, hogy azoknak tagjai önként jelentkezzenek egy esetleges sztrájk esetén a villamos- és vízművek, mint a gázgyár üzemének fenntartásához. Ez által, ha ez kellően meg van szervezve, az üzemek nem állnak meg, s a sztrájk elveszíti azt a félelmetes erejét, amellyel e nélkül tényleg bírna.

Fenti javaslatomnak megoldása Budapesten nem járna különösebb nehézséggel, mert itt elegendő mérnök van a technikai keresztülvitelhez, a szaktudást nem igénylő munkálatokat pedig bármelyik laikus ember is könnyűszerrel végezheti.”

Ezt a gondolatot veti fel lényegében 1920. augusztus 27-én a Budapesti Katonai Városparancsnok is. Shvoy tábornok a „polgári csendőrtartalékok” szervezését sür-

geti, hogy a sztrájkok esetén a legfontosabb közüzemek folytatólagos munkája biztosítva legyen.

A külügyminiszter viszont 1921. február 8-án a minisztertanácsi ülésen azt hangoztatta, hogy előnyösnek tartaná, ha a „ . . . munkássághoz közelálló mérsékelt pártvezéreket megnyernék egy ilyen antibolszeviki propaganda céljaira. Szükséges volna előre megszervezni a berlini, párizsi és londoni sztrájkoknál annyira bevált ellenszert: a Technische Nothilfét”.

A valóság a külügyminisztert igazolta.

Gróf Bethlen István miniszterelnök 1921. december 8-án tárgyalásokat kezdeményezett a szociáldemokrata párt vezetősei tagjaival. A tárgyalásokon az elnöklő miniszterelnökön kívül a kormány részéről jelen volt még Klebelsberg Kunó belügyminiszter is. A szociáldemokrata munkásság részéről megjelentek és tárgyalásokban részt vettek: Farkas István, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt főtitkára, Peyer Károly, a Magyarországi Bányamunkások Szövetségének főtitkára, Jászai Samu, a Szakszervezeti Tanács főtitkára és Proper Sándor, a „Népszava” helyettes szerkesztője. A tárgyalások következménye a még ugyanazon év december 22-én aláírt Bethlen–Peyer panktum lett, amelynek teljes szövegét csak 1924-ben merték nyilvánosságra hozni.

A szociáldemokrata párt képviselőivel folytatott előzetes tárgyalások után, konkrétan 1921. december 9-én a belügyminiszter kibocsátotta a III 100/1921. Bm. VII.-a. sz. rendeletét, amelyben elrendelte a nemzeti munkavédelmi hivatalok felállítását. A szervezet közvetlen irányítását és felügyeletét a belügyminisztérium látta el.

Feladatát a „Pécsi Nemzeti Munkásvédelmi Hivatal” pl. az alábbiakban határozta meg: „A létfenntartás szempontjából nélkülözhetetlen közérdekű üzemek, és ezen üzemek munkálatainak sztrájk esetén való zavartalan működésének biztosítása, illetve az üzemek veszélyeztetése esetén az üzemi szükségmunkák elvégzése, nemkülönben a munkaeszközök ellen irányuló esetleges támadások elhárítása, mozgalmak esetén pedig és olyan alkalmakkor, ha arra különös szükség van, a M. kir. csendőrség és M. kir. rendőrség támogatása, ezek szolgálatában való részvétel, végül a polgári lakosság honi légvédelmének megszervezésénél és előkészítésénél szervezői és oktatói minőségben való közreműködés.”

A szervezet működésének területe Budapestre, az ország megyéire, így Baranya megyére is, közérdekű közlekedési üzemekre, valamint a szénbányákra terjedt ki. A nagyobb szénbánya-telepeken folyamatosan külön kirendeltségek létesültek: Pécsen, Komlón, Dorogon, Tatabányán, Salgótarjánban, de sorolhatnánk a többieket is. Ezek közvetlenül a „Magyar királyi Országos Szénelosztási Kormánybiztos” hatásköre alá voltak rendelve. Végso fokon viszont szintén a belügyminiszter legfőbb felügyeleti jogköre érvényesült.

A szervezet feladatszerű működésre hivatott személyzetét, a helyi viszonyoknak és szakmáknak megfelelően csoportokba sorolták. Mégpedig: üzemszervező csoportokba és üzembiztosító csoportokba. Az üzemszervező csoportok szakszemélyzetből és segédszemélyzetből álltak. A politikailag megbízható szakszemélyzet és segédszemélyzet egy részét átképezték sztrájkőrökké, más részét fegyveres biztosító szolgálatba állították. Külön nyilvántartásban szerepeltek azok, akik a rendőrség és a csendőrség kiscigítésére voltak jelölve.

A nemzeti munkavédelmi hivatal tagjainak kiválasztását nyílt toborzás és önkéntes vállalkozás alapján szervezték meg. Ez azonban természetesen nem zárta ki a priorálás lehetőségét. A szervezetbe felvett tagok minden esetben kötelezték magukat, hogy „a vállalt munkát bármilyen körülmények között is hazafiasan és legjobb

tudásukkal végzik. A munka teljesítésétől sem erőszak, sem befolyás, sem politikai mozgalmak által eltántorítani magukat nem engedik.”

1934. március 23-án a Honvédelmi Minisztérium bizalmas értesítést küldött a belügy- és pénzügyminiszternek, hogy háború esetén a közüzemek, közlekedési vonalak és állandó híradó berendezések őrzését először a NMV. szerveivel, később az ezekből katonailag megszervezett őralakulatokkal kívánja megoldani. Adott esetben szükség lehet a rendőrség és a pénzügyőrség támogatására is, kéri tehát az alárendelt szerveiket értesíteni, hogy az őket felkereső vegyesdandár-parancsnokokkal együtt a felmerülő konkrét munkálatokat végezzék el.

A kívánt munkálatokat Baranya megyében szintén elvégezték. A Pécsi Vegyesdandár parancsnokság kijelölte a kommunista mozgalmak megfigyelésénél számbajöhető fontosabb helyeket. Ezek Baranyában pl. a pályaudvarok, Pécsújhegy, Mohács, Dunaszekcső, Vajszló, Siklós, és Pécs (itt történetesen a Dohánygyár és a Bőrgyár). A nemzeti munkavédelmi tagokból felállított kisebb megfigyelő csoportok észleleteiket közvetlenül az alkörvezetők útján, vagy közvetve jelentették a hivatalnak. A beérkezett információkat a hivatal vezetője rendszerezte és továbbította azokat kivizsgálás végett a vegyesdandár-parancsnoksághoz.

A magyar munkások gazdasági és politikai harcának eredményességét rendkívül hátráltatta ezen országos kiterjedésű sztrájkterő és besúgó szervezet. Többek között ennek a szervezetnek a tevékenységével törték le az 1923. évi országos mozdonyvezetők és vasutasok sztrájkját, így a Baranya megyei mozgalmat is.

Mozdonyvezetők és fűtők sztrájkmozgalmának letörése Baranyában 1923. VIII. 1–VIII. 5.

Állomás megnevezése	Mozgósított nmv. tagok sz.	A nmv. tagok illetékességi helye
Pécsváradi állomásra	8 fő	Pécsvárad községből
Rácmecske állomásra	8 fő	Kátoly községből
Palotabozsok állomásra	8 fő	Kátoly községből
Szentlőrinc állomásra	6 fő	Szentlőrinc községből
Szentlőrinc állomásra	1 fő	Bogdása községből
Bükkösd állomásra	2 fő	Bükkösd községből
Bükkösd állomásra	4 fő	Helesfa községből
Bükkösd állomásra	1 fő	Cserdi községből
Bükkösd állomásra	1 fő	Dinnyeberki községből
Bükkösd állomásra	13 fő	Szentdénes községből
Bükkösd állomásra	6 fő	Magyarszentiván községből

1939. július 1-vel a NMV. szervezet felügyeletét a Honvédelmi Minisztérium vette át. A katonai átállítás miatt a mintegy 250 000 tagot számláló szervezetet a honvédelmi miniszter 1940-ben végérvényesen feloszlatta és a közérdekű üzemeket hadiüzemekké nyilvánította.

GLATT MÁRTA

A LAPÁNCSAI VÍZIMALOM TÖRTÉNETE

Egy dél-baranyai öreg malom története

„Áll a malom, áll a vitorlája”

Jócskán visszafelé kell pergetnünk az idő orsóján, ha magunk elé akarjuk képzelni az öreg malom születését, s a többi malomét, amelyek közt akad több száz éves is.

Bizony, régidők óta őrlődnek ezek az erős, zömök, folyvást zümmögő malmok! Örölték az uraság temérdek gabonáját, de örölték a cselédét, a parasztét is. Falaik sok tereferét hallottak a világ folyásáról, sok vidám nótaszót, kurjantást, míg a kerek szorgosan jártak.

A régmúlt

A község, amelyhez a történetben szereplő malom tartozik, régi település. Már a XIV. században is létező, kezdetül fogva uradalmi birtok. A mohácsi vész idején elpusztult, de aztán újra éledt.

„A XIV. század derekán Istvánffy János birtoka, amelyet Horváth Márk zálogban bírt. E kicsiny község akkor még egybe volt foglalva Baranyavár, Újlakcsia (Illocska) és Keresztes nevű településsel, csak 1745 óta szerepel Lapánca néven.” (Pécsi Állami Levéltár adata.)

A XVIII. század végéről ezt közlik róla a feljegyzések: „Egyetlen malma fából van, urasági és kétkerekű. A községen fontos postai útvonal vezet át, ezért a hidakat állandóan karbantartják. Eszterházy Károly és Kázmér a földesúr. A lakók szabadon költözködők, az uraságnak robottal tartoznak, úrbéri szabály szerint szolgálnak. Lakóházak száma: 59.” (Pécsi Állami Levéltári adat.)

Az előbb említett malom azonban nem azonos az általunk vizsgált, a téglából épült lapáncsai malommal. Megelőzte azt.

A falu öregjeinek egybehangzó véleménye szerint a szájhagyomány tud egy régen létezett, kezdetleges, 2 kerekű, duzzasztós vízimalomról Lapáncsától délre kb. 500 méterre. (Nemrég még látható volt beroskadt falépcsőzete.) A malom kb. 4 m-es vízéssel működött, amelyet a Kislippó felől jövő Sieber patakocskából duzzasztot-

tak fel. A dűlőt, ahol a malom állt Illocska és Lapánca között, „Vencsin”-nek nevezték és nevezik ma is az öregek. A patak vize beletorkollik a lapáncsak malomárokba.

A történetben szereplő lapáncsai malom megépítését megelőzte a Krassó (Karastica) nagyobb szabályozása.

Vízszabályozás

1793-ban Albert szász-tescheni herceg és felesége: Mária-Krisztina (Mária Terézia egyik leánya) mocsárlecsapolás céljából szabályozta a Krassó folyót, amelynek Lapánca községtől délre eső vidéke terjedős ösmocsár volt.

A malom alapítása

A folyó rendezése után alkalmas körülmények között megépülhettek a Krassó menti uradalmi malmok: a magyarbolyi, lapáncsai, löcsi, kislaludi, darázi; a patak eredete felé is, egészen Pécsváradig egész malomsorozat jött létre. Ezek mind – így a lapáncsai is – kb. egyidőben, 1820 táján épültek.

Jóllehet a többi malom a Karastica vizéhez épült, a lapáncsai azonban nem, hanem a Virágos község felől jövő, Magyarboly, majd Lapánca felé tartó mesterséges mellékág, vagyis vízgyűjtő árok vizére, amely Lapánca község belterületén van.

A malomárok vize a malomtól kb. 2 km-re délre, a falun kívül egyesül a Krassó főágával.

Ennek a malomároknak a hossza Magyarbolytól Lapáncsáig kb. 2400 m, onnan az összefolyásig pedig (az illocskai határban) 2000 m. (1. sz. mell.)

Feljegyzések így emlékeznek meg az akkori új vízimalomról: „1833-ban már volt lisztmalma a községnek, mely a dárdai uradalomhoz tartozott. 1864-ben a község a baranyavári főbírói járáshoz tartozik, 529 lakóval.” (Pécsi Állami Levéltári adat.)

Szerkezet

Mint a többi, a lapáncsai malom is duzzasztózsilippel épült. A vízikerekek a malomépületen kívül, zárt kerékházban forogtak. A víz kis esése miatt (cca 180–200 cm-es) alulcsapó rendszerrel, átlag 300–400 cm-es átmérővel és 50 cm-es lapátszélességgel működött. A kerekek mellett a kerékházban vízleeresztő zsilipet is alkalmaztak. (2. sz. mell.)

A kerékház a földszintet 2 malomtérre választotta. A kerekek tengelye a falon keresztül nyúlt – oldalfogaskerék – s egyszeres áttétellel hajtott jobbról is, balról is 2–2 pár malomkőjáratot, szaknyelven: a malom 4 járatú volt. (3. sz. mell.)

Megindul a forgalom

Hamarosan sok szó esett az új, szép malomról. Akár kötelességből jöttek örletni urasági gabonát, akár a család gabonáját hozta be messziről a cselédnép, mind kíváncsian nézelődött a nagy épület körül és a forgó, zakatoló gépezet közelében. Kü-

lönösen az öregebbje! Amit lehetett, meg is tapogattak, mert ilyet nem láttak, hiszen legfeljebb valamilyen ősrégi szárazmalomban vagy nagy ritkán egy-egy régi favázás vízimalomban jártak.

A malomban az akkori időknek megfelelően csak „sima” őrlést végeztek, vagyis „parasztra” őrltek, más őrlést akkor nem is ismertek. A búzát vagy rozstot egyszer öntötték föl a kőjáratra. Az asszonyok előbb otthon megtisztították, sok esetben mosták, szárították is a gabonát, és csak tiszta, száraz állapotban vitte be a polgár az őrlőnivalót a malomba. (4. sz. mell.)

Mielőtt azonban a búzát felöntötték, a padlóra terítették az „életet”, és kb. 2,4⁰/₀ vízzel nedvesítve, jól átlapátolva pihentették. Erre azért volt szükség, hogy a búzahéj szívós legyen és őrlés közben ne törjön bele a lisztbe.

Az őrlemény aztán mindenestül került a zsákba.

Szita akkor még nem lévén a malomban, a szítalást otthon az asszonyok végezték el. Akkor is maradtak azonban a lisztben még bőven korparészek, s ezért lett ebből a világ legegészségesebb kenyere!

A lisztbe a csírarészek java is belekerült, ami olajtartalmán kívül még sok tápanyagot is tartalmaz. Az akkori korpás kenyérnek még volt egy kitűnő tulajdonsága: a benne lévő cellulózlemezecskék az emberi és állati emésztőszervekre egyaránt serkentő hatást gyakorolnak. (Abban az időben nem ismerték a gyakori székrekedést!)

Az uradalmi malomban akkor részesmolnárok dolgoztak kb. a századfordulóig. A malmot az idamajori intézőség számoltatta el.

A molnár vámért őrlt. Mivel mérleg nem volt, a vámolás űrmértékkel történt. A mércét „finok”-nak nevezték, amelynek űrtartalma kb. 2 és 1/2 liter volt. Minden zsákot külön vámolnak. Ebből az időből maradt fenn ez a mondás: „Kivetted már a vámot? – mert a molnár ezt kérdezgette segédeitől. – „Ki!” – „Látta a pógár?” – „Nem!” – „No, hát akkor vedd ki még egyszer, mikor látja is!”

Az őrlető is védekezett azonban a gyanított molnárfurfang ellen! „Nyújtotta” a zsákjait. Némely paraszt olyan hosszú zsákot hozott magával, mint ő maga. (Kb. 85–90 liter űrtartalommal.)

A molnár pedig – hogy a zsákok a dupla vámolás ellenére is tele legyenek a lisztrel – előzőleg az üres zsákokat ráteregette a vízesen pihenő búzakupacokra, amiktől azok sokszor annyira összeugrottak, hogy a lisztet „tömőfá”-val kellett beléjük gyömöszölni.

Élet a malomban

A malom éjjel-nappal őrlt. Sok volt az őrlőnivaló, mert nemcsak a helybeliek, hanem az egész déli környék oda vitte gabonáját. A vízellátástól függően minden negyedben kb. 2–3 hétig volt „cselédőrlés”.

Az udvaron épült óriási félszerre nagy szükség volt, mert a távolabbról jött őrlők (Bolmány, Torjanc, Kásád, Beremend, Idamajor stb. polgárai) sokszor hosszú napokig időztek, míg rájuk került a sor.

Az istállóban 20 pár lóra is volt bőven férőhely. Már aki lovasfogattal jött! (5. sz. mell.) Mert a lapályokon hetes esők után bajos volt lovakkal átkelni. Idamajor felől is ökrösszekerekkel jöttek akkor. 6–8 ökröt is befogtak, néha még bivalyt is, hogy végleg el ne merüljenek a sártengerben.

Főnn, a malomlakás padlásán pedig kiképzett szállás várta a messziről jötteket. Az emeletes ágyak, a földre terített fekvőhelyek jó pihenőt adtak a kemény férfiembereknek. A szálláson fűteni is lehetett, de méginkább beszélgetni, pipázgatni, iszo-

gatni! Tulajdonképpen a legtöbbje nem is bánta, hogy az ő búzája még felöntésre vár. Az órákat, napokat megrövidítették a nagy mesemondások, tréfálgatások, dalo-lások, kurjantgatások. Feloldódtak a munkában megfásult kedélyek, őszintébb lett a szó is, s nem volt a világnak olyan eseménye, amelyet a „pógárok” meg ne beszéltek volna.

A legények között néha komoly összeszólalkozásra is sor került, ha egyazon lányra esett a választásuk. A nép öregebbje inkább a múltat emlegette. A jó borocskától, pálinkától, pipafüsttől sokszor nem is látták egymást a szembenülők, de ez nem zavarta őket. Az öreg sokacok rablókról, „kurjások”-ról (farkasok) meséltek. Némelyik öreg mesemondónak a fejfedő „sesir”-je zsírtól nehezedett, nem beszélve az ezerráncú gatyáról, amely idővel egészen elfeketedett, és a szembenállót elszédítette áporodott szagával.

Újabb szabályozás

A Karassó mellett idővel újabb szabályozás és szívócsatorna létesítése vált szükségessé. Ez 1899 és 1905 között el is készült a Jakabfalutól Darázsig húzódó szakaszon. Ez a szívócsatorna, amely jelentékeny (most főleg a jugoszláv területhez tartozik) műárok, 370 000 koronába került, ami akkor igen nagy összegnek számított. Így megint rendeződött a községnek és a malomnak környéke.

Tulajdonjogi és más változások

Az utolsó részesmolnár Schultz Adalbert, tekintélyes, jómódú ember volt.

1905-ben egy Weitzer nevű egyén jelentkezett első bérlőnek. Ekkor a malom is gyökeres változáson megy át: megszűnt a malomkövek szerepe, hengersizékek kerülnek helyébe, s a sziták beállításával megszűnik a „parasztörlés”. Ettől kezdve már minőséget is tudnak előállítani. A meghajtáshoz transzmisszió-örmlőműkerekre – szíjazat került. A szerelést a szombathelyi malomgépgyár végzi igen jó minőségben.

Majd kb. 1908-tól Simkó Ferenc bérlő a lapáncsai malmot, akinél Stercz nevű molnár dolgozott.

Albérlő 1915-ben rábízta a malom vezetését egy nagyszerű szakemberre, id. Kövessy Ferencre, aki szaktudását saját vízimalmában szerezte. Malma a Mohács-szigeti részen a vízár martaléka lett, így kapóra jött neki az ajánlat, s el is vállalta a lapáncsai malom vezetését.

Az I. világháború végén, 1918-ban, az akkor Schaumburg-Lippe birtokát képező Lapáncsát és környékét megvette az Agrárbank. A bank Rácbolyt, Újmajort, Idamajort eladta a pécsi püspökségnek, ugyanekkor a lapáncsai malmot Simkó Ferenc, az addigi bérlő vette meg.

Sinkó Ferenc újra üzletet kötött, mert még ugyanabban az évben eladta a malmot a magyarbolyi Meiszter Jánosnak, aki Ádám nevű fiának adta át (lévén annak lapáncsai a felesége.).

Kövessy Ferenc változatlanul megmaradt az új tulajdonosnál is, és vezette a malmot tovább.

Ekkor már fia is, ifj. Kövessy Ferenc – aki akkor jött haza a frontról – dolgozott a malomban, ahol vállalta a szerelési munkákat, mivel a malom megint átalakításra szorult. A hajtóerőt hozó vizesárok évek során nagyon eliszaposodott, és vizét nem-

igen lehetett használni, a tulajdonos gépesítette a meghajtást, gőzgépet állított be. Építtetett a Schultu céggel egy 30 m-es kéményt is. A malom megint akadozás nélkül működött 1922-ig.

Nehéz idők a malom életében

Ekkor fordulat állt be a malom életében. A szomszédos Magyarbolyban megindult a Póth-család magánmalma (a volt uradalmi malom helyén). Ez komoly konkurenciát jelentett.

A magyarbolyi új malom valóban megfelelt az új követelményeknek! Modern, síkszítás, remek üzem lett, és – méghozzá a köves út mentén!

A lapáncsai malom ekkor vergődni kezdett. A liszt bár nem jobb, de fehérebb volt a szomszéd malomban, mert a síkszita, továbbá a dara- és dertetisztítás és osztályozás lehetővé tette az őrlemény minőségi osztályozását. Így előállítható volt fogóliszt és sima liszt, amelyek a korparészecskéktől teljesen mentesek voltak, tehát fehérebbek, mint a hasábszítával tisztított lisztek. A konkurens malomban a korszerűbb berendezés lehetővé tette a minőségi tisztítást, a magasabb fehéríslisztkiaknázást és több ún. „nullás”-lisztfeleség előállítását.

A módosabb polgárok, akiknél nem a kenyér volt a főétel, a magyarbolyi malmot keresték fel. A lapáncsai malomban természetesen tovább folyt az uradalmi cselédség részére történő, külön-külön felöntésű őrlés.

Így a lapáncsai malom tovább élt, bár forgalma némileg csökkent.

1925–26-ban a malmot testvérétől a másik Meiszter-fió: József vette át, majd bérbeadta azt a Beremenden élő Knoll-családnak. Ez a bérlőcsalád belebukott. Utána a tulajdonos maga kísérte meg üzemeltetni a malmot egy lapáncsai társsal: Schuller Jakabbal. A gőzkazán azonban megrepedt, s így megint változtatni, újítani kellett.

Az 1930-as években már megkezdődött malom villamosítása. Ebben az időszakban a főengelyt hajtották meg egy-egy nagy villamos motorral. A főengelyről szíjáttételes kerekkel vitték át a hajtóerőt az egyes gépekhez, illetve a legfelsőbb szinten levő kisebb transzmissziós tengelyhez, ahonnan a felvonókat és a szitákat hajtották meg.

1931-ben a lapáncsai malmot is villamosították. Mivel a villamosenergia-fogyasztás igen magas volt, a villanyszámlák is állandóan nőttek, a malom üzemeltetése nagyon költségesnek mutatkozott. A villanyszámlák fizetésével akadoztak, majd elmaradtak, miért is a villamostársaság kikapcsolta az áramot.

Mivel így minden csődöt mondott, írtak a Kövessy-családnak, hogy vegye át újra a malmot.

A szerződést ifj. Kövessy Ferenc kötötte meg a tulajdonossal, és 10 évre bérbevette a malmot. Bár az édesapja mellett nagy gyakorlatra tett szert, mégsem volt akkortájt főnyeremény malombérlőnek lenni. Nehéz idők voltak azok!

Az új bérlő először is megegyezett az áramszolgáltatóval, majd megkezdte az őrlést. (Ekkor a malom még felöntős volt.) Tél is volt, sár is, a rossz utak ellenére mégis özönlöttek az őrlétek. Mivel azonban a villanyszámla ijesztően nőtt, a bérlő újabb, jobb megoldás után kutatott.

A malom félreeső részében alkatrészeivel együtt hevert a használható állapotban levő vízikerek, talán még Simkó tulajdonos idejéből. Mivel a terményárak estek, az áramdíj pedig maradt, a bérlő határozott. Felkészült arra, hogy beállítja a használható vízikereket, vagyis újra vízierővel működik.

A szerelés nagy fáradtsággal meg is történt, de más nehézségek is mutatkoztak. Mivel a malomcsatornát 1905 óta nem tisztították, tele volt iszappal és mindennel, amit három évtized alatt az eső és az áradás behordott. A vízikerek nem kaptak meg a szükséges vizet, nem tudta meghajtani a malmot.

Az indulással kapcsolatosan az is új gondot okozott, hogy 1932-ben a malmok országosan leálltak, sztrájkoltak.

Az a bérlő azonban addig sem tétlenkedett. Fogadott 30 embert, és kiásatta velük a malomárkot.

Az áramot, amelyet úgysem tudott volna fizetni, kikapcsolták. Nem is volt azonban már rá szükség. A sok küzdelem meghozta a maga gyümölcsét. A vízikerek készen állt, az árok újra megtelt vízzel, és – addigra a sztrájk is megszűnt –, sok izgalom és fáradtság után újra megindulhatott az élet a malomban.

Ha új „fogazás” kellett a malom nagy kerekeinek, azt Schmidt Jakab lapáncsai ácsmester készítette el. A fogazás vagy hátafogas, vagy oldalfogas minőségben készült. (Volt, amelyikbe 100–120 darab fog is készült.)

Végre derűsebb napok köszöntöttek a malomra és a bérlő családjára. A malom újra üzemelt éjjel-nappal, soha nem is állt le többé. Nappal vízzel és géppel, éjjel legtöbbször csak vízzel. (Vízhiány esetén természetesen csak géppel.)

A bérlő is kezdte megtalálni számítását. Végre – ha sok munka árán is – érdekesnek mutatkozott a molnárság. Nagyban tudott foglalkozni sertéshízlalással, amely jól kamatozott. A malomból kikerülő tápdús etetnivaló még az állatvész idején is megővta az állományt a pusztulástól. A vész nem fogott rajtuk.

A nagy forgalom ekkor már több munkáskezet igényelt. Így 3–4-en is dolgoztak a malomban (Kirchner Ferenc, Kiefer Bernát és Mezei bácsi) illocskai lakos is ott dolgozott.

Szívesen járt mindenki a malomba, mert a bérlőcsalád jó szóval fordult mindenkihez, és akin tudott, segített: tanáccsal, de más egyéssel is.

1932 óta, mint mindenhol, itt is a körzetesített malomellenőrzés vizsgálta felül a malmot.

Mivel bevezették a fejadagot is, az örletést szabályozták. Ekkor csak mezőgazda örlethetett gazdalappal. A vámmal el kellett számolnia a malomnak az állam felé, s pénzben kapta meg azt. A vámból a malom vezetője azonban kivehette saját és alkalmazottainak fejadagját. Ipari őrlés is történt a malomban.

A II. világháborút megelőző évek a malom életébe is új szint hoztak. A Németországgal való politikai kapcsolat gazdaságival társult. Jelentős volt ebből a liszt-szállítás Nyugatra.

A lapáncsai malom is megérezte ezt. Győzte a sok örtenivalót!

A malomról és bérlőjéről: ifj. Kövessy Ferencről különben megemlékezik a Pécs-Baranyai Ismertető is. Akkoriban a malom teljesítménye naponként 50 q volt.

Nagy árvíz 1940-ben

A tavaszi nagy áradás eléggé megzavarta a malom rendes menetét. A sok hó, hirtelen olvadás megtette a magáét. A közeli Magyarbolyon felgyülemlt sok víz felduzzasztotta a malomárok vizét, de a Karasica vize is jelentékenyen megnőtt. Lapáncsa község víz alá került. Több vályogház megrongálódott. (6. sz. mell.)

A malom azonban rendíthetetlenül állt. Csak megközelíteni nem lehetett, s kimenni belőle hosszú napokig. A malomban félméteres volt a víz. A rengeteg gabo-

nát sürgősen fel kellett hordani előle a padlásra. A bérlő egy-két segítőtársával szakadásig dolgozott.

A Karasica megáradt víze a híddal. (7. sz. mell.)

A jó öreg malom kiállta a nehéz próbát. Mintha a falak ereje átment volna a molnárokba, úgy harcoltak az clemi erővel szemben. A malom bérlője aztán egy-két gazda segítségével kiutat engedett a víznek a rét felé, s így a falu meg a malom is megszabadult a víz szorító erejétől. Bizony nehéz idők voltak!

1941-ben a bérlő új vízművet szerelt be a malomba. Vízikerék helyett egy Francis-rendszerű víziturbinát, amelyet használtan sikerült vennie a darázsi malomból. Egy kiváló építőmester, Gettó Ferenc (ma is élő villányi lakos) végezte el a betonmunkát.

A malom az egész környéken jó hírnévnek örvendett ekkor, mert az első volt abban is, hogy nemcsak „parasztra”, de a szitára is tudott már örölni.

A háború alatt és után nehéz éveket vészelt át a malom. Amikor annyian földönfutók lettek, kenyér nélkül maradtak, a malom adni, segíteni tudott! Nemcsak a helybeliket, de a környék lakóit is segítette. Amikor baj volt a pénzzel, baj az ellátással, a malom zakatoló szíve megérezte ezt, és – ahová kellett – szinte ontotta a segítséget.

A „pógár” számára a malom minden volt: életet, kenyeret, oltalmat adó mentvár, ahol a „mónár úr” mindent el tudott neki intézni.

Ebben az időben Schuller András volt a malomban a bérlő írnoka és kisegítő embere.

1948-ban államosították a malmot, de Kövessy átmenetileg maradhatott.

1950-ben őt is elküldték. A malom vezetését egy kívülálló, hozzá nem értő személyre bízta. A személyzet, az alkalmazottak maradhattak.

A malom telepvezetője 1950 végéig Vas Sándor volt, amikor is a malom üzemeltetése megszűnt.

A korszerűtlenné vált, kiöregedett és gazdaságilag nem kifizetődő malmok ideje lejárt. Sok-sok más kismalommal együtt 130 éves szakadatlan munka után a lapáncsai öreg malom is végleg pihenésre tért. Ezalatt az idő alatt közel egymillió métermázsza lisztet adott, öreg köveivel, kopott hengerszékeivel fáradhatatlanul aprítva, zúzva, tördelve a búzát és a rozsot.

Baranyában, ahol kb. 290 malom volt (ideértve az egy-két pár köves felöntéses régi vízimalmokat is), csak mintegy 9–10 korszerű, félautomata magasórlésű malom maradt meg. Mind nagymalom, napi többvagonos kapacitással.

A malom leállításához Szederkényi Ferenc malomellenőrt rendelték ki (most magyarbolyi lakos).

1952-ben a malmot le is szerelték. Takarmányraktár lett belőle.

1957–58-ban megfontolatlanul lebontották a szilárd, nagy időket átélő öreg malmot, ipari műemléket azon indoklással, hogy a beremendi mezőgazdasági termelőszövetkezetnek egy új istállóhoz szüksége van építőanyagra. Csak a lakásrész maradt meg árván, sötétben, emlékeztetőül a tevékeny, munkás, vidám napokra. A malom utolsó bérlője, aki hozzáért az öreg falakhoz, így emlékezik ismerősök körében a múlttól, fájó beletörődéssel:

„Elmúlt minden, nincs malom,
Rágondolni siralom.”

A lapáncsai malom megfestett képe (Kálmándy Pap László festőművész munkája) ott függ az öreg molnár ágya felett, s ha rátekint emlékezve, könnyes szemmel, az segíti belekapcsolódni a régi valóságba, dolgos múltjának megmaradt foszlányaiba.

Köszönet a közreműködőknek

Köszönet illeti azokat, akik ezeknek a soroknak megírását visszaemlékezésekkel lehetővé tették: Kövessy Ferenc volt malombérlőt, Schmidt József és Gettó Ferenc volt lapáncsai lakosokat, Mehringer Józsefné lapáncsai lakost és a Meiszter családot, a malom legutolsó magántulajdonosait.

DR. ERDŐSI FERENC

BARANYA ÁSVÁNYKINCSEINEK TITKAI

A Föld mélyének kincseit kutató embernek szinte minden nap újabb és újabb találás kérdéseket ad fel egy-egy ásványlelőhely. Amíg a kémia, a fizika, részben a biológia törvényszerűségeit is laboratóriumi kísérletekkel ismerhetjük meg, a sokmillió évvel ezelőtt végbement és a laboratóriumi méreteket messze fölülmúló ásvány- és kőzetképződés körülményeit csak nagyon szívós nyomozással sikerül felderíteni.

A Mecsek főként üledékes kőzetekből épült fel, ezért ásványai is nagyrészt áthalmazott állapotban, másodlagos településben fekszenek. A hegységben fellelt ércek, sók és anyagféleségek, valamint ritka szénleletek keletkezésének felderítése sok fejtörést okozott a földtan művelőinek.

A kozári mészkőbányát É-D irányban harántoló, törési sík mellett elvonszoltak a szomszédos rögök és összesúrlódásukkor szögletes kötőrmelék, ún. dörzsbreccsa keletkezett, amely 3–5 m szélességben kitöltötte a kőzetrést. Ebben sugaras elrendeződésű, 2–5 cm magas kristálynyalábokat és fél cm átmérőjű gömböket alkotó karbonátos *rézérc*, az égbék színű azurit fordul elő. Egyes kristályait – a székesgyházati fedő rézlemezek patinájának zöldjéhez hasonló színű – oxidos rézérc, a malachit vonja be. Ugyancsak karbonátos rézércet találtak a festői Éger völgyben is. Az azuritból jött létre a malachit, vízfelvétel és széndioxid részleges leadása folytán. Az azurit és a malachit másodlagos ásványok. Réztartalmukat eredeti ércükből: kalkopiritből, tetraedritből és enargitból nyerték. Ezek viszont vulkáni lávából kialakult kőzetek ércei, amelyeket hazánkban pl. a Mátra andezitjébe mélyített recski ércbányában fejtenek. Mivel a Mecsekben a rézérclelőhelyek közelében vulkáni kőzetek nem ismeretesek, nyitott kérdés: honnét származik a másodlagos ércek réztartalma.

Zengővárkonyban a Dezső-féle tárókkal nyitották meg a Mecsek egyik vasércbányáját, amely csak rövid ideig üzemelt. E helyen 40–50⁰/₀-os vastartalmú *barnavasérc*, az ún. limonit keletkezett a vulkáni tufa és a rajta fekvő mészkő között. Vitattott még, hogy tengeri üledék-e a vasérc vagy a vulkáni termékek pörkölő hatására keletkezett-e? A legvalószínűbb, hogy a sok vasat tartalmazó láva és tufa sekély tenger vizében való elmállásából keletkezett.

Az *uránérc* is másodlagos telepeket alkot a kb. 200 millió évvel ezelőtt lerakódott permii homokkőben és palában. Folyóvizek szállították a sekély tengerbe a homokot és oldott állapotban az urán-vegyületeket. A poshadó – elhalt élőlények bomlásakor keletkezett gázoktól terhes – mocsaras tengerparti sávban érc alakjában

kicsapódott az urán. Felmerül az a kérdés, hogy honnét került a folyókba a feloldott urán. Mivel ez az elem elsődleges módon a feltörő magma forró vizeinek oldatából vált ki, fel kell kutatni azt a területet, ahol a magmából kivált kristályos kőzetek a homokkő keletkezésekor a felszínen lehettek. A magmás kőzetek pusztulásakor az uránérc telléreket is kilúgozta, majd elszállította a víz. Kristályos tömegek, gránit-töngök feküdtek a felszínen a Mecsek déli előterében is. Megvizsgálták az Erdős-mecskénél nagy tömegben lelhető gránitot, és kiderült, hogy nem tartalmazott uránt. A Nyugati-Mecsek és a Balaton között, a némelykor több ezer mélységet is elérő homok és agyag-üledék alatt hatalmas gránittömeget tártak fel a mélyfúrások. A felszínre hozott gránitminták összetételét vizsgálva ma már valószínűnek tartják, hogy a lesüllyedt kristályos tömeg szolgáltatva egykor a radioaktív ércet. Azt még nem sikerült teljes biztonsággal felderíteni, hogy melyik része volt az ércben gazdagabb.

Még 1957 tavaszán történt, hogy az akkor Bükkösd község határában mélyített fúrás 35 m vastag gipszes rétegösszletet harántolt. Azóta már számos fúrással feltárták a Mecsekben és a Villányi-hegység É-i előterében némely helyen 100 m-re is kivastagodó gipszes rétegsort, de konyhasóra sehol sem bukkantak. Ismeretes, hogy csapadékban szegény és meleg éghajlat alatt, elzárt tengeröblök bepárlódó vizéből az oldékonysági sorrendnek megfelelően először a legkevésbé oldódó gipsz válik ki, majd a kősó és végül az ún. fedősók (kálisó és magnéziumsó). Mivel a Mecsek környékén csak gipsz keletkezett, ebből arra következtethetünk, hogy a gipsz lerakódása után megteremtődött az összeköttetés a nyílt tengerrel. A gipszképződés idejét a benne talált virágpor korának meghatározásából állapították meg.

Sehol másutt az országban nem található a kőszénrétegekben *gömbszén*, csak a mecseki szénbányákban, itt is elsősorban a vasasi Petőfi-, a komlói Béta- és Kosuth-aknában. Alakja a csaknem szabályos gömb és a letompított élű hasáb között váltakozik, mérete a diónyitól a gyermekfej nagyságig terjed. Az egykori naiv elképzelések megkövesült óriás madár-, vagy hullótojásoknak tartották, majd olyan magyarázatok születtek, hogy a gömbszénnek a szénrétegek üregeiben a rétegnyomás által kisajtolt konkréciók. Pár évvel ezelőtt viszont arra gondolt egy geológus, hogy azért gömbölyű ez a szénfajta, mivel valamikor a vetődések miatt felszínre került szénréteget letisztította a víz és a mederben tovább görgetett széndarabok legömbölyödtek. A legutóbbi időkig tartotta magát az az elképzelés, amely szerint a gömbköszén repedésekkel képződött közel kocka alakú idomokból zsugorodással jött létre. Ezt az elméletet tovább fejlesztve ma azt tartják, hogy a széntelepekből repedéssel keletkezett kocka alakú széndarabok a bonyolult és nagyon erős forgómozgások miatt egymás mellett elmozdultak. A mozgások a kocka alakú széndarabokat gömb alakúra, a hasáb idomúakat pedig henger alakúra formálták.

EMLÉKEK VERES PÉTERRŐL

A mohácsi ifjúsági ház honismereti szakkörének tagjai ismét egy érdekességet „fedeztek fel”, Veres Péter írónk közeli ismerősét, földijét: Palczert Feri bácsit.

A felfedezés Balajthy Katalin érdeme, aki bár Pécssett járt középiskolába, – mint volt szakköri tag –, a Mohácson töltött rövid időt is a hasznos helytörténeti kutatómunkának szenteli. A riportot az alábbiakban a szakkör jelenlegi tagjai készítették el.

Palczert Ferenc 1895. július 19-én Balmazújvárosban született egy szegény, földműveléssel, napszámoskodással foglalkozó családban ötödik, legfiatalabb gyermeként.

Veres Péter a balmazújvárosi központi református iskolába járt, s bár én két évvel idősebb voltam nála, azért emlékszem gyermekkorára is – meséli Feri bácsi. Már gyermekkorában is, ha papírt talált, amin írás volt, rögtön elolvasta. Péter sokáig Vókonya pusztán élt, a Hortobágy mellett. Mostohaapja béres volt a Semsei gróf birtokát bérlő Listyán Dezsónél. Emlékszem arra is, hogy amikor Veres Péter kijárta a hat elemit, juhászbojtár lett, majd a vasúthoz ment dolgozni pályamunkásként. Innen vonult be katonának az első világháborúba. A háború alatt nem találkoztunk, de Péter tizedesként jött haza. A Tanácsköztársaság ideje alatt a balmazújvárosi direktórium tagja volt ő is. Mikor is jöttek be a románok, Zsuzsám? – szól oda feleségének Feri bácsi – hiszen a te bátyád is direktórium tag volt Péterrel együtt.

– Úgy emlékszem 1919. áprilisában – válaszolja az asszony.

– Igen, most már emlékszem, hiszen akkor vitték el bátyámat, Kerekes Miklóst. Veres Pétert, Tar Sándort, Tar Erzsébetet, Péncses Ilonát, aki már elég idős volt akkor, Romániába internálásra. Tizenkét direktórium tagot fogtak el velük együtt összesen és hajtották őket gyalog a Bukarest melletti internáló táborig. Bátyámtól tudom – folytatja Kerekes Zsuzsanna, Feri bácsi felesége –, hogy mennyit szenvedtek. (A szegényparaszt Kerekes családban kilenc gyermek volt.)

Másfél év után hazajöhettek ugyan, de itthon még fél évig kényszermunkára ítélték őket.

– Úgy van, – veszi át a szót Feri bácsi. – A debreceni Nagyerdőben dolgoztak. Amikor megtudtuk, hogy ott vannak, egyik nap felpakoltam szekérre az asszonyokat, – hét asszonyt vittem el akkor egyszerre, mert szegények mindegyike látni szeretne volna az oly hosszú idő óta nem látott férjét, testvérét, hozzátartozót. Veres Péter felesége is velem jött. Bizony még most is könny szökik a szemembe, amikor

visszaéleltem arra, hogy ölelték, csókolták sírva egymást az egymástól elszakítottak. Péter hálásan mondott köszönetet nekem baráti segítségemért, és elmondta hogy rendkívül rossz bánásmódban volt és van részük. Ezt Miklós sógorom is a többiek is megerősítették.

Péter kiszabadulása után napszámos munkát végzett, majd a nyári időszakban aratómunkás lett Listyán bérlőnél. Az aratómunkások bandagazdának választották Pétert, hiszen mindnyájan elismerték a nagy esztét.

Valahányszor találkoztam Péterrel, mindig a politikára terelte a szót. A tőkések megbuktatását, meg a földosztást élte.

Egy alkalommal, – úgy gondolom, úgy 1924-ben, hogy vagyonszámként 2–300 hold földet kiosztottak részlettörlesztésre, de neki nem adtak, sem azoknak, akik vele politikailag együtt gondolkodtak, így a volt direktórium tagoknak sem. Kerekes Miklós sógoromat ez annyira elkésérette, hogy kivándorolt Dél-Amerikába, ahol meg is halt, mert már régen nem tudunk róla.

Péter minden könyvét elolvastam, de nekem a Gyepüson c. munkája tetszett a legjobban, mert az ott leírtak a teljes valóságában mutatják meg a szegény népet.

Dolgoztam egyszer többet magammal egy malomnál, amely nem messze volt Veres Péterék házától. Ez úgy 1935 táján lehetett. Egyszer csak megjelent egy nagy fekete autó előttük. Kiszállt belőle négy városi úr. Amikor Péter kijött eléjük az utcára, megcsókolták őt. Talán az íróbarátai voltak. Alig távoztak el Péterektől, egy óra múltával a csendőrök már ott teremtek, és faggatták Pétert. Állandó megfigyelés alatt tartották, meg is verték egypárszor. A harmincas években három hónapi börtönt kapott egy újságcikkéért. 1933-ban a községünk földműves egyesületének elnöke volt.

Ő is felvonult ez év április 7-én bérköveteléssel az újárósi szegény napszámos néppel együtt a község háza előtti piacra. Tizenketten felmentek a község házára, ahol a kérelmüket a jegyzőnek átadták. Az ott lévő Listyán Dezsőt, a 17 ezer hold bérlőjét ki akarták dobni az ablakon. Honnan, honnan sem, megjelentek a csendőrök. Biztosan telefonáltak nekik. A hortobágyi és az egyéki csendőrökkel megerősödött balmazújvárosi nyolccal együtt, húsznál is többen voltak. Aztán kardlappal, lóhátról verték a népet. A nép nehezen oszlott. Az egyik utcán kijött, a másik utcába behajtott a nép. Ott álltam nem messze Papp Györgytől, aki elkapta az egyik csendőr lovának a kantárszárát, hogy rá ne menjen a ló, amikor a csendőr revolverével háromszor belelőtt szegénybe. Szarvas Péter fűszerüzletes házána udvarába vitték a holttestét, én is odafutottam az attakírozás elől. Ott láttam, hogy a három lövés közül egy a nyakán, kettő a mellén érte.

Pár nap múlva felhívtak a csendőrök több embert a község házára. Engemet is. Faggattak. Ott voltam-e a tüntetésen? Hallottam-e a lövést? Honnan tudtam, hogy Papp Györgyöt agyonlőtték? . . . Én letagadtam mindent. Szerencsémre, amikor hazafelé futottam többet magammal a szétvert tüntetésről, megállított Kiss Gáborné nevű boltos, nyugalmazott csendőr felesége és azt kérdezte, hogy igaz-e, hogy Papp Györgyöt agyonlőtték? – Nem tudom, – feleltem szerencsémre. Ez mentett meg a büntetéstől, mert Kiss Gáborné a futók közül emlékezett rám és feleltemre. Péter nem volt ilyen gyáva, mint én. Ő megmondta, hogy ott volt, 8 hónapot, a többiek 3–5 hónap elzárási büntetést kaptak, de úgy tudom, ezt később felügesztették.

Péter a földműves egyesület minden könyvét végigolvasta a könyvtárban. Mert az is volt az egyesületünknek. Nagyon okos ember volt. Egyszer előadást tartottak úgy a harmincas években, mert ilyen is szoktak akkor. A gazdasági felügyelő, szolgabíró, vagy állatorvos. Ez emlékezetes előadáson Péter úgy sarokba szorította az

előadót, – aki a belterjes szarvasmarha-tenyésztésről tartott előadást, hogy az csak kapkodott a levegő után, de válaszolni nem tudott. Péter ugyanis azt mondta, hogy a mi szegény parasztjainknak vagy nincs földjük, vagy olyan kevés az, hogy azon még a saját élelmüket sem tudják megtermelni, nemhogy takarmányt is vetni bele a jószágoknak. A szegény parasztokon csak a földosztás segíthet, addig a belterjes gazdálkodás nem lehetséges, és addig csak a legelőn való tartást lehet megvalósítani. Hiszen, ha a magyar, legelőn tartott, rideg, kevés tejhozamú marha mellé a nagy tejhozamú, istállóhoz szokott állatot kiengednék, az elpusztulna. Bizony, az előadó urak csak néztek egymásra, mert Péter nemcsak okosakat mondott, hanem úgy elő is tudta adni, hogy öröm volt hallgatni.

Hívták is az urak már több alkalommal is Pestre, de ő azt mondta, hogy nem adja el magát. Más alkalommal a feleségével is beszéltek, és kérdezték, hát milyen ember a maga férje? Éppen akkor jött haza Péter kaszával a vállán, napszából. Láthatják – mondja a felesége, – rendes parasztember. Bizony mindig a nincstelen, szegény mellett állott.

Jól emlékszem az egyik beszélgetésünkre, amely szintén ezt bizonyítja. Péternek a veje, Béke György, a mellettem lévő házban lakott. Nyár volt. Gyuriék dísznaja megbetegedett. Péter eljött, hogy leszúrja és segítsen feldolgozni. Perzselésnél én is segítettem. (Nyáron tüzet csak a Nagysziken volt szabad gyújtani, kissé távolabb a házaktól, nehogy az elszálló pernye tüzet okozzon a nádas házakban.) Beszélgettünk. Ő megint a politizálásra terelte a szót.

– Tudod-e, hogy a belterjes gazdaság mennyire kellene népünknek? De ehhez a bankokat államosítani kellene, a hitbizományi, a káptalani és grófi nagybirtokokat fel kellene osztani a szegény parasztok közt. A bankok olcsó hitelt adnának az új gazdáknak, hogy gazdaságuk megindulhasson . . .

Így magyarázta nekem sorsunkat.

Legutoljára 1946-ban találkoztam vele a lakásán, ahol mint építésügyi minisztert köszöntöttük többedmagammal. Barátai, ismerősei mind ott voltak.

1947-ben, a megváltozott világban a Baranya megyei Bezedekre költöztem családotól, mert magam is újonnan földhözjuttatott lettem.

1949-ben Péter fia, ifj. Veres Péter Bezedeken meglátogatott. Sokat beszélgettünk édesapjáról, – aki üdvözlését küldte általa, – valamint a megváltozott, jobb világról, amelynek magam is élvezője lettem.

Ma már, – idős, nyugdíjas koromban is –, mindig szeretettel és nagy büszkeséggel gondolok földimre, arra az emberre, aki egész életét a mi boldogabb, szebb életünkért áldozta – fejezte be emlékezését Feri bácsi.

KÁN

A kacskaringós földút egyhangúságát csak itt-ott bontja meg egy porfelhő, jelezvén, hogy a határban vasárnap sincs pihenő. Lánctalpas traktorok birkóznak a csonttá keményedett földdel. Az útmenti fák ágai között csak végtelen üresség jelzi, hogy itt valamikor áthatolhatatlan lombkorona takarta el a kilátást. Az út most élesen elkanyarodik és a völgyben feltűnik apró vályogházaival K á n. A környékbeliek szerint itt a világ vége. S valóban, nekem is így tűnik, amikor beérek a Mecsek egyik legeldugottabb falucskájába. Annak ellenére, hogy vasárnap van, rajtam kívül teremtett lélek sincs a girbe-görbe utcácskán. Kopott házikók omladozó falai-ból csukott zsalugáterek csodálkoznak rám. Életnek sehol semmi jele.

– Sajnos, a községet állandó sorvadás, elnéptelenedés jellemzi. A legutóbbi népszámláláskor csak 36 családot jegyeztünk fel, s ez a szám azóta is csökken, – meséli a tanítónő. Sanyi bácsi, a férje meg szomorúan hozzáfűzi: – Ők sem őslakók. Az emberek állandóan jönnek-mennek. És mindig többen mennek, mint jönnek. Hej, pedig . . .

Pedig milyen szép a környezet! Hatalmas vadrezervátum övezi a völgyet. Külföldi vadászok fizetnek kemény valutát, hogy eltölthessenek pár napot a kőhajításnyira levő nagymátéi vadászparadicsomban.

Valamikor pezsgő élet folyt itt is.

A török háborúig egyházi birtok volt a terület. A fehérvári káptalanhoz tartozott. Valószínű akkor néptelenedett el először a falu, amikor betört a török, hiszen itt vezetett el az út Szigeth felé. Az ozmán pusztításról regélnek a környéken talált, török időkben elásott pénzleletek. A pogány kiűzése után a pécsi káptalannak fizeték a tizedet a kániak. Az adófizetők száma azonban egyre csökken. Végül a XVIII. század közepén betelepítik németajkú lakosokkal. Ekkor már a Majláth grófok birtokolják Kánt a környező területekkel együtt, és az ő birtokuk marad egészen a felszabadulásig.

A két világháború között 4–500 fő körül mozgott a község lakóinak száma. Az állattenyésztés és a földművelés mellett a kézművesség is fontos foglalkozási ág. Bognár, kovács, asztalos, sőt még díszkocsi készítő is akad a régiek között. Sokáig divott a hetelés is.

Ezekről a dolgokról már Reizinger bácsi emlékezik, aki valamikor híres kovácsmester volt. Fia is kovács, de már nem a helybelieknek formálja a vasat, hiszen abból itt már nem lehetne megélni. És így vannak ezzel a többiek is.

1945 után az őslakók háromnegyed részét kitelepítették. Helyettük a Csallóköz-ből jönnek szlovákiai magyarok. Ezek sem maradtak sokáig. A mintegy 10 családból

már csak kettő maradt. Az üres házakba 7–8 cigánycsalád is betelepedik a környező erdőkből.

Az omladozó vályogházak mellett masszív téglastállók tanúskodnak arról, hogy itt milyen fontos szerepet töltött be az állattartás. Ma már ezek az istállók is üresen állnak. Idegenek veszik meg potom pénzért a gazdasági épületeket, hiszen a téglájuk elsőrendű. A kániaknak már nem kell. Mit is csinálnának vele?

Az emberek zömét az erdőgazdaság foglalkoztatja. A többiek a szomszédos gazdaságban, tsz-ekben dolgoznak. Igyekeznek munkahelyükhöz közel letelepedni. Lassan elfogynak.

Csak a öregek tartanak ki a végsőkig. Ők még nem hiszik, nem akarják elhinni azt, ami kimondatlanul is ott kísért közöttük:

K á n is halálra ítéltetett.

KÖZMŰVELŐDÉSI PÁLYÁZAT

A közművelődési munka korszerűsítése, tartalmának és szakirányításának fejlesztése, a közművelődés fejlődéstörténetének további feldolgozása érdekében 1972. évre módszertani-szakirányítási és művelődéstörténeti pályázatot hirdetünk.

1. *Módszertani és szakirányítási pályázat:*

A pályázók ne általános, elvi, hanem konkrét irányítómunkára és az intézményekben folyó tevékenységre vonatkozó témaköröket, tartalmi-módszertani, szakigazgatási kérdéseket dolgozzanak fel. Anélkül, hogy a témaválasztást megkötnénk, a pályázóknak elsősorban az alábbi témakörök feldolgozását javasoljuk:

- A községi tanács szakirányító és ellenőrző munkája – ennek segítése.
- Művelődési otthon jellegű intézmények (intézményhálózat) távlati fejlesztési koncepciói.
- Anyagi erők koncentrálása, közös alapok létrehozása közművelődési feladatokra.
- Koordinálás és kooperális közművelődési célfeladatok végrehajtása érdekében.
- Tematikus ellenőrzés a közművelődési intézménytípusoknál.
- A népművelő önnevelésének – képzésének – önképzésének gyakorlati megvalósítása.
- Felnőttoktatás a közművelődési intézményekben.
- Hátrányos helyzetű tanulók segítése a népművelés eszközeivel.
- A párt ifjúságpolitikájának érvényesítése a közművelődési intézményekben.
- A látáskultúra, ízlésszint emelésének metodikája egy adott intézménytípuson belül.
- Rétegklubok tagságának aktivizálása kiemelt feladatok megvalósításában.
- A szakköri munka tartalmi korszerűsítése.
- Igénykeltés és színvonalas kulturális szolgáltatás egy közművelődési körzetben.
- A központi információsrendszer, a közművelődés és önművelés kapcsolata, összehangolása.
- Szociológiai vizsgálat közművelődési témában.
- Rétegolvasási vizsgálat, annak elemzése és tapasztalatainak felhasználása a könyvtári munkában.
- A könyvtár ifjúsági (vagy nemzetiségi, vagy szakirodalommal kapcsolatos) munkája.

2. Művelődéstörténeti pályázat:

Pályázni lehet egyes közművelődési intézmények (művelődési központ, művelődési ház, klub, könyvtár, mozi) történetének megírásával, egy-egy járás, város, vagy körzet kulturális objektumainak fejlődéstörténetével. Továbbá népi együttes, öntevékeny művészeti csoport, klub és szakkör krónikájával.

A pályamunkák tartalmazzák az eljárások, módszerek, tapasztalatok, eredmények elemző leírását a szükséges illusztrációkkal, vagy dokumentumokkal együtt. (Fénykép, rajz, grafika, magnófelvétel stb.)

Terjedelme lehetőleg ne haladja meg a 25 géppel (32 sorral) oldalt. Mindkét pályázat *jeligés*. A pályázó csatolt, lezárt, jelíges borítékban közölje nevét, foglalkozását és postai címét.

A pályázatok benyújtási határideje: 1972. szeptember 15.

Eredményhirdetés: 1972. november 7.

A pályaműveket a Baranya megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztályára (Pécs, Széchenyi tér 9.) kell beküldeni, azokat szakzsűri bírálja el.

Pályadíjak:

I. díj (témakörönként)	1 db	1000,- Ft
II. díj (témakörönként)	2 db	800,- Ft
III. díj (témakörönként)	3 db	600,- Ft

Kéziratot vissza nem adunk. Az első közlés jogát fenntartjuk.

A pályadíjak a szerzői jogot nem érintik. A pályázni óhajtok esetleges további felvilágosításért fordulhatnak a Pécs–Baranyai Népművelési Tanácsadóhoz.

Pécs, 1972. január 24.

Baranya megyei Tanács VB.
Művelődésügyi Osztálya

TARTALOMJEGYZÉK

<i>René Mabeu: Könyvet mindenkinek!</i>	3

OKTATÁS-NEVELÉS

<i>Kovács József: A mozgalmi munka és a helyes tanári magatartás</i>	5
<i>Hoffmann Ottó: A nyelvtanítás tervezéséről</i>	9
<i>Várnai Ferenc: A gimnáziumi ének-zene tantárgy hatása az iskolán kívüli szabadidő kulturált eltöltésére</i>	19
<i>Révész Mária: Történelem tanítás ének-zene illusztrációval</i>	25
<i>Dr. Szepes Lajos: Pályaválasztási és pályairányítási nevelőmunka a felsőtagozaton</i>	28

NÉPMŰVELÉS

<i>Pálinkás György: A Nemzetközi Könyv- és Baranya megye közművelődési könyvtárhálózata</i>	31
<i>Dr. Várnagy Elemér: Két nemzetközi konferencia után</i>	34
<i>Lippenszky István: Az iskolán kívüli felnőttoktatás új formájáról</i>	37
<i>Dr. Zukovits Imre: A felnőttoktatást és az ismeretterjesztést motiváló tényezők</i>	39
<i>Bósz József: A közművelődési intézményhálózat anyagi bázisának megteremtése</i>	46

MEDITÁCIÓ

<i>Biró Tibor: Reális feltételeket a megnövekedett feladatokhoz, amihez feltételek is szükségesek</i>	51
<i>Takács Géza: Gondolatok a felnőttek tanulásáról</i>	56
<i>Debreczeni Lajos: A felnőttek nevelésének néhány módszertani problémája</i>	61
<i>Bán Valér: Hasznos-e a műveltség?</i>	64
<i>Bárdi László: Képesítés nélküli nevelők</i>	68

BEMUTATJUK

<i>A népművészet új mestere</i>	73

ISMERD MEG BARANYÁT

<i>Dr. Komlói Sándor: Az Eötvös-féle Népművelési Egyletek alakítására irányuló törekvések sorsa Baranyában</i>	75
<i>Molnár Imre: Az egyik legrégebb magyar nyelvű újság 45 példánya Somogyviszlón</i>	84
<i>Dr. Andráshávy Bertalan: A Duna menti népesség történetének sajátos vonásai</i>	89
<i>Benkő Péter: Almamellék község parasztságának kisajátítása a 19. század első felében (1780-1858)</i>	92
<i>Sándor László: Adatok az Országos Nemzeti Munkavédelmi Hivatal baranyai megszervezéséhez</i>	96
<i>Glatt Márta: A lapáncsai vízimalom története</i>	99
<i>Dr. Erdősi Ferenc: Baranya ásványkincseinek titkai</i>	107
<i>Kiss Béla: Emlékek Veres Péterről</i>	109
<i>Varga Ferenc: Kán</i>	112

<i>KÖZMŰVELŐDÉSI PÁLYÁZAT</i>	115